

**GRØNLANDSK
KULTUR- OG SAMFUNDS-
FORSKNING 2022-23**

Ilisimatusarfik

Grønlandsk Kultur- og Samfundsforskning 2022-23

Redaktion

Flemming A. J. Nielsen, Anders Øgaard, Annemette Hejlsted, Annemette Nyborg Lauritsen, Carsten Juul, Kennet Pedersen

Fagfællebedømmelse

Benedikte Brincker, Najaaraq Demant-Poort, Jesper Frederiksen, Line Hillersdal, Anne Holmen, Naimah Hussain, Camilla Kleemann-Andersen, Christina Viskum Larsen, Bo Tao Michaëlis, Janus Spindler Møller, Flemming A. J. Nielsen, Kamilla Nørtoft, Kennet Pedersen, Naja Carina Steenholdt, Jeppe Strandsberg

Dansk korrektur

Flemming A. J. Nielsen

Engelsk korrektur

Susan Vanek

Grafisk tilrettelæggelse

Flemming A. J. Nielsen og Jette Brandt

Forside

Ivalo Abelsen: *Oqallippat...!* Kanng.naq./ætsning, 2021 (udsnit)

Redaktionelle henvendelser til

tidsskrift@uni.gl

ISBN 978-87-90197-24-7 (e-publikation)

© Forfatterne og Ilisimatusarfik 2023

Indhold

KULTUR OG SPROG

- Kroppens mareridt og kroppens lyst – sanselige formidlinger i grønlandske kriminalromaner (Arctic Noir)
JETTE RYGAARD 7
- Den første grønlandske krimi – et gløkkalt udtryk
ANNEMETTE HEJLSTED 27
- (Gen)udsendelse af grønlandsk kultur, sprog og historie – en undersøgelse af KNR-TV's arkivforhold og brug af genudsendelser
AVIAQ FLEISCHER 45
- Betydningsindhold for det verbale suffiks *-galuar* i moderne vestgrønlandsk
THERESE LIND BENHARDT 59

SAMFUND OG SUNDHED

- Typologi for visioner for Grønlands fremtid – analyse af legitimitet og sammenligninger
KLAUS GEORG HANSEN 83
- Grønlands særlige foranstaltningsdømte – en kortlægning
METTE RØMER OG ANNEMETTE NYBORG LAURITSEN 105
- Patientinddragelse i det grønlandske hospitalsvæsen – fra vision til praksis
LENE SEIBÆK 123
- Livet i egen bolig – ældres oplevelser af byrum
RANDI SØRENSEN JOHANSEN OG TENNA JENSEN 145
- Envisioning an ecological systems theoretical approach to sexual and reproductive health programs in Greenland
MALORY PETERSON, GITTE ADLER REIMER, ELIZABETH RINK 165
- OM FORFATTERNE 190

Kultur og Sprog

Kroppens mareridt og kroppens lyst

— sanselige formidlinger i grønlandske kriminalromaner (Arctic Noir)

JETTE RYGAARD

The Body's Nightmare: Sensuous Arctic Noir

The works of Mads Peder Nordbo have attracted the attention of audiences from around the globe by incorporating elements of the Arctic Noir genre into a uniquely Greenlandic setting. Drawing on the framework established by French philosopher Michel Serres in his analyses of the phenomenology of sense perception as well as the work of feminist scholar bell hooks on ideas of healing love, this article explores Nordbo's use of sensory experience in his novels. Focusing on Nordbo's use of the vastness, desolation, and cold of the Arctic environment as an opponent as dangerous as any human killer with a revolver, this article examines how the full sensory experience of nature in conjunction with the human struggle create an almost unbearable tension which is faced simultaneously by the reader and the works' protagonists.

Havet her ... Det venter bare på at slå dig ihjel. Det er ikke som i Danmark, hvor du kan svømme lidt og kravle op igen. Hvis du falder i her, så dør du (Nordbo 2019, 118).

Mord, forbrydelser, overgreb og død på et bagtæppe af kulde, is og sne — og kærlighed under vanskelige forhold — Arctic Noir er populært som aldrig før, både på film og som litteratur. I denne artikel er der fokus på litteratur.

I takt med at der bliver stadig større politisk og geopolitisk fokus på Grønland og Arktis, er der brudt en genre frem fra den skandinaviske krimi: Nordic Noir — Arctic Noir. Genren er ikke kun en entydig krimigenre, for selv om der er mord og forbrydelser, er der ofte også andre typer af forbrydelser og

overgreb, som både griber tilbage i historien og beskæftiger sig med nutidige problemstillinger som sammenhængen mellem forbrydelse, race, kolonialisme, geografi, klima og storpolitik. Og da krimier er bestsellere, er der ofte også en romantisk tiltrækning – ofte på tværs af al fornuft.

I denne artikel vil jeg fokusere på romaner, der foregår i Grønland med komparative elementer til den skandinaviske og den europæiske krimi. Krimigenren er en af de helt store bestsellergenrer, og derfor vil det være relevant ganske kort at se på den udvikling, som genren har undergået. Den anden og nok så vigtige teoretiske ramme er en fænomenologisk indføring i de sanser, som kommer i spil i netop arktiske krimier. Kulden, sneen og det kolde øde, som kan ramme mere hårdt og dødeligt end en morders kugle eller våben. Med den feministiske forfatter bell hooks vil vi se på aspekter af kærlighed som helende i disse krimier.

Genren

Krimigenren er en gammel genre, men med Agathe Christie (1890-1976) fik genren to af de væsentligste krimitræk, som siden har dannet skole, også i Grønland: Småbymord og et makkerpar, der sammen opklarer mord. Geografien er præget af mindre lokaliteter, Nuuk som hovedstaden med idag omkring 19.600 indbyggere, men ofte også mindre byer, helt små bygder og forladte bosteder, hvor ensomheden og uhyggen kan brede sig, hjælpen er langt væk og mobildækning ikke eksisterende. Hos Christie ser vi mesterdetektiven Poirot, hvis 'små grå celler' altid er på overarbejde, og som hans makker har vi den noget jordbundne Kaptajn Hastings. Ligeledes har Christie skabt Miss Marple, der knytter sig til forskellige politioptagere, der uden at vide det og til deres frustration har brug for hendes lidt nævenyttige hjælp. Disse personelementer ser vi også i flere af de grønlandske krimier. Ofte ser vi også her et detektivpar, der består af en journalist, kommunikationsmedarbejder, en farlig kvinde og selv offer og en politibetjent.

De skandinaviske lande har siden Henning Mankell og Sjöwall & Wahlöö startet en *Scandinavian wave* (Forshaw 2013, 9), der har bredt sig gennem litteratur og film med senere Stieg Larsson, Camilla Läckberg, Jo Nesbø og flere fra både Sverige, Island og Danmark som *Nordic Noir*. I takt med, at der bliver stadig større fokus på Grønland, ser vi nu også *Arctic Noir* i Grønland. Arctic Noir

har sin geografiske placering i Grønland, Island, Nordnorge og Canada: "Ofte er steds- og tidsbevidsthed koblet til is-og-kulde-temaet ... Kulden kan også i enkelte tilfælde være en del af den narrative motor, der driver plottet fremad og derved have et nært forhold til opklaringsprocessen" (Hansen & Agger 2015).

At Arctic Noir er populært, er ikke så underligt, for fascinationen af farerne ved det store ufremkommelige, spredt befolkede Grønland, hvis natur kan være farlig, hvis man ikke er stedkendt og i besiddelse af det rette udstyr, har været legendarisk siden de første polarforskere. De satte livet på spil for at udforske uudforskede pletter på landkortet "as a site for heroic endeavour" (Hansson 2018, 46). Fælles for Nordic Noir og Arctic Noir er, at de fleste af titlerne referer til is, sne, kulde, frost og død (Hansen & Agger 2015), og følelser forbundet med den farefulde kulde er skildret med fænomenologisk akkurat gennem romanerne:

Følelsen af at dø hang i kroppen. Hjernens instinkter kæmpede mod kulden. Han havde ... mærket kroppen glide igennem de stadier, der skulle forhindre den i at dø. Musklerne rystede. Pulsens steg. Lungerne søgte mere ilt. Huden blev bleg (Nordbo 2018, 14).

Feltet af forfattere i Arctic Noir

I Arctic Noir-genren har vi en del romaner, som hovedsageligt er skrevet af danskere, som har arbejdet i Grønland og en enkelt grønlander, der lever i Danmark. I det følgende præsenteres genren, men af pladshensyn nøjes jeg med at analysere Mads Peder Nordbos trilogi, der er repræsentativ. Nordbos plot beskrives derfor mere detaljeret.

Selvom der har været tilløb til romaner med krimirelateret indhold fra tidligere grønlandske forfattere, kan disse ikke siges at tilhøre Arctic Noir-genren, så de er udeladt i denne artikel. Peter Høeg beskrev med *Frøken Smillas fornemmelse for sne* (1992) dele af den grønlandske historie som en slags krimifortælling. Romanen blev filmatiseret af Bille August i 1997. Henning Jacobsen, der kender bygd livet intimt, har skrevet 5 bøger¹ der alle foregår i små byer og bygder. Fra den tredje roman, *En tjans for Tipo*, har han en gennemgående

1. <https://litteratursiden.dk/forfattere/henning-jacobsen> // (15.08.22)

grønlandsk kvindelig kriminalbetjent, Debora Abelsen, kaldet Tipo, ofte med reservebetjent Laasinnguaq som makker.

Krimierne fra Grønland er skrevet på dansk, på nær *Ivalu's Color* (2017) af Nauja Lyngé, som bor i Danmark og skriver på engelsk, og dansk-amerikaneren Christoffer Petersens *The Greenland Trilogy* (2017). Lyngé ser Arctic Noir som et redskab til at få den debat, som ellers bliver truet ihjel, til at blive levende. Hun mener, at emner som korrupsion, køn og kolonialismens blodige spor er blevet så betændte, at det er svært at gå ind i dem, men at fiktionsgenren er perfekt til at få sagt ting, som ellers kan være vanskelige at få frem: "fiktionen og kunsten [fungerer som] som affyringsrampe for debat" (Lyngé 2018).

Nina von Staffeldt har arbejdet som rejseleder og bruger sin viden til at beskrive organiseret kriminalitet, smugling, korrupsion, gamle Nazi-skatte i Grønland med sine 4 bøger.² Von Staffeldts bøger har elementer tilfælles med femikrimigenren, som også beskæftiger sig med børn, kærestesorg, kost, vægt og dårlig samvittighed (Andersen 2008). Helle Vincentz har med sin roman *Nukaakas kabale* (2013) beskrevet kampen om Grønlands undergrund, og denne kamps forstærkede spænding mellem danskerne og grønlænderne. Robert Zola Christensen har med sin roman *Is i blodet* (2018) skrevet en roman om jagten på grundstoffer både i Grønland og i Alaska, og sagen trækker tråde tilbage til Thule-sagen, hvor et amerikansk bombefly i 1968 tabte fire brint-bomber over indlandsisen. Det er et emne som har inspireret flere, bl.a. Peter Høegh, Bille August og Christina Rosendahl, som på baggrund af Poul Brinks både berømte og berygtede³ *Thule-sagen – Løgnens Univers* (2015) instruerede filmen *Idealisten* (2015).

Nordbos trilogi

Misbrugte børn har en fremtrædende plads i Mads Peder Nordbos romaner.⁴ Nordbo har arbejdet i en årrække i Nuuk. Hans romaner er fyldt med

2. *Frosne beviser* (2016), *Den Sorte Engel* (2017), *Skibet fra Isfjorden* (2018) og *Vinterjagt* (2020).

3. Poul Brink blev i 1996 politianmeldt for at have offentliggjort fortrolige dokumenter fra Thule-sagen; året efter fik han Cavlingprisen, danske journalisters fornemste hæderspris, for sine afsløringer.

4. <http://www.madspedernordbo.com/> (21.02.22).

genkendelig lokalkolorit: Man genkender brættet, hvor Tupaarnaq sælger sin ny-skudte sæl, man følger personerne rundt i gaderne, forbi Brugsen og ned til blokkene på sletten og op til Radiofjeldet med de velkendte røde altaner, og han beskriver den grønlandske nationaldragt, kaffemik og mytefiguren Qivittoq. Vi er i Grønland i Nordbos trilogi: *Pigen uden hud* (2017), *Kold angst* (2018) og *Kvinden med dødsmasken* (2019). Bøgerne handler om mord og forbrydelse, men på et genkendeligt grundlag af aktuelle problemstillinger i Grønland: Storpolitik, sociale problemer, overgreb, psykiske problemer, nedlagte bygder, Qivittoq etc. Hans kvindelige grønlandske hovedperson, Tupaarnaq, ligger tæt op ad Stieg Larssons kvindelige hovedperson Lisbeth Salander: Tupaarnaq er misbrugt som barn og ung, svigtet af systemet, spærret inde, tatoveret, kampberedt og god til at passe på sig selv og til ikke at stole på nogen anden end til dels hendes pardetektiv Matthew.

I første bind, *Pigen uden hud*, møder vi hovedpersonerne Matthew Cave og hans hjælper Tupaarnaq, der vikles ind i et krimiplot, der griber tilbage i historien og veksler mellem fortid (1973) og nutid (2014). Krimiplottet handler om fundet af en mumie i en isspalte, mord, misbrug af unge piger, medicinske forsøg, magtmisbrug fra danske og grønlandske embedsmænd, hævn og henrydninger til tidligere mord og overgreb.

Matthew personificerer myten om danskeren. Han rejser til Grønland med lig i lasten på jagt efter sjælero og på jagt efter spor af sin amerikanske far, der forsvandt efter et ophold på Thulebasen. Matthew er journalist og arbejder tæt sammen med politiet. Hans eget liv er smadret, efter at hans danske, gravide kæreste døde sammen med deres ufødte barn Emily i et biluheld, hvor han var føreren: "Måske var det dét, han søgte i Nuuk ... Noget nyt. Glimt af liv" (Nordbo 2017, 13). Den anden hovedperson er Tupaarnaq, der netop er kommet ud fra 12 års fængsel. Hun blev dømt for at have myrdet sin far, som havde misbrugt og myrdet hendes søstre og mor, og hun påtog sig skylden for mord på hele familien i trods. Hun forventer intet godt fra samfundet, der vender det blinde øje til misbrug af børn og kvinder. Hun har læst jura i fængslet, har lært at klare sig selv, hacker gerne og slipper ikke sit jagtgevær. Hun hader mænd og stoler ikke på dem: "Der var ingen spor af makeup. Kun et vredt blik. ... Hendes sorte armybukser sad tæt om hendes ben og endte i et par slidte militærbukser ... Hen over hendes ene skulder hang en ældre riffel med træskæfte og kikkertsigte. I den højre hånd bar hun en ulo ... Hendes krop var senet og

stærk” (Nordbo 2017, 53). Da første mord optræder, rettes politiets blik straks mod Tupaarnaq, dels på grund af hendes forhistorie, den måde drabet er foregået på, som minder om Tupaarnaqs mord på faderen, og dels på grund af hendes aggressive fremtoning. Matthew og Tupaarnaq møder hinanden gennem mord og mistanke, og en gryende tilknytning og hjælpsomhed vokser frem. Matthew forsvarer hende og myrder til sidst Tupaarnaqs bror Ulrik i selvforsvar og forsvar, da han er ved at myrde Tupaarnaq.

I andet og tredje bind, *Kold angst* og *Kvinden med dødsmasken*, møder vi de samme personer, og nye eller kun omtalte træder frem. Matthew modtager et kryptisk brev fra faderen Tom Cave, der viser sig at have levet skjult, siden han forsvandt i 1990. Brevet sætter Matthew på sporet af en kvinde, Tom havde levet sammen med, og deres fælles barn, Arnaq, samt en tidligere kollega til Tom, Briggs, der var del af et kuldeeksperiment kaldet Tupilak, som amerikanerne udførte. Arnaq vil først ikke vide af Matthew, men da hun tages til fange, mens tre af hendes venner myrdes brutalt i Færingehavn, redder han hende. Under jorden i Færingehavn bor en religiøs og farlig asocial færing, Bardur, hans lænkede kone, som han jævnligt voldtager, deres to små piger samt hans albinosøn Simiaq. Det underliggende plot handler om magtbalancen i Arktis, hvor USA er opmærksom på at holde Kina og Rusland ude, med mange lokale forgreninger af magtmisbrug og misbrug af børn og kvinder. Mange sidehandlinger og personer griber ind i plottet, og netop at plottet og bøgerne skal kunne læses individuelt, udgør en problematik, som Nordbo løser ved at repetere, især i tredje bind.

Nordbo fortæller, at naturen i Grønland gik i kroppen på ham og inspirerede ham. Han skrev i sin notesbog: ”Fjeldene er mit legeme, tågen er min sjæl, og havet mit blod” (Anonym 2017). Dette kærlighedsforhold til naturen bliver til en ambivalent fascination med netop naturen som både betagende, farefuld og en narrativ motor i hans værker, hvor sanserne får frit spil. Kærlighedens væsen med tiltrækning på trods og under vanskelige forhold vokser tøvende frem mellem Matthew og Tupaarnaq.

Sanselig antropologi

Tidligere var der tradition for at anskue oprindelige folk som mere i harmoni med naturen og derfor som mere følsomme over for sanser og fornemmelser. Naturen blev set som modsætning til kultur og civilisation. For mange sam-

fund uden for Vesten var smag, lugt og sans måder at genkende og dermed at overleve på (Howes 2006, 6). Grønlænderne ved, at naturen er alles hersker, og at det er livsvigtigt at kunne aflæse dens signaler for at overleve: "Vi lever på naturens nåde herude ... Hvis vi ignorerer dens stemmer, dør vi" (Nordbo 2019, 166).

Ifølge den franske filosof Michel Serres har sprog, diskurs, tegn og skrift været dominerende i det meste af det sene 20. århundrede inden for humaniora, siden *the linguistic turn* vandt frem i 1960'erne, med sensorisk fattigdom som resultat. I sin bog *Les Cinq Sens* (De Fem Sanser) fra 1985 beskriver Serres, hvordan sprogets udvikling har tilsløret og overtaget sansernes forrang: "The linguistic school is a school with no sense of smell, and no taste" (Pearce 2010, 89). Han langer ud efter andre fænomenologer som for eksempel Maurice Merleau-Ponty (1908 -1961), der sidder hyggeligt i deres lænestole og baserer deres opfattelse af verden på, hvad de ser gennem vinduerne: "chained to their library chairs and tragically stripped of any tangible experience" (Pearce 2010, 89).

Slør – hvor er jeg'et?

Serres ser det sprog-bundne menneske som "a desensualized robot, moving stiffly, unable to taste or smell" (Howes (red.) 2005, 2). Selv begynder han sin søgen efter det jeg, som udgør sjælen, i den første del af sin bog med kapitlet "Slør". Hans skib brænder, og han har svært ved at forlade den brændende båd. Udenfor en dræbende storm, vand og kulde, indenfor den lige så dræbende ild. Fanget imellem disse ekstremer erkender han sit jeg:

I was inside, I was outside. Who was this I? If I slide a leg through, I am still inside, while my leg, thigh and knee are outside. ... My body is aware of this deviation; ... burning from the fire inside or stripped bare by the biting wind, dead or alive. I go under or I exist. ... the point where the I is decided (Serres 2008, 19-20).

Serres' teori forsøger at genopdage selvets eksponeringen af selvet. På sit kartesianske spørgsmål, "hvor er sjælen?", svarer han, at sjælen eksisterer i forbindelse mellem kroppen og dens omgivelser (Connor 2005: 320). Serres er således ikke enig med Descartes. Hvor Descartes mente, at man erkender

sjælen i hjernen og dens evne til tænke,⁵ mener Serres, at det er mødet med omgivelserne, og det man mærker i maven, der gør, at man kan sige 'jeg'.

Man tænker måske, at Serres er selvcentreret i sin analyse af livet og jeg'et – og det er han også, for eksempel når han taler om, at sproget har forrang og sætter sig igennem. Under en forelæsning bliver han stukket af en hveps og fortsætter sin forelæsning, beruset af klangfulde ord: "intoxicated with sonorous words, the hornet is powerless" (Serres 2008, 59). Ligeledes udfoldes sanserne i smagen af god vin, mad eller dufte etc. Når man læser Serres' bog, må man være forberedt på at træde ind i en labyrint, hvor sanserne gøres forståelige gennem verdenslitteraturen, kunst, myter, gastronomi, vin, filosofi, metaforer og allegorier etc. En bevidst måde at illustrere, hvor utilstrækkeligt sproget er til at beskrive det, vi skulle føle.

Serres' bog *Les Cinq Sens* (engelsk oversættelse: Serres 2008), består af 5 kapitler: "Slør", "Bokse", "Borde", "Besøg", "Glæde", der hver især henviser til udbredelsen af de forskellige sanser: hud, hørelse, smag, syn, og alle blandet, for han ønsker også at vise, hvordan de er forbundne og knyttet sammen i en "knode" (Howes 2006, 9), som undertitlen til den engelske version af hans bog lyder: *A philosophy of mingled bodies*. Af pladshensyn kan jeg her kun omtale nogle få temaer og teorier.

Slør: Huden som kontaktzone

Huden er en mediator, et kontaktprincip: "Principle of contingency" (Serres 2008, 29, 80). Det første, der møder verden, er huden, som har en bred vifte af forskellige beredskaber: "In it, through it, with it, the world and my body touch each other" (Serres 2008, 80). Individet kan således befinde sig i et miljø, som er inkompatibelt (Howes 2006, 8) med dets krop. Kroppen kan reagere på en så hård kulde, at døden indtræffer. I Nordbos trilogi ser vi således et amerikansk kuldeeksperiment, hvor amerikanske soldater udsættes for et desensibiliseringsforsøg for at øge deres resistens og deres kamp- og overlevelses-egenskaber.

Huden er en mediator mellem mennesket og omgivelserne og en afslører af løgn og oplevelser og det inderste. Sygdom og patologi vises som i en åben bog

5. Descartes 1994 [1637], 50: "Je pense, donc je suis" (jeg tænker, altså er jeg), senere af Descartes selv oversat til latin: cogito ergo sum.

og som dialog mellem verden og det levede liv. Hvert sanseorgan er indkapslet i den samme hud, som tillader os at røre og at blive rørt:

the skin, a single tissue with localized concentrations, displays sensitivity. It shivers, expresses, breathes, listens, loves and lets itself be loved, receives, refuses retreats, its hair stands on end with horror, it is covered with fissures, rashes, and the wounds of the soul. The most instructive diseases, the sickness of identity, affects the skin and form tattoos that tragically hide the bright colours of birth and experience. ... The alphabet of pathology is engraved on parchment (Serres 2008, 52).

Når Serres skriver, at patologiens alfabet er indgraveret på huden, som var det på pergament, hentyder han til livets tatovering af huden, men også den selvpåførte tatovering, som både gælder makeup og nåletatovering. Huden er et lærred, som vi som kunstneren maler på. Vi fortæller vores historie om levet liv på huden: "With cosmetics, our real skin, the skin we experience, becomes visible ... The tattooed, chaotic, unruly nude wears on her skin the fleeting common place of her own sensorium. ... She makes visible her invisible identity card" (Serres 2008, 34). Hudens tegn bliver reduceret til en refleksion af det sociale og det levede liv (Serres 2008, 24). Tupaarnaqs tatoverede hud snerrer ad omgivelserne.

Ligeledes er hånden i forbindelse med omverdenen ikke kun en hånd, men et middel til at gøre noget – en mulighed, en udvidelse; en tanke og en intention: "The hand is no longer a hand when it has taken hold of the hammer, it is the hammer itself ... It is not an organ, it is a faculty, a capacity for doing, for becoming claw or paw, weapon or compendium" (Serres 1995 citeret efter Connor 2005, 321).

Serres beskriver, hvordan piloten, chaufføren eller skibskaptajnen gennem sin kontakt med roret eller rattet bliver ét med sit befordringsmiddel: "piloting a ship, we were to discover that a pilot says I for the whole vessel, ... and that the soul and the body descends into the soul of the boat, towards the central turbines" (Serres 2008, 21). I Arctic Noir ser vi, hvordan et våben bliver til en forlængelse af kroppen, der enten understøtter aggression eller forsvar. Når der er noget, hænderne ikke kan klare alene, hjælper en forlængelse. Vi ser, hvordan jægeren Tupaarnaq og forsvareren Matthew føler våbnets intention, der giver magt, mod og ro.

Huden, kærlighed og overgivelse

Huden som kontaktzone viser sig også i Kærlighedsforhold. Foreningen af to kroppe blandes uløseligt og ophæver skillelinjen mellem subjekt og objekt: "Love shines amidst the five senses and is their happy summation. Love knows no separate zones, nor specialization" (Serres 2008, 71). "I caress your skin, I kiss your mouth. Who: I? Who, you?" (Serres 2008, 26). I mødet med 'den anden' møder man sit jeg gennem den andens muligheder, man gennemtrænger hinanden og mister balance, ligevægt og føler sig i risiko "we throw each other of balance, we are at risk" (Serres 2008, 29).

Mens Serres ser kærlighed som en måde at træde ud af sin komfortzone og miste fodfæste, ser den amerikanske feminist bell hooks⁶ også kærlighed som en måde at heale sig selv på ved at give slip. Det er fint og sundt at være uafhængig, men det individ der kun kan være alene, er fattigt. hooks nævner flere eksempler på, hvordan fællesskab kan være helende, bl.a. AA (Anonyme Alkoholikere): "This community offers to individuals ... a taste of that acceptance, care, knowledge and responsibility that is love in action. Rarely, if ever, are any of us healed in isolation" (hooks 2001, 214-15).

Borde: Munden, smagen, lugten og erindringen

I kapitlet "Borde" analyseres smag og lugt med, hvad Serres kalder den anden mund, mens den første, gyldne mund "the chrysostomos",⁷ styrer sproget (Connor 2005, 326-27). Mennesket har gennem sin socialisering til vestlige værdier tabt sanserne for at smage og lugte. Vi læser mere på etiketten af en fin vin end vi egentlig smager den, vi læser menukortet mere end overgiver os til sanserne, når vi er på en dyr restaurant. Smag, men måske især lugtesansen kender vi som noget, der kan bringe svundne minder til live igen som en erindring, der er gemt i organismen som i en lille erindringslomme frosset i tid: "The organism is studded with small memory pockets, unconscious ... where it can remain frozen forever (Serres 2008, 179-80). Vi kender en erindrings fremkomst fra en af verdenslitteraturens store eksempler, hvor den franske

6. hooks har taget pseudonym efter sin bedstemor og staver det med små bogstaver fordi navnet for en feminist ikke er væsentligt, kun indholdet i bøgerne.

7. Et tilnavn for talere.

forfatter Marcel Proust smager en madeleinekage dyppet i te og kastes tilbage i en skøn erindring (Proust 2018 [1913], 67-69).

At smagen kan være en noget overset sans i sig selv, forklarer Serres blandt andet med, at der på fransk mangler et ord for mangel på smag. Der findes kun det medicinske fagudtryk "anosmi" (Connor 2005, 326) for denne lidelse, som pludselig er blevet velkendt som en følgevirkning af Covid-19. Smagen er som et kys, munden giver sig selv og dermed bliver mindet om sin eksistens. Med en omskrivning af Descartes' cogito ergo sum (jeg tænker, altså er jeg), minder Serres os om, hvordan en smag pludselig bliver til bevidsthed og til genkendelse: "Taste is a kiss that our mouth gives itself through the intermediary of tasty foods. Suddenly it recognizes itself, exist for itself. ... I taste therefore I exist" (Serres 2008, 224).

Besøg: At se, at rejse, at vælge sin vej – ofte ud af sanserne

Synet er emnet for kapitlet "Besøg" – at se, at besøge, men som også kan handle om rejse, med relation til retning, som de mobile, navigerende og orienteringssøgende individer, vi er: "The one who visits, goes to see" (Connor 2005, 328). At rejse er også at bryde op og forlade det sted, man er født, for at vælge nye steder at slå sig ned. Serres mener, at vi har et ustabil liv, hvor vi møder mindst tre forskellige skilleveje. Den første er, når vi forlader vores fødested, den anden er følgelig, når vi bytter et sprog ud med et andet, som har et helt andet ord for ja (Serres 2008, 256). Den tredje vej er nok den, Serres ser som den mest pessimistiske, og som berører hele menneskeheden og dens udvikling fra det sansende menneske til det fattige digitale menneske – en zombie eller en robot. Mennesket mister stedet, rummet og den håndgribelige og sanselige verden og bliver et individ uden græs, marker, floder, miner og stenbrud kun for at sidde inden døre uden vinduer med en krop uden følelser og muskelkraft, uden relationer til verden udenfor (Serres 2008, 256-57).

Glæde: En blandet multifacetteret sjette sans og sprogets redundante nødvendighed

Kapitlet med den forførende titel "Glæde", beskæftiger sig med den ekstase, som kroppen oplever som en helhed som en slags sjette sans, der kombinerer de andre fem: "The body is mingling, a complexity, a multifaceted mixture of sensations" (Pearce 2010, 92). Selvom Serres til stadighed vender tilbage til

sproget, der har taget vores sanser fra os (Connor 2005, 330), er der trods alt nogle mere optimistiske vendinger – og for os et godt sted at slutte – når vi alligevel er nødt til at betjene os af sproget for at formidle de følelser, vi ser personer i Arctic Noir have. Serres kender det fra sig selv: "my own hand has long since taken flight in writing" (Connor 2005, 321). Sproget har ved genindsættelse af sanserne mistet sin forrang, og der er en erkendelse af, at der findes nye, bydende former for erkendelse og viden. Verden er åbnet for os igen, og ordet har mistet sit fodfæste: "The adventure of philosophy is beginning anew" (Pearce 2010, 92).

Constance Classen siger, at sanseordenen ikke er noget, man ser eller hører om, men noget man lever og føler i en social, kulturbestemt verden (Classen 2005). Et forsøg på at anvende følelser på Arctic Noir-romaner bliver derfor en proces med kommunikation af noget følt og reproduceret – en metakommunikation. Sproget kan imidlertid ikke undgås, fordi det netop er sansernes skæbne, der skal dømmes, fængsles og fremmedgøres af sproget (Howes 2005, 4).

Analyser

Naturen som modstander og jagtens lykkefølelse: Tobias

I den grønlandske krimi er den store, øde og kolde natur en farlig modstander, når huden møder et klima, som den er inkompatibel med. Den grønlandske fanger Tobias, hårdt opdraget af en far, der blev tvunget til at flytte til byen og alligevel opdragede sin søn til livet som fanger, har levet med døden tæt på hele sit liv. Han kender farerne alt for godt og bruger både sin bevidsthed om farerne, sin desperation og sin lugtesans. Han blev sammen med sin familie offer for en menneskabt tsunami – en amerikansk forbrydelse, der rev hans familie og hus i vandet:

Det tog flere minutter inden havet havde raset sig færdig og begyndte at trække sig ud af bygden igen. Halvdelen af husene på pynten var revet i stykker af flodbølgen. Enkelte af dem, der lå tættest på havet, var helt skyllet væk. Ude i fjorden lå der to huse klemmt fast mellem isblokke. Det ene hus var Tobias' (Nordbo 2019, 174).

Tobias bliver reddet og bragt til infirmeriet på Thulebasen. Han forsøger at komme tilbage for at lede efter familien efter 5 dage uden bevidsthed. Kampen

med naturen – faren for at bukke under for frosten – var en kamp, der var værd at forsøge, når alt liv i hans hjembygd var ødelagt og hans familie udslettet. Hvad havde han at miste andet end livet, der alligevel havde mistet sin tilløkkelse? I kampen med kulden satte jeg'et alligevel ind på overlevelse:

Han sov ikke de to blege nætter, han gik på isen. ... Hvis han sov, kunne han risikere ikke at vågne igen, for ... luften var iskold inde over isen. Hans fødder var kolde, og sad han stille, gik frosten i dem. ... Blodet skulle holdes i gang. ... Huden revnede af frosten, vinden og polarsolen. Isen klumpepede sammen i hans øjenbryn og i næsen. ... Han var nødt til at holde på sin næse i flere minutter ad gangen for ikke at risikere at miste den til frosten. ... Efter fem-ti minutter frøs hans fingre så meget, at de måtte tilbage i handskerne. På isen var de mere værd end en næse ... Fjorden var så tæt på, at duften hang i luften (Nordbo 2019, 182-83).

Matthews søster Arnaq – kroppens sansninger nær døden

Arnaq var taget på weekend i den forladte bygd Færingehavn med tre danske kammerater, der skulle opleve det vilde Grønland. Hvad de ikke vidste var, at en religiøs fanatisk færing og hans familie boede under jorden. En efter en myrdes Arnaqs kammerater, og hun selv tages til fange, formodentlig med henblik på at blive 'luder' for Bardurs albinosøn Símin. Hun spærres inde og udsættes for lystortur, rå mad og stanken af sit eget pis:

Mens lyset konstant blinkede, havde hun ikke registreret andet end lugt. Stanken af sit eget pis. Den uvaskede hud. Håret, der filtrede og fedtede mere og mere dag for dag. ... Hun havde ikke andet tilbage end at mærke og lugte. Hun følte på sin næse. Mærkede sine ører og øjne. Læberne. De var sprukne. Hendes hud smagt salt. Hun nippede i huden på sin hånd med læberne. Smagte på den salte hud. Hun tænkte på, hvor mange dage man kunne overleve, hvis man spiste sin egen arm som det eneste eller et ben. Hvor mange dages kalorier var der i et ben som hendes (Nordbo 2018, 186).

Matthew og Tupaarnaq – tiltrækning på trods: At vælge ensomheden eller farerne ved at række ud

Matthew kom til Grønland paralyseret af sorg, efter at hans Tine, moderen til hans ufødte barn, døde i en bilulykke. Han stod over for individets tre skilleveje, som Serres beskriver. Han forlod sit land og sit sprog og havde tænkt at sidde på en kontorstol som en anden robot, arbejde med journalistik og forsøge at skrive en bog til sin ufødte datter. I stedet blev han hvirvlet ind i sanselige oplevelser på liv og død, og han mødte en uventet kærlighed, Tupaarnaq:

Det glatte baghoved. Den slanke ryg. ... Den sommerdag, han var fulgt efter hende ud mod blok 17, havde han set hendes øjne ... mens hun tvang ham i knæ på græsset med et hårdt greb om hans hals. Det var den første dag, hvor han havde mærket, at der måske var et liv efter Tine. Men han havde også vidst, at han aldrig ville få Tupaarnaq. Ikke rigtigt. Hendes skjold var for stærkt, selvom hun havde åbnet lidt. ... Han trængte til at mærke hendes hud. Mærke noget levende. Hun havde fået ham til at slippe de krampagtige tag i de indre billeder af Tine og deres ufødte barn (Nordbo 2019, 43).

Til at begynde med havde det ikke føltes som venskab, da hendes had til alle, og især mænd, skubbede ham væk. Men Matthew havde opdaget, at det ikke var had. Det var snarere angst. Angsten for at blive set, rørt og nået ind til (Nordbo 2019, 42).

Langsomt kommer der en tilnærmelse, som imidlertid er helt på Tupaarnaqs præmisser, og som på den måde bliver frem og tilbage og uforløst: "Så lænede hun sig til venstre, så hendes hoved lagde sig på hans skulder ... Jeg er glad for, at du er her, fortsatte han. Tupaarnaq trak sig væk. Ikke i et ryk. Bare væk" (Nordbo 2017, 284).

Som Serres siger, ophæver kærlighed og sansernes forening forholdet mellem par; kroppen er et sanseorgan, som er i stand til at ophæve subjekt og objekt, og det er svært at vide, hvor den ene part begynder, og den anden holder op: "Who: I? Who, you?" (Serres 2008, 71). Matthew erindrer med savn den dag, Tupaarnaq uden et ord kom og lagde sig i hans seng på en måde, som er meget lig Lisbet Salanders ouverture overfor hendes partdetektiv Michael Blomquist (Larsson 2006):

Varmen fra lyset lagde sig om hans nøgne krop som tusind tunger, der kærtegnede huden og fandt alle åbninger og revner fra navlen op. Det kildede, og han gav sig i små ryk. Hun var der. Tupaarnaq. I lyset. ... Hendes ånde. Varm og kold. Hun trykkede ham ned. Ned i den skoldende sofa. Greb hans hænder og trak dem fri. Pressede dem ind mod sin slanke krop og små bryster. Han lod fingrene glide forsigtigt rundt mellem farverne. Det tætte dække af tato- veringer. De tykke blade. Fede stængler. Mørke blomster. Kranier. Et vildnis så tæt, at intet af hendes egen hud var synlig. Farverne var hans. Farverne var hende. ... Hendes hofter roterede. Bladene og blomsterne bevægede sig og blev levende. De tatoverede kranier snerrede og blottede tænderne i hvide, bidende rækker, der snappede ud efter ham. ... Rotationen tog til. Han stirrede ind i hendes sorte øjne. Han var ikke inde i hende. Hun var inde i ham (Nordbo 2019, 11-12).

hooks beskriver, hvordan erindring, fællesskab og kærlighed forener og healer. Matthew, såret og fuld af sorg, bærer sin usynlige ring i lommen. I stressede situationer gnider han på den i lommen eller på den bare plet, den har efterladt på hans finger: "Hans fingre gned instinktivt rundt langs den ring, der ikke længere sad på hans finger ... der nu kun var en erindring i huden (Nordbo 2017, 22). Da han pludselig igen befinder sig i en situation mellem liv og død for at redde sin søster Arnaq i Færingehavn og ser flere af sine venner og kolleger dø på striben, bliver presset så stort, at kun ringen, riflen og fællesskab kan indgive ham mod og forsvare ham:

Han fik fat i riflen ... Den lettelse, som det ladte våben gav i hans krop, havde han aldrig følt før. Han var stadig bange og spændt til det yderste, men riflen gav ham en pludselig følelse af kontrol. ... Han fandt ringen frem fra lommen og satte den tilbage på sin finger (Nordbo 2018, 217-18).

På jagt efter Arnaq finder han pludselig Tupaarnaq, som er kommet ham til hjælp, men selv er blevet fanget: "Jeg tror sgu aldrig jeg har været gladere for at se dig, sagde hun ... de har taget min riffel" (Nordbo 2018, 227). Sammen redder de Arnaq og fotografen Malik efter en eksplosion af en håndgranat, der sprænger Matthews trommehinder: "Tupaarnaq ... mærkede forsigtigt med

sine fingerspidser ned langs hans nakke med det afsvedne hår. ... Gav hans arm et klem: Kom lad os få din søster og Malik op" (Nordbo 2018, 268).

Matthews tanker kredser tit om døden, som han lever med, og da han finder sin far myrdet, genkalder han sig, hvordan han var nødt til at dræbe Ulrik, Tupaarnaqs bror. Følelsen af harpunen som en forlængelse af ham selv er noget skamfuldt, han ofte vender tilbage til: "Han havde endda med egne hænder dræbt, selvom det var i nødværge. Fornemmelsen af harpunen, der gik igennem kroppen, sad stadig dybt i ham" (Nordbo 2019, 85). Helt anderledes er følelsen af et våben for Tupaarnaq. Vant til at skulle forsvare sig selv på alle planer giver et våben hende den sikkerhed mod overgreb, som hendes omgivelser nægtede hende. Men jagt kan det også bruges til:

Den slanke riffel virkede, som voksede den sammen med hende. Som var hun født til at have dette langstrakte våben tæt presset mod sin krop. Skæftet var trykket ind i den tætte trøje ved skulderen, og hendes venstre hånd flød i et fast greb sammen med træet og jernet. ... Hun førte riflen tilbage til sit ansigt og borede den på plads ved skulderen, mens hun lænede kinden mod skæftets blanke træ og lukkede det venstre øje. ... Skuddet faldt pludseligt. Hendes krop var stiv. Frosset fast i skuddet (Nordbo 2017, 136-37).

Tupaarnaq vil have ham med på jagt: "Du skal med ud, så vi kan se, hvad du er gjort af. Jeg kan ikke arbejde sammen med et tuset skvat" (Nordbo 2017, 127). Efter jagten er det sædvane at spise leveren fra for eksempel sælen. Han skal bestå manddomsprøven og smage den rå lever. Det er en smag og en sansning, der er kulturbestemt, og som man ikke kan læse om, ikke, som Serres mener, at det er en mund, der kysser en mund, snarere en mund der bider, når det er noget, man ikke kan lide: "Leverstykket voksede i hans hånd. ... Han sank spyt, der ikke var der. Pressede kvalmen ned. Fingrene op til munden. Leveren ind. Tænderne skar gennem det bløde og blævrede. Kødet bristede. Metalsmagen flød ud. Halsen snørede sig sammen" (Nordbo 2017, 138).

Som de pardetektiver de er, kommer Tupaarnaq og Matthew i deres samarbejde ud for mange farer og ekstremere, der sætter deres liv på prøve. Uden mobildækning (Nordbo 2017, 312) og med to kyniske skurke, færingen Bardur og embedsmanden Abelsen efter sig, forsøger de at flygte ud til en båd, som

ligger 30 meter ude i det iskolde hav. Dilemmaet er, som Serres beskriver det: Alternativet til riffel og kniv på land er det dødbringende, iskolde vand.

Vandet er højst to grader ... Hvad hvis vi går i kramper? Så drukner vi. Det går hurtigt, når kroppen er så kold. ... Matthew nikkede og lod sine ben glide ned i havet. Kulden bed med det samme i hans hud, og han måtte bekæmpe alle sine instinkter for ikke at trække sig op igen. I stedet lod han hele kroppen synke ned i havet, så kun hovedet var frit. Smerterne skreg ind i hver bid af ham. Huden trak sig sammen. Han hev efter vejret. Kort Lydløst. ... Han trådte vande. ... Huden brændte af kulde. ... jeg kommer til at dø herude ... Det er nu. Kulden åd ham. ... Tupaarnaqs hånd. Nu tager du dig fandme sammen ... Vi er der næsten. Kom så, dit skvat (Nordbo 2017, 312-14).

Undsluppet både Abelsen og det kolde vand er næste fare Abelsen igen og Tupaarnaqs bror Ulrik, der beskylder hende for drab på hele familien. Hun dræbte kun faderen, der var i færd med at myrde og voldtage moderen og de små mindre søskende, som han havde voldtaget hele hendes barndom. Ulrik har bagbundet Tupaarnaq og er i færd med at voldtage hende som straf: Harpun, kniv og ulo er de våben, som bliver til forsvar, forlængelse og intention for Matthew:

Midt i et rod af dyner og tæpper lå Tupaarnaq på ryggen med armene bundet stramt ud til siden. Hun var nøgen og forsøgte at skrigte ... Mellem hendes nøgne ben sad Ulrik på hug med overkroppen hængende over hende. I den højre hånd, der hvilede knyttet mod dynerne på madrassen, knugede han en kniv ... Tupaarnaq prøver at forsvare sig, selv bagbundet og sparker ham. Hvad fanden laver du, din luder? Råbte han og ... hævede hånden med kniven og stødte den ind mellem tatoveringernes blade i hendes venstre side. Hun skreg voldsomt inde bag stoffet (Nordbo 2017, 332).

Det var let for Matthew at trække harpunen fri af væggen ... Han vejede den i hånden ... Spidsen følte kold imod huden. ... Han holdt godt fast om harpunen og strakte den frem til stød. ... Harpunens træskaft vippede ud bag hans ryg. (Nordbo 2017, 331-32).

Det ulige makkerpar, som Tupaarnaq og Matthew er, kommer igennem mange prøver og voldsomme hændelser, men langsom lærer de, især Tupaarnaq, at stole på ham og på hinanden. Tupaarnaq oplever, at Matthew ikke er som de mænd, hun har kendt tidligere i sit liv; at stole på mænd er svært for hende, og tillid kommer kun langsomt. Han har imidlertid bestået mange prøver i deres forhold, og da han læser op for hende på hospitalet af den bog, han er ved at skrive til sin ufødte datter, rækker hun tøvende ud efter ham:

Han havde lyst til at tage fat om hendes hånd, men havde ikke modet. Lagde i stedet venstre hånd på lagenet tæt ved hende. Holdt bogen i den højre. Måske hører du det. ... Han mærkede en bevægelse på sin hånd. Søgende fingre. Han drejede hånden rundt og åbnede den. Det var første gang, han mærkede hendes hud (Nordbo 2017, 332).

Konklusion

Serres siger, at sproget gør os til robotter, der hverken ser eller føler, og at sproget er så inadækvat, at man må bruge mange ord, allusioner og historier for at få sanserne gengivet. Det er klart, at sanserne er stærke og nærværende, når man står overfor ild, frost, naturens vildskab eller bliver mødt af voldsom død eller drevet til mord med våben i hånd; så ved man, hvem man er, og hvad man er bange for. Huden som den ultimative kontaktzone og hånden som en forlængelse af intentionen beskriver Serres og nu Nordbo, hvor frosten bider dødeligt og hånden griber harpun, ulo eller riffel. I kærligheden ophæves subjekt og objekt, og to kroppe bliver til en. Hvor stopper jeg'et og hvor begynder du'et? I takt med at den svære tillid viser sig at kunne holde, ser vi Tupaarnaq nærme sig en mand, der er anderledes, end hun har mødt før. Ligeledes ser vi Matthew, der aldrig troede at møde samvær og forening igen, opleve en ny længsel efter Tupaarnaq. Subjekt og objekt forsvinder, og healing træder frem. Vi smager på sødt og surt og er ved at brække os over nye, kulturfremmede og derfor måske frastødende smage som en rå, varm sællever: Munden kysser eller bider sig selv, og i afsmagen er vi helt klare over subjekt og objekt. Mennesket møder mindst tre skilleveje i løbet af livet. Vi ser, rejser eller flytter til nye steder og opdager nye ord for ord, vi ellers kender så godt, men det Serres beskriver med sorg er, at mennesket generelt bevæger sig hen imod livet ved skrivebordet og skærmen og væk fra fjelde, floder, have og himmel. I Grønland er naturen dog ofte så overvældende, at selv en tilrejsende dansker som Nord-

bo må overgive sig og notere i sin notesbog, at den Grønlandske natur er gået i blodet på ham. Heldigvis er sproget alligevel hans hjælper til at kommunikere denne følelse.

Hvor uanseligt sproget end er overfor sanserne i den virkelige verden, så er det dog en af de få måder, vi kan kommunikere tanker, oplevelser og følelser på. Serres fortæller ligeledes selv, om end nødtvunget, at hans hånd også tager tilflugt til at skrive for at kommunikere hans tanker om sanserne. Det være hermed gjort om Arctic Noir også.

Litteratur

- Andersen, Frank Egholm (2008). *Den nordiske femikrimi – læbestiftslitteratur eller fornyelse af en genre*. København: HER & NU.
- Anonym (2017). Nuuk Noir og nybrud i Grønland. Køge Bibliotek.
<https://www.koegebib.dk/nyheder/skoenlitteratur/nuuk-noir-og-nybrud-i-groenland> (set 23. maj 2023)
- Brink, Poul (2015). *Thule-sagen – løgnens univers*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Classen, Constance (2005). McLuhan in the Rainforest. The Sensory Worlds of Oral Cultures. S. 147-163 i Howes (red.) 2005.
- Connor, Steven (2005). Michel Serres' Five Senses. S. 318-334 i Howes (red.) 2005.
- Descartes, René (1994 [1637]). *Discours de la Méthode ... Discourse on the Method*. Redigeret og oversat af G. Heffernan. Notre Dame & London: University of Notre Dame Press.
- Forshaw, Barry (2013). *Nordic Noir. The Pocket essential Guide to Scandinavian Crime Fiction*. London: Oldcastle Books.
- Hansen, Kim Toft, & Gunhild Agger (2015). Is og kulde i den nordiske krimi. *Litteratursiden*. <https://litteratursiden.dk/artikler/og-kulde-i-den-nordiske-krimi> (set 17. maj 2023)
- Hansson, Heidi (2018). The Arctic in literature and the popular imagination. Side 45-56 i M. Nuttall m.fl.: *The Routledge Handbook of The Polar Regions*. Abingdon & New York: Routledge.
- hooks, bell (2001). *All About Love. New Visions*. New York: Perennial.
- Howes, David (2005). Introduction. S. 1-17 i Howes (red.) 2005.

- Howes, David (red.) (2005). *Empire of the Senses. The Sensual Culture reader* (Sensory Formations Series). Oxford & New York: Berg.
- Lynge, Nauja (2018). Arctic Noir er et redskab til at få den debat, som ellers bliver truet ihjel. *Jyllands-Posten* 19. juni. <https://jyllands-posten.dk/debat/kommentar/ECE10699774/arctic-noir-er-et-redskab-til-at-faa-den-debat-som-ellers-bliver-truet-ihjel/> (set 22. maj 2023)
- Pearce, Jacob Vivian (2010). The Five Senses: A Philosophy of Mingled Bodies (book review). *Perspectives: International Journal of Philosophy* 3 (1), 88-95. https://www.ucd.ie/philosophy/perspectives/resources/issue3/Perspectives_volumeIII_review_fivesenses.pdf (set 29. maj 2021)
- Serres, Michel (1995). *Genesis*. Oversat af G. James & J. Nielson. Ann Arbor: University of Michigan.
- Serres, Michel (2008 [1985]). *The Five Senses. A philosophy of mingled bodies*. Oversat af M. Sankey & P. Cowley. London & New York: Continuum.

Fiktion

- Christensen, Robert Zola (2018). *Is i blodet*. København: Gyldendal.
- Høeg, Peter (1992). *Frøken Smillas fornemmelse for sne*. København: Rosinante.
- Jacobsen, Henning (1999). *Helmer Graas første mord*. Nuuk: Atuagkat.
- Jacobsen, Henning (2000). *Den sorte snor*. Nuuk: Atuagkat.
- Jacobsen, Henning (2001). *En tjans for Tipo*. Nuuk: Atuagkat.
- Jacobsen, Henning (2002). *Et spinkelt håb*. Nuuk: Atuagkat.
- Jacobsen, Henning (2004). *I dunkel skygge*. Nuuk: Atuagkat.
- Larsson, Stieg (2006). *Mænd der hader kvinder*. København: Politikens Forlag.
- Lynge, Nauja (2017). *Ivalu's Color*. IPI Press.
- Nordbo, Mads Peder (2017). *Pigen uden hud*. København: Politikens Forlag.
- Nordbo, Mads Peder (2018). *Kold angst*. København: Politikens Forlag.
- Nordbo, Mads Peder (2019). *Kvinden med dødsmasken*. København: Politikens Forlag.
- Petersen, Christoffer (2017). *The Greenland Trilogy*. Aarluuk Press.
- Proust, Marcel (2018 [1913]). *På sporet af den tabte tid*. 1. *Swanns verden*. Oversat af E. H. Pedersen. Multivers Klassiker.
- Staffeldt, Nina von (2016). *Frosne beviser*. Nuuk: Milik Publishing.
- Staffeldt, Nina von (2017). *Den sorte engel*. Nuuk: Milik Publishing.
- Staffeldt, Nina von (2018). *Skibet fra Isfjorden*. Nuuk: Milik Publishing.
- Staffeldt, Nina von (2020). *Vinterjagt*. Nuuk: Milik Publishing.

Den første grønlandske krimi — et lokalt udtryk

ANNEMETTE HEJLSTED

Abstract

On 8 September 2010, the first Greenlandic crime novel was published by Greenlandic publishers Atuagkat. The novel, entitled The Tattooed Message, is written by the Greenlandic author Kristian Olsen, better known as 'aaju'. This article examines how The Tattooed Message utilizes the genre(s) of crime fiction and how Greenlandic culture is embedded in the narrative structure of the novel. The article has a glocal double perspective: A global one that asserts the novel's use of crime fiction genre conventions and a local perspective that highlights the novel's Greenlandic point of departure, while at the same time demonstrating how the two perspectives are structurally interconnected. The article begins with an explanation of the prevailing genre conventions of crime fiction followed by an analysis of The Tattooed Message showing how Greenlandic culture is intertwined in the novel and rooted in its literariness and plot.

Den 8. september 2010 udkom den første grønlandske krimi på forlaget Atuagkat (*Sermitsiaq* 2010; *KNR* 2010). Romanen, der udkom på dansk og grønlandsk samtidig, bar titlen *Det tatoverede budskab/Kakiorneqaqatigiit* og var skrevet af den grønlandske forfatter Kristian Olsen, også bedre kendt som aaju. Den omstændighed, at romanen er skrevet på grønlandsk af en grønlandsk forfatter om Grønland, eller det der vedrører grønlandske forhold, gør den til en grønlandsk roman. Men hvad er det der gør den til en kriminalroman? Det kan den norske litteraturprofessor Willy Dahl give en idé om. I artiklen "Om litterariteten i kriminallitteraturen" præsenterer han en bred og funktionel definition af kriminalromanen. Han skriver:

en kriminalroman handler om en forbrydelse og om opklaringen af den. Så kan man lægge hvad som helst til — miljø, psykologi, samfundskritik, tilmed poesi og parodi — men dette "andet" må være underordnet kriminalintrigen (Dahl 1995, 161).

Aajus roman passer som fod i hose til denne definition. Romanen indeholder en forbrydelse og dertilhørende gåde, som bliver løst. Både romanens gåde og dens løsning er forbundet med Grønland og grønlandsk kultur, hvorved 'det andet' spiller en strukturel rolle i romanen.

Selvom Willy Dahls definition af krimien er både bred og funktionel, så indebærer den også udgrænsninger, fordi den lægger stor vægt på opklaringen af forbrydelsen. Forbryderromanen, der almindeligvis opfattes som en af krimiens undergenrer, for eksempel den svenske forfatter Hjalmar Söderbergs *Doktor Glass* (1905) og den amerikanske forfatter Patricia Highsmiths romanserie om Tom Ripley (1955-1991), anskuer forbrydelsen fra forbryderens synsvinkel og lægger ingen eller begrænset vægt på selve opklaringen. Og den hårdkogte roman, således som Tzvetan Todorov bestemmer den i "Kriminalromanens typologi" (1966), er en fremstilling af, hvordan helten er personligt involveret i den sag, han undersøger, og tillige selv forfulgt. Når Willy Dahls krimidefinition trods sine åbenlyse begrænsninger er meningsfuld her, er det, fordi den vægt, som definitionen lægger på det detektiviske aspekt, dvs. opklaringen af en forbrydelse, er helt dominerende i den aktuelle krimi efter årtusindskiftet, uanset hvilket medie krimien udfolder sig i, som for eksempel kriminalroman eller tv-krimiserie. Når jeg senere vender tilbage til krimigenren, er det med Willy Dahls definition som udgangspunkt, men også med bevidstheden om de udgrænsninger, som definitionen indebærer.

Med afsæt i den dobbelte bestemmelse af aajus roman som grønlandsk og krimi vil jeg undersøge dens litteraritet. Formålet med artiklen er at give et signalement af *Det tatoverede budsskabs* forvaltning af krimigenren.¹ I tilknytning hertil undersøger artiklen, hvordan grønlandsk kultur er forankret i romanens litteraritet. Artiklen har således et gløkalt dobbelt perspektiv – et globalt, der peger på romanens forbindelse med krimikonventionerne, og et lokalt, der peger på romanens specifikt grønlandske udgangspunkt, samtidig med at den viser, hvordan de to perspektiver er strukturelt forbundne. Den engelske sociolog Roland Robertson, der kvalificerede begrebet i 1990'erne,

1. Aaju's efterfølgende krimi *Den tatoverede strandvasker* (2013), der er en selvstændig fortsættelse af *Det tatoverede budskab*, inddrages ikke i nærværende undersøgelse.

skriver i artiklen "Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity" (1995) om dets herkomst:

According to *The Oxford Dictionary of New Words ...* the term 'glocal' and the process noun 'globalization' are 'formed by telescoping global and local to make a blend'. Also according to the *Dictionary* that idea has been 'modelled on Japanese dochakuka (deriving from dochaku "living on one's own land"), originally the agricultural principle of adapting one's farming techniques to local conditions, but also adopted in Japanese business for global localization, a global outlook adapted to local conditions' (Robertson 1995, 28).

En af de pointer, Robertson fremfører, er, at det lokale og det globale ikke udgør poler i et eksklusivt modsætningsforhold, men indgår i en gensidighed, hvor det globale konstitueres af forbindelserne mellem lokale kulturer (Robertson 1995, 31). Min artikel og analysen af aajus roman hviler på den antagelse, at det mønster Robertson finder på samfundsniveau, også forekommer på det kulturelle og inden for det litterære felt. Antagelsen er altså, at krimien som genre er en globalgenre, der er formet og dannet i de lokale krimier, for eksempel engelske, amerikanske, svenske, danske og nu også en grønlandsk.

Min fremstilling vil forme sig således, at jeg indleder med en uddybende karakteristik af krimien, hvor der lægges vægt på genreformlen og herved på dens globale egenskaber. Herefter følger en analyse af aajus roman, der i fremgangsmåde følger krimiskabelonen.

Krimi

Krimien kan bedst karakteriseres som en formelgenre. Det betyder, at de værker, der udgør genrens manifestation, følger en skabelon. Grundingredienserne i denne skabelon er, at krimiens handling udspiller sig i en moderne verden, at kernen i dens persongalleri er detektiv, offer og forbryder, at dens plot danner en søgen efter viden, der udfolder sig i et spil mellem nutid og fortid og fremstilles i overensstemmelse med den realistiske modus. Som litterær genre

fødes krimien i første halvdel af 1800-tallet.² Den amerikanske forfatter Edgar Allan Poes fortælling "The Murders in the Rue Morgue" (1841) anses almindeligvis for at være krimiens urtekst. De grundelementer i krimiskabelonen, som jeg opregnede indledningsvis, var allerede til stede i Poes fortælling. Den udspiller sig i et moderne Paris, hvor detektiven C. Auguste Dupin opklarer et dobbeltmord, som hans hjælper beretter om. I løbet af 1800-tallet dukker genren op rundt omkring i Europa, herunder Skandinavien. I Tyskland er E.T.A. Hoffmann forfatter til fortællingen "Das Fräulein von Scuderi. Eine Erzählung aus dem Zeitalter Ludwig des Vierzehnten" (1819), i Norge skriver Maurits Christopher Hansen *Mordet paa Maskinbygger Roolfsen. En kriminalanedote fra Kongsberg* (1840), i Danmark udgøres det første trin mod en kriminalfortælling af St. St. Blichers "Præsten i Vejlbj" (1829), og i England får genren det helt store gennembrud med Arthur Conan Doyles *A Study in Scarlet* (1887), der efterfølgende bliver prototypen på detektivfortællingen, indtil Agatha Christies puslespilsromaner bryder ind på krimiscenen i mellemkrigstiden. Den type krimier, der dominerer i dag, er dels arvtager fra Doyle og Christie og dels en udløber af den hårdkogte (kriminal)roman og 50'ernes politiroman, der er blevet blandet med femikrimiens insisteren på detektiven som et menneske med et eget (privat)liv.

Det detektiviske element i krimien er, trods perioder og forfatterskaber med fokus på forbryderens psykologi eller den labyrintiske korrumperte moderne verden, genrens kerne. Den fremstillede verden – detektiven, forbryderen og ofret – farves ligesom opklaringens form af den historiske periode og kulturelle kontekst, der er værkets afsæt. Med andre ord er det krimiskabelonen, der udgør det skelet, hvorpå 'det andet' hænger, og som er det, der giver krimien kød og blod. Grundingredienserne i dette skelet er krimiens fiktive verden, persongalleri, plot, fortæller og fremstillingsmodus (Hejlsted 2009, 3). Samtidig er denne skabelon kernen i den vestlige krimitradition, der står som krimien i sig selv og som det globale. I det følgende opsummerer jeg krimiens kende-

2. Ideen om, at krimigenren er opfundet i Vesten, er blevet udfordret. Således har Kim Toft Hansen sat spørgsmål ved denne opfattelse i sin artikel "Den kinesiske krimi. Et nedslag i krimiens kulturhistorie" (2010). Det kan dog indvendes, at Kim Toft Hansen finder et magisk element i den kinesiske krimi i 1700-tallet, der er den vestlige krimi fremmed.

tegn i et signalement, der for overblikkets skyld er næsten blottet for historisk nuancering.

Krimier udspiller sig typisk i en moderne samtidig verden, der er kendetegnet ved urbanitet, individualisme, individernes fremmedhed for hinanden, skjulte netværk og forbindelser osv. Udspiller krimien sig i en anden historisk periode, er det netop de moderne egenskaber ved den fremstillede verden, der er af afgørende betydning.

Persongalleriet i krimien er kendetegnet ved en fasttømret kerne bestående af detektiven og dennes hjælper, forbryderen og ofret. Detektiven var oprindeligt en amatørdetektiv eller privatdetektiv, der var smartere end politiet. Op igennem det 20. århundrede professionaliseres detektiven, og der er oftere og oftere tale om journalister, retsmedicinere eller kriminalbetjente ansat ved politiet. Helt fra genrens gennembrud i 1800-tallets første halvdel har detektiven ofte dannet par med en hjælper. Allerede Dupin havde som sagt en hjælper. Fra krimigenrens fødsel er der forekommet både mandlige og kvindelige detektiver. Selv om Agatha Christies detektiv miss Marple er den mest kendte, forekommer der kontinuerligt kvindelige detektiver allerede fra første halvdel af 1800-tallet. De er blot blevet skrevet ud af krimiens historie (Hejlsted 2008). I dag, hvor der stort set er opnået ligestilling mellem detektiverne i kriminallitteraturen, spiller fremstillingen af detektivernes hele hverdagsliv med familie, børn, kolleger, venner og trivielle gøremål en ikke uvæsentlig rolle. Forbryderen og ofret er det ikke muligt at opstille en skabelon for. Dog er der historisk set en tendens til, at der er flere mandlige forbrydere end kvindelige. Og når der er tale om personfarlig kriminalitet, så er det oftere kvinder, der er ofre.

Krimiens plot har en grundstruktur, der kan varieres, og enkelte elementer styrkes og svækkes, uden at strukturen bryder sammen eller svækkes fundamentalt. Omdrejningspunktet for denne struktur er forskydningen mellem fremstillingen af et nu og afdækningen af en fortid. Den franske litteraturforsker Tzvetan Todorov skelner mellem den første og den anden historie:

Til grunn for den klassiske detektivroman finner vi en dobbelthet, og denne dobbeltheten skall lede oss i beskrivelsen av denne romantypen. Den inneholder ikke én historie, men to: mordhistorien og etterforskningshistorien. I sin mest rendyrkede form har disse historiene ingen ting med hverandre å gjøre (Todorov 1966, 204-205).

De to historier, som jeg foretrækker at benævne henholdsvis sjuzet (efterforskningshistorien) og fabula (mordhistorien), kan vægtes forskelligt.³ En af Todorovs pointer er, at krimiens undergenrer vægter forholdet mellem de to historier forskelligt (Todorov 1966, 204ff). Både sjuzet og fabula drives fremad af begær. Sjuzettet drives af begæret efter viden om forbrydelsen og forbryderen, mens fabulaen påbegyndes og drives af skiftende begær, for eksempel forbryderens begær efter hævn, penge, kærlighed, ære, anerkendelse osv. Plottet i krimien kan i overensstemmelse med den amerikanske litteraturteoretiker Peter Brooks' antagelser om plot opfattes som en afvigelse fra en ufortællelig hvile (Brooks 1984: 103).⁴ I krimiens sjuzet vil afvigelsen udgøres af selve forbrydelsen eller mere præcist tegnet på den, for eksempel fundet af et lig eller opdagelsen af, at en genstand mangler. Fabulaen vil indeholde en afvigelse, der typisk er knyttet til forbryderen, for eksempel afvisning, mangel på penge, mangel på anerkendelse.

Krimiens plot er som i Willy Dahls definition helt central, men den er en kraft i krimien, som rækker udover opklaringen af en forbrydelse. I krimien er opklaringen ikke kun udpegningen af en skurk – det er i vid udstrækning også en metode til at afsløre strukturer i samfundet og kulturen, som ellers er skjult og fortiet.

I krimier møder man de samme fortællertyper som i anden fortællende fiktion. Fortælleren kan være en jefortæller. Her er der som regel tale om detektiven eller detektivens hjælper. Detektiven Dormeu beretter historien i den tidlige danske kriminovelle "Ernestine Beaucaire" af Henrik Hertz (2003 [1859]), mens det er Dubins navnløse hjælper, der beretter historien i "The Murders in the Rue Morgue", ligesom Doktor Watson gør det i Conan Doyles historier om Sherlock Holmes. Fortælleren kan også være en anonym tredjepersonsfortæller, hvilket er tilfældet i Elsebeth Egholms *Selvrisko* (2004). I sådanne tilfælde vil synsvinklen dominant ligge hos detektiven og/eller hans hjælper. Den faste synsvinkel kan brydes og momentant udliciteres til en eller flere af de øvrige

3. I forlængelse af de russiske formalister definerer den amerikanske litteraturforsker Peter Brooks sjuzet og fabula således: "Fabula is defined as the order of events referred to by the narrative, whereas the sjuzet is the order of events presented in the narrative discourse" (Brooks 1984, 12).

4. I *Fortællingen* (Hejlsted 2007) har jeg gjort nærmere rede for min udlægning af Peter Brooks' plotbegreb.

karakterer. Dette er f.eks. tilfældet i islændingen Arnaldur Indridasons krimi *Tavs som graven* (2004). Mere radikalt kan der skiftes synsvinkel mellem de involverede, således som det er tilfældet i Liza Marklunds *Polcirkeln* (2021), hvor synsvinklen skifter medlem deltagerne i en læseklub.

Realismen er den herskende modus i krimigenren. Som modus har realismen flere komponenter. Først og fremmest kræves der en overensstemmelse mellem det eller de paradigmer, der hersker i den aktuelle krimis fiktive univers, og det eller de paradigmer, der hersker i værkets kontekst. Verden skal med andre ord have samme ontologiske status i fiktionen og konteksten, altså læserens kontekst. Derudover skal fiktionen fremstille almindelige mennesker og deres hverdagsliv. Den skal fremstille en genkendelig hverdagsvirkelighed og benytte et tilgængeligt hverdagsprog. Den sproglige modus benytter sig af monolog ofte i form af karakterernes og/eller fortællerens tankereferat og -refleksion, dialog mellem karaktererne indbyrdes og referat af udførte handlinger og beskrivelse af deres omgivelser. Den første form finder man eksempler på hos Poe. "The Murders in the Rue Morgue" indledes med en længere essayistisk monolog om analyse, efterforskning, skak og whist. Et nyere og mere aktuelt eksempel foreligger i Elsebeth Egholms *Selvrisko* (2004). Her refereres detektiven og journalisten Dictes overvejelser omkring efterforskningen, der blander sig med hendes tanker om sine private følelser (Egholm 2004, 84). Dialog mellem karakterer er formodentlig den mest fremtrædende fremstillingsform. De forekommer hos klassikerne, såvel hos Poe som hos Agatha Christie. Hos Poe er de enkelte replikker lange og omstændige og i sig selv beskrivende og berettende, mens de hos Agatha Christie er rappe og sammen skaber selve scenen (Poe 1996 [1841], 57ff; Christie 1934, 78). Dialoger i form af tætte mundrette ordvekslinger er hyppige i krimien fra dens gennembrud og frem til i dag. Antagelig foregår der en udvikling, hvor netop denne fremstillingsform får en stadig mere fremtrædende plads, uden at de øvrige fremstillingsformer forsvinder. Referat af udførte handlinger forekommer overalt i hele krimiens historie. Hos Poe forekommer der fremstilling af omgivelser og handlinger i starten af handlingsforløbet i "The Murders in the Rue Morgue" (Poe 1996 [1841], 54). Hos Christie er de mere sparsomme og næsten reduceret til optakt til situationen, for eksempel i *Mordet i Orientekspresen* (Christie 1960 [1934], 5).

I korthed er "det andet" alt det, krimiskabelonen udfyldes med, fra detektivens hårfarve til forbryderens sociale baggrund. Det er i "det andet", det lokale

træder frem. Det er gennem karakterernes udseende, tale og tanker, landskabets egenart, traditioner, omgangsformer, sprogtone etc. at en krimi får den farvning, der forankrer den, således at vi kan tale om for eksempel nordic noir, arctic noir, Nuuk noir. At en krimi kan siges at være strukturelt forankret i en kultur som for eksempel den nordiske eller den grønlandske, forudsætter, at selve forbrydelsen og opklaringen af den er betinget af den specifikke kultur. Det lokale i krimien bliver altså strukturelt forankret, når det er elementer af lokale forhold som for eksempel klima eller folkelig tradition, der er plotudløsende og/eller plotbærende. Herved sammensplejres det lokale og det globale til et globalt udtryk.

Den første grønlandske krimi: *Det tatoverede budskab*

Den følgende analyse af litterariteten og det globale og lokale i aajus roman *Det tatoverede budskab* er bygget over krimiskabelonen med følgende hovedpunkter: Den fiktive verden, karaktergalleri, plot, fortæller og modus. Men først en kortfattet præsentation af romanen og dens titel.

Det tatoverede budskab består af 27 nummererede kapitler og to efterord – fortællerens og forfatterens. I korte træk handler den om en grønlandsk kvinde, Nanna, der i samarbejde med en dansk kvinde opklarer et kvindemord, der blev begået for år tilbage i Grønland. Den grønlandske kvinde, der er bosat i Danmark, kaster sig over detektivarbejdet, fordi hendes danske mand, der var politimand, i et efterladt skrift opfordrer hende til at tage sagen op. Sagen er, at man fandt et kvindeligt med en adresse i Roskilde tatoveret på skambenet. Nanna opsøger adressen i Roskilde og finder frem til en kvinde, Linda, der bærer en tilsvarende tatovering og kan berette historien bag tatoveringen og redegøre for den afdøde kvindes identitet. Linda fortæller, at tatoveringen er udtryk for en ed, som de to kvinder som helt unge har aflagt til hinanden om "søsterskab til evig tid" (Olsen 2010, 15). Budskabet er med andre ord pagten mellem de to unge kvinder. Detektiven og Linda, der bliver hendes hjælper, får afdækket mordet og motivet, der har forbindelse med sociale hierarkier i det grønlandske samfund, "grønlandske børns danmarkstrejser" og søskendejalousi (Olsen 2010, 13).

Den fiktive verden

Den fiktive verden i *Det tatoverede budskab* består af tre lag: en tekstuel verden, en fremstillet verden og en referenceverden. Rammen omkring den fremstillede verden, som jeg her benævner den tekstuelle verden, udgøres af fiktive paratekster⁵ til den roman, der fremstiller den fiktive verden, hvori krimien udspiller sig. Her er tale om en forfatter Manuaraq, der beretter om omstændighederne omkring den fremstillede roman, dens herkomst og hans forbindelser til den. I den forbindelse fremlægger han krimiforfatterens brev til ham om romanen. Den tekstuelle verden bryder ind i den fremstillede verden og sætter kriminalfortællingen på pause. Her er det en anonym tredjepersonsfortæller, der afbryder og beretter om forfatterens Manuaraqs tanker, hvilket betyder at der er sket et skift fra første til tredjepersonsfortæller i den tekstuelle verden (Olsen 2010, 87). Og romanteksten afsluttes med krimiforfatteren "Marens Efterord", hvorefter der indtræffer et fiktionsbrud i form af romanens faktuelle forfatter aajus "Forfatterens Efterord".

Romanens handling udspiller sig på genkendelige geografiske lokaliteter, heriblandt Holbæk, Roskilde, Oslo, København, Nuuk og Qaqortoq. Fremstillingen af de enkelte lokaliteter er yderst sparsom, der nævnes enkelte velkendte bygninger, institutioner, gader, restauranter og hoteller, der samlet set tegner billedet af en moderne urban kultur, hvor alle er forbundet. Det lokale særpræg, for eksempel Roskilde til forskel fra Nuuk, er i høj grad benævnelse af bygninger og opgivelse af vejnavne. Således nævnes Grønlands Nationalmuseum & Arkiv, Samuel Kleinschmidtskolen, Kolonihavnen, Oles Varehus, Hotel Hans Egede. Derudover fremstilles en iøjnefaldende forskel mellem de skandinaviske byer og de grønlandske. I Roskilde, København og Oslo kommer personerne sjældent i kontakt med hinanden ved tilfældigt at mødes, mens de

5. Begrebet paratekst stammer fra den franske litteraturteoretiker Gérard Genette og kan defineres "som de tekster, der støder op til fiktionen, f.eks. en roman, en spillefilm, et teaterstykke, og afgrænser den, men som ikke selv er en del af fiktionen" (Hejlsted 2012, 68). Paratekst forekommer i to underkategorier: periteksten der omfatter tekster bundet til den aktuelle fiktions udformning, f.eks. titel og kapiteloverskrifter, og epiteksten, der omfatter forskelligt materiale, der ikke har direkte berøring med den aktuelle fiktion, f.eks. foramtaler og anmeldelser (Hejlsted 2012, 68f). Da der i aajus roman er tale om et brev og erindringer, kan de fiktive paratekster bestemmes som fiktive epitekster.

i de grønlandske byer møder og kommer i kontakt med andre mennesker, de kender i forvejen, ved helt tilfældigt at befinde sig på de samme steder. Romanens hoveddetektiv Nanna møder en gammel veninde, da hun drikker kaffe i Katuaq, og senere træffer hun en gammel skolekammerat Jakob i spisesalen på Hotel Qaqortoq (Olsen 2010, 71). Sammenstiller man fremstillingen af lokaliteterne i Grønland med lokaliteterne i Norge og Danmark, fremstår de første langt mere detaljerede og specifikke.

I løbet af romanen opbygges der via referencer til historiske forhold og fænomener i samtiden en såkaldt referenceverden. Da referencerne til grønlandske forhold er meget fremtrædende og meget specificerede, bliver det samlede billede, at Grønland står stærkt i fremstillingen. Til de mest prominente referencer hører omtalen af den "tørre, lille barnemumie" på Grønlands Nationalmuseum og omtalen af indførelsen af hjemmestyret. Helt afgørende for romanfortællingen er det, at referenceverdenen omfatter det forhold, at grønlandske børn i 60'erne og 70'erne blev sendt til Danmark for at gå i skole og lære dansk. Det er fra dette element i romanens fiktionsverden, at plottet i *Det tatoverede budskab* udspringer.

Karaktergalleriet – detektiv, forbryder, offer

Det tatoverede budskabs hovedkarakterer er krimiens. I karakterkonstruktionerne indtager selv fremstillingen en centralrolle. Fortælleren overlader karakteristikkene til karaktererne, der primært fremstår igennem indirekte selvkarakteristik, idet de i førsteperson beretter om, hvem de er, og deres forbindelse til sagen. For eksempel præsenterer detektiven Nanna sig således:

- Jeg hedder Nanna og er født i Grønland. Efter min elevtid i Nuuk har jeg læst til socialrådgiver i Danmark. Efter fuldførelse af uddannelsen tog jeg tilbage til Nuuk og fik ansættelse i kommunen. Få år efter mødte jeg Jesper Jensen, en dansk politimand, der deltog i vore interne møder, og vi besluttede at leve sammen med hinanden (Olsen 2010, 12).

Krimiens faste karakterer – detektiv, forbryder og offer – er relativt åbne skabeloner, der med den tyske litteraturforsker Wolfgangs Isters begreb om tomme pladser og hans idé om læserens rolle in mente kan siges at være rela-

tivt åbne for forfatterens fortolkning og udfyldning.⁶ Denne åbenhed gør krav på et redskab til at analysere den forvaltning af skabelonen, der er foretaget i det enkelte værk. Til dette formål – at analysere karaktererne, herunder detektiv, forbryder og offer i aajus roman – har jeg valgt Dorte Marie Søndergaards model til analyse af kønskonstruktioner, således som hun fremlægger den i doktordisputatsen *Tegnet på kroppen* (1996). Med afsæt i Judith Butlers forslag om, at køn kan studeres igennem en række nært forbundne og kulturrelt forbundne bidder – biologisk køn, socialt køn, seksuel praksis og begær – og egne undersøgelser af unge studerendes forhold til køn, udvikler hun en model bestående af syv komponenter. Fordelen ved Dorte Marie Søndergaards model i forhold til Judith Butlers tilgang er, at Søndergaard også vægter kønnets både identitetsmæssige og sociale betydning. I det følgende udgør de syv komponenter mit analyseværktøj, og jeg præsenterer hver enkelt, når jeg bringer den i spil første gang. De syv komponenter er:

- 1 tegnet på kroppen
- 2 begærets retning
- 3 positionen i det seksuelle møde
- 4 færdighedsrepertoiret
- 5 virksomhedstilknytningen
- 6 den fysiske selv fremførelse
- 7 selvet

Detektiven Nanna og hendes hjælper er begge udstyret med biologiske kvindekroppe. Deres tegn på kroppen er altså kvindeligt. Det særegne ved detektivparret er deres alder. Ligesom Agatha Christies Miss Marple er de begge udover deres første ungdom og pensionerede. Begge kvinders begær er fra en udvendig betragtning rettet entydigt mod mænd. Både Nanna og Linda er singler, men har begge levet sammen med en mand, men det viser sig, at de to

6. Det er mit synspunkt, at de "tomme pladser" og som følge heraf ubestemtheden er en effekt af de litterære teksters måde at fungere på. Iser skriver: "litterære objekter etableres ved, at teksten fremlægger en mangfoldighed af billeder, som skridt for skridt skaber objektet og gør det konkret for læserens forestillingsevne" (Iser 1974, 109). Når disse billeder lagres oven på hinanden og støder sammen, opstår der tomme pladser, som læseren selv må udfylde (Hejlsted 2007, 15).

kvinder er gensidigt erotisk tiltrukket af hinanden, uden at det realiseres i et seksuelt forhold. Linda erkender sin biseksualitet og den homoseksuelle komponent i ungdomsforholdet til den grønlandske kvinde Nahome, hvilket også er baggrunden for den pagt, som hun indgik med hende, og som hun imidlertid selv forrådte ved at forelske sig i en af drengene fra klassen. Både Nanna og Linda er seksuelt aktive, men Linda optræder som den mest opsøgende af de to.

Nannas færdigheder er professionelt bundet til det sociale og vejledning af andre mennesker, hvilket konnoterer femininitet i en vestlig kontekst, mens Lindas færdigheder som jurist – og derfor kvinde i et mandefag og stærkt målrettet – konnoterer maskulinitet til trods for, at hun er mor og har opfostringet sine børn alene. Begge kvinder signalerer dog tydeligt femininitet i kraft af deres omsorg for hinanden og andre, samt den bemærkelsesværdige store vægt, de lægger på det æstetiske. Som sagt er detektiven Nanna og hendes hjælper Linda begge pensionerede, dvs. at de er uden anden virksomhedstilknnytning end det private familiære rum. De har begge en uddannelse og har været på arbejdsmarkedet i årevis. Nanna er uddannet socialrådgiver, men opgav arbejdsmarkedet, efter hun flyttede med sin mand til Danmark, og Linda er uddannet jurist og har arbejdet som sådan frem til pensionen.

Begge kvinder har en alderssvarende selvfremførelse. De er fornuftigt og nydeligt klædt og omgås høfligt med andre mennesker. Selvet, dvs. deres selvforståelse, er meget forskellig. Nanna er ydmyg og usikker grænsende til det selvudslettende, mens Linda opfatter sig selv som stærk, selvstændig og fokuseret.

Forbrydelsens offer Nahome er biologisk set en kvinde og har ligesom Linda en biseksuel orientering.⁷ Hun har været erotisk betaget af Linda, og senere har hun haft forskellige mænd som partnere. Hun fremstilles som aktiv og udadvendt seksuelt, men også som en, der blev udnyttet af andre. Hendes færdigheder var grundlæggende set feminint orienterede. Hun var god til at udnytte sine resurser, for eksempel sin bemestring af det grønlandske sprog, og levede af at tage vare på andre i sundhedssystemet, herunder som tolk. Hun forsøgte at tage en uddannelse som social- og sundhedshjælper, men dumpede. Hen-

7. Nahome er hovedofferet, men ikke det eneste offer. De øvrige ofre udsættes for forbrydelser, fordi de er i vejen for eller udnyttes af forbryderen.

des virksomhedstilknýtning var som følge heraf feminint konnoteret. Nahome iscenesætter sig selv som attraktiv kvinde for de mænd, hun er interesseret i. Hun tager en slags kvindelig maske på, der dækker over den selvfølelse, som hendes jaloux bror har ødelagt. Trods lav selvfølelse har hun en jernvilje til finde en ny vej i livet, som morderen blokerer.

Forbryderen, Ulf, er meget løst skitseret. Han er biologisk set en mand. Om han begærer kvinder, andre mænd eller begge, fremgår ikke, lige så vel som det er uklart, hvori hans færdigheder og virksomhedstilknýtning består. Hans selv fremførelse gør ham næsten usynlig. Derimod skildres hans selv indirekte igennem hans vej til at blive forbryder, morder. Ulf er drevet af jalousi over, at Nahome fik lov at rejse til Danmark. Han forsøger at hævne sig ved at ødelægge hendes liv. Hans forbrydelse er specifikt grønlandsk, fordi jalousien vedrører det særlige forhold, at nogle børn sendes til Danmark. Dertil kan man føje, at han som dreng født i et ægteskab havde fortrin frem for en pige født uden for ægteskab i det grønlandske samfund og derfor synes, at det er ham, der har ret til at rejse. I fængslet skriver han i en bekendelse, hvordan depression og ydmygelse fører til forfølgelse og mord:

Som barn overværede jeg, at vore forældre skændtes om Nahome. Vores mor var meget fortørnet over, at det sølle uægte barn, Nahome, var blevet sendt til Danmark i stedet for Ulf. Det var altså et uheld, at jeg fik en tabubelagt oplysning at vide. Fra dette øjeblik blev jeg besat af min sygelige jalousi og had (Olsen 2010, 122).

Plot

Romanens plot er udformet som et spil mellem sjuzet og fabula, der udføres på to niveauer af fremstillingsrækkefølge og to niveauer af kronologi. På romanens overordnede niveau er fremstillingsordnen den, at fortælleren, forfatteren Manuaraq, beretter om sin mors søster, og hvordan han ved hendes død har modtaget et manuskript, som han har gemt og nu tager frem for at renskrive. Manuskriptet viser sig at være den romantekst, der følger, og det afsluttes med mosterens efterord. Kronologisk set er historien den, at han har haft et nært forhold til mosteren, og hun har derfor sendt sit manuskript til ham, som han altså nu renskriver. På romanens handlingsniveau fremstilles Nannas og Lindas opklaring af mordet på Nahome, fra de mødes i Roskilde til opklaringsens effekt på to af bipersonernes liv – lilivalis og hans nye kæreste Najas

liv. Opklaringen afdækker et kronologisk forløb, der strækker sig fra Nahomes barndom i Grønland over hendes ophold i Danmark, liv i Nuuk, København og Oslo til drabet på hende i Nuuk og afsløringen af broderen Ulf som morder og eftervirkningerne af afsløringerne.

Plottet i romanen drives frem af begær. Der er dels detektiverne Nanna og Lindas begær efter at løse mordgåden, og dels morderens begær efter hævn for den ydmygelse, som han blev udsat for, da Linda blev tilbudt muligheden for at rejse til Danmark. Her er der tale om forankring af plottet i en grønlandsk virkelighed. Samtidig peger miskendelsen af Ulfs forrettigheder som dreng og ægtefødt på et strukturelt forhold i den traditionelle grønlandske kultur, der bliver udfordret, når moderniteten melder sin ankomst med en dynamisk ikke-konventionel relation mellem kønnene. Afvigelsen består på fabulaniveau i, at Nahome sendes til Danmark, og ikke Ulf, der er dreng, hvilket i den traditionelle kultur kan tolkes som en ydmygelse.

Fortæller

Romanen er tilrettelagt som en rammefortælling, som er båret af en slags (ramme)fortæller, der blotlægger omstændighederne omkring romanens tilblivelse og jeg-fortælleren Manuaraq's egen andel heri. Derudover fremstår han som organisator af hele romanen, idet han dels "citerer" sin mosters (Maalats) beretning i form af et brev, dvs. som jeg-fortæller, og "Marens Efterord", der afslutter romanen, og dels gengiver jeg-fortælleren hele hendes roman, der er skrevet i tredjeperson med skiftende synsvinkler. Selve fortællestrukturen er begrundet i den (traditionelle) grønlandske kultur og kvinders stilling i den. Maalat skriver i sit brev til romanens forfatter Manuaraq:

I mine skrivelser til mig selv har jeg som kvinde underdanigheds- eller mindreværdskomplekser. De er nok ikke relevante mere. For mit vedkommende har jeg haft meget svært ved ikke at føle kvindens ydmyge rolle i den gamle kultur (Olsen 2010, 6).

Når romanteksten i *Det tatoverede budskab* afsluttes med "Forfatterens Efterord" (uden signatur), der referer til aajus egen livssammenhæng, ved at han takker forlagsdirektøren på Forlaget Atuagkat, der har udgivet *Det tatoverede budskab*, dekonstruerer han sin egen rammefortælling og udvisker grænsen mellem fiktion og faktisk virkelighed.

Fremstillingsmåde – modus

Helt i overensstemmelse med krimitraditionen er *Det tatoverede budskab* en realistisk roman. Overordnet set er der tale om en overensstemmelse mellem det paradigme, der ligger til grund for romanens fiktive verden, og det, der hersker i romanens kontekst – Grønland og Skandinavien anno 2010. Denne fiktive verden er befolket af almindelige mennesker, der lever deres hverdagsliv, indtil det forstyrres af forbrydelser. Alle romankaraktererne taler et almindeligt hverdagsprog, der passer til deres (historiske) tid og sociale tilhørsforhold.

Med denne form knytter *Det tatoverede budskab* sig til den vestlige krimi-tradition. Men der er også elementer i fremstillingsmåden, der peger i en anden retning – mod en fortælleform, der kan spores til inuitkulturens oprindelige mundtlige fortælletradition. Hvor dialogen mellem karaktererne i den moderne vestlige krimi som sagt ofte skaber både scenen og handlingen i form af talehandlinger, præges dialogen i aajus roman ofte af lange fortællende monologer. Som sagt forekommer de lange monologer også i vestlig tradition, men sjældent i så udstrakt grad med beretning om handlinger – livsforløb, flyvetur, forbrydelse – hvor begivenhederne, med et udtryk lånt fra Kirsten Thisted, opremses som perler på en snor.⁸

Romanen nærmer sig også realismens grænser på andre punkter. I krimiens forløb afdækkes ikke blot forbrydelsen, men også skjulte og hemmelige institutioner, for eksempel en hemmelig domstol, hvilket bryder grundlæggende med den samfundsindretning, der eksisterer i romanens kontekst. Derudover er tidsforholdene ubestemmelige, særligt med hensyn til personernes alder på forskellige tidspunkter. Samlet set gør de små og skarpe brud på realismen, at *Det tatoverede budskab* snitter krimiens genregrænse og udfor-

8. Kirsten Thisted's licentiatafhandling om fortællestrukturer i grønlandsk fortælletradition i Grønland hedder *Som perler på en snor* (1993). I afhandlingen peger hun på: "at fortælleren ved fortællingens start har en helt bunke små, farvede perler liggende foran sig, i form af standardiserede handlingenheder [fx styrkeprøven, jagen på de røde hvalrosser, hvalfangsten, overfaldet på bopladsen] ... Fortælleren kan vælge og vrage imellem dem, men efterhånden ... opstår et mønster" (Thisted 1993, 27). De standardiserede handlingenheder i de fremstillede monologer hos aaju er i vid udstrækning hverdagsgøremål og nøglebegivenheder i almindelige menneskers liv.

drer genren, hvilket medfører, at romanen står som et lille og lavmælt, men selvstændigt bidrag til genren.

Afslutning

Samlet set viser analysen, at Aajus roman *Det tatoverede budskab* helt konsekvent benytter krimiskabelonen og i vid udstrækning udfylder dens tomme pladser med grønlandsk materiale, dvs. konflikter, normer, sædvaner, men også navne, genstande, lokaliteter. Det er elementer af dette andet, de grønlandske forhold, der bliver plotudløsende og giver romanen den drive i form af den gåde, detektiver og hermed læseren søger at løse. Aajus roman sammenbinder således det globale og lokale i en krimi, der som følge heraf kan bestemmes som global.

Min indledende bestemmelse af *Det tatoverede budskab* som den første grønlandske krimi kan der sættes spørgsmålstegn ved. Aajus roman er ikke den første kriminalroman, hvis handling udspiller sig i Grønland. Omkring årtusindskiftet udkom der på dansk flere krimier, der udspiller sig i Grønland, skrevet af forfattere med tilknytning til landet, for eksempel Henning Jacobsen med romanerne *Helmer Graaes første mord* (1999) og *Den sorte snor* (2000) og Kunuk Franzins *Opiumskrigen i Grønland* (1999). Vender man blikket endnu længere bagud, træffer man på Augo Lynges *Ukiut 300-ningornerat (Trehundredrede år efter)* fra 1931, der holdes sammen af et spinkelt krimiplot. Derfor kan man hævde, at krimien allerede tidligt gjorde sig gældende som et spor i den grønlandske romans historie.

Litteratur

- Blicher, Steen Steensen (1991 [1829]). Præsten i Vejlby. I *Noveller*. København: Det danske Sprog- og Litteraturselskab og Borgens Forlag.
- Brooks, Peter (1984) *Reading for the Plot. Design and Intention in Narrative*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Christie, Agatha (1960 [1934]). *Mordet i Orient-Ekspressen*. Oversat af Poul Ib Liebe. København: Carit Andersens Forlag.
- Dahl, Willy (1995). Om litterariteten i kriminallitteraturen. Side 157-63 i R. Rasmussen & A. Lykke (red.): *Den sidste gode genre*. Århus: Klim.
- Doyle, Arthur Conan (1974 [1887]). *A Study in Scarlet*. London: John Murray.
- Egholm, Elsebeth (2004). *Selvrisiko*. København: Gyldendal.
- Franzin, Kunuk (1999). *Opiumskrigen i Grønland*. Nuuk: Atuagkat.
- Hansen, Kim Toft (2010). Den kinesiske krimi. Et nedslag i krimiens kulturhistorie. Paper, Aalborg Universitet. <https://vbn.aau.dk/ws/portalfiles/portal/31865229/Den+kinesiske+krimi.pdf> (set 26. maj 2023).
- Hansen, Maurits Christopher (1840). *Mordet paa Maskinbygger Roofsen. En kriminalanedote fra Kongsberg*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Hejlsted, Annemette (2007). *Fortællingen*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hejlsted, Annemette (2008). Femi-krimiens forhistorie. Om kvindelige detektiver hos tidlige kvindelige krimiforfattere i Skandinavien. Side 229-47 i K. Lützen og A. K. Nielsen (red.): *På kant med historien. Studier i køn, videnskab og lidenskab tilegnet Bente Rosenbeck på hendes 60-årsdag*. København: Museum Tusulanum.
- Hejlsted, Annemette (2009). *Den skandinaviske femi-krimi – definition og historiske aner* (Krimi og kriminaljournalistik i Skandinavien. Arbejdsrapport, 9). Aalborg Universitet. <https://bibliotek.dk/da/moreinfo/netarchive/870970-basis%253A28030398> (set 26. maj 2023).
- Hejlsted, Annemette (2012). *Fiktionens genrer*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur.
- Hertz, Henrik (2003 [1859]). Ernestine Beaucaire. Side 15-51 i B. Bødker (red.): *På kant med loven – en antologi af danske kriminalhistorier*. Århus: Systeme.
- Hoffmann, E.T.A. (1897 [1819]). Frøken Scudéri. I *Fantastiske Noveller*. København: A. Christiansens Kunstforlag.
- Indridason, Arnaldur (2004). *Tavs som graven*. København: Forum.
- Jacobsen, Henning (1999). *Helmer Graaes første mord*. Nuuk: Atuagkat.

Jacobsen, Henning (2000). *Den sorte snor*. Nuuk: Atuagkat.

KNR 2010. Grønland får sin første krimi. 29. september.

<https://knr.gl/da/nyheder/grønland-får-sin-første-krimi> (set 25. maj 2023).

Lynge, Augo (1989 [1931]). *Trehundrede år efter*. Nuuk: Atuakkiortfik.

Marklund, Liza (2021). *Polcirkeln*. Stockholm: Piratförlaget.

Olsen, Kristian (aaju) (2010). *Det tatoverede budskab*. Nuuk: Forlaget Atuagkat.

Olsen, Kristian (aaju) (2013). *Den tatoverede strandvasker*. Nuuk: Atuagkat.

Poe, Edgar Allan (1996 [1841]). Dobbeltmordet i Rue Morgue. Oversat af Otto

Rung. I *Hemmelighedsfulde fortællinger*. København: Gyldendal.

Robertson, Roland (1995). Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. Side 25-44 i M. Reatherstone, R. S. Lash & R. Robertson (red.): *Global Modernities*. London: SAGE.

Sermitsiaq 2010. Første grønlandske krimi. 29. september.

<https://sermitsiaq.ag/node/76333> (set 25. maj 2023)

Söderberg, Hjalmar (2010 [1905]). *Doktor Glass*. Stockholm: Bonnier.

Søndergaard, Dorte Marie (1996). *Tegnet på kroppen*. København: Museum Tusulanums.

Thisted, Kirsten (1993). *Som perler på en snor. Fortællestrukturer i grønlandsk fortælletradition i Grønland*. Nuuk: Ilisimatusarfik/Grønlands Universitet.

Todorov, Tzvetan (1995 [1966]). Kriminalromanens typologi. Side 202-14 i A.

Elgurén & A. Engelstad (red.): *Under lupen. Essays om kriminal litteratur*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

(Gen)udsendelse af grønlandsk kultur, sprog og historie — en undersøgelse af KNR-TV's arkivforhold og brug af genudsendelser

AVIAQ FLEISCHER

Abstract

2023 marks a milestone in the history of Greenlandic media. It is both the 41st anniversary of the first tv-programs broadcast to a Greenlandic audience in the Greenlandic language (November 1, 2023) and Kalaallit Nunaata Radioa & TV's (KNR-TV) 10th year as a so-called niche channel broadcasting mainly in-house productions in Greenlandic. The footage produced over this period provides unique glimpses into aspects of everyday life from all over Greenland, creating an invaluable media archive that is housed and maintained by KNR-TV. Through an analysis of this media archive supplemented by a survey of viewers' perceptions of KNR-TV and its tv-programs, this article examines two central questions: 1) What is the role of the archive in KNR-TV programming? 2) How do viewers experience the many rebroadcasts on KNR-TV? It also examines the relationship between decreases in KNR-TV's daily viewership and the rise of online media services as well as some of the challenges posed to the digitization of KNR-TV's archive.

Indledning

Genudsendelser giver mig et fingerpeg om der er sket ændringer i samfundet/Grønland i løbet af de 20-30 år der er gået. Samtidig er vores historie ret interessant før og nu. Genudsendelser er vigtige, idet det også visualiserer den udvikling Grønland og dets folk har gennemgået igennem alle årene de sidste 30 år (kvinde, 36-45 år).

Det er, hvad en af KNR-TV's seere havde at fortælle i en spørgeskemaundersøgelse om mediebrug og KNR-TV i februar 2022.

I perioden 1998 til 2021 gennemførte Kalaallit Nunaata Radioa (KNR) næsten hvert år en seer- og lytterundersøgelse. I disse rapporter kan man læse om den grønlandske befolknings medievaner og daglige brug af tv og radio. Der er statistik over hvilke programtyper seerne er tilfredse eller utilfredse med; i 2020 var seerne mest tilfredse med fredagsunderholdningen, dernæst Qanorooq og programmer fra arkivet (KNR/Epinion 2021, 16). Men hvad dækker disse oplysninger over? Hvilke punkter er seerne tilfredse eller utilfredse med, og hvad synes de om genudsendelserne? For at komme dette nærmere udarbejde jeg en spørgeskemaundersøgelse i februar 2022. Her deltog primært den voksne og ældre befolkning bosat forskellige steder i Grønland (721 respondenter besvarede et online-spørgeskema). Undersøgelsen tog udgangspunkt i disse to overordnede forskningsspørgsmål:

- 1) Hvilken rolle spiller KNR's arkiver og genudsendelser i grønlandsk tv-produktion?
- 2) Hvilken betydning har de mange genudsendelser for seeroplevelsen?

Metode

Min undersøgelsesmetode er *embedded design* (Bryman 2016: 639), hvor kvalitative og kvantitative tilgange integreres for at give et klarere og mere fuldstændigt billede af fundene i undersøgelsen. Alan Bryman gør rede for, at indsamling af kvantitative og kvalitative data kan ske samtidigt eller sekventielt, og forskeren kan føle et behov for, at begge metoder tages i brug for at sikre en tilstrækkelig besvarelse af forskningsspørgsmålene (Bryman 2016, 640). Til at belyse KNR-seernes perspektiv vil det være mest oplagt at anvende kvantitativ metode, hvorimod det giver mere mening at anvende kvalitativ metode til at klarlægge KNR-medarbejdernes perspektiv.

Ifølge KNR's seer- og lytterundersøgelse fra 2020 besøgte 75% af befolkningen over 18 år Facebook dagligt (KNR/Epinion 2021, 11). Derfor er det helt klart en fordel at gennemføre kvantitative undersøgelser i Grønland ved hjælp af Facebook. Et link kan nemt distribueres via Ilisimatusarfiks hjemmeside og facebookside samt ved hjælp af byernes opslagstavler på Facebook.

Den voksne befolkning over 25 år i hele Grønland med en Facebookprofil havde mulighed for at deltage i undersøgelsen i perioden 16. til 28. februar

2022. For at maksimere antallet af respondenter blev der annonceret mod betaling, så folk, uden at de selv havde liket Ilisimatusarfiks facebookside, kunne støde på annoncen i deres feed. Annoncen nåede ud til 15.412 personer, og 380 facebookbrugere klikkede på annoncen for at læse den, og heraf tilgik 290 personer undersøgelsen via SurveyXact-linket. Derudover var der en præmie i form af en iPad, som formentlig lokkede respondenterne til at deltage. Desuden deltog jeg i Inuiaat tillærnerat, et radioprogram i KNR den 25. februar 2022 for at tale om den igangværende spørgeskemaundersøgelse.

Respondenter – kvinder overrepræsenteret

I undersøgelsen deltog 721 respondenter: 477 kvinder, 242 mænd og 2, der angav deres køn som "andet". I forhold til repræsentativitet er der et ulige forhold mellem kvinder og mænd, men antallet af respondenter svarer til antallet i KNR's egne seer- og lytterundersøgelser gennem årene.

Den største gruppe respondenter (37%) er de 25-35-årige. 26% kommer fra gruppen af 36-45-årige, 17% er mellem 46 og 55 år, 16% er mellem 56 og 65 år, 3% er 66-75 år, og under 1% (2 personer) er over 76 år. Kommuneqarfik Sermersooqs indbyggere havde engageret sig mest i undersøgelsen og blev dermed overrepræsenteret med 58% af deltagerne, selvom kommunens indbyggere kun udgør 42,7% af hele Grønlands befolkning over 25 år. Kommune Qeqertalik med 11% af Grønlands befolkning over 25 år var også lidt overrepræsenteret med 14% af deltagerne. Resten af kommunerne var underrepræsenterede: Kommune Kujalleq 6% mod 11%, Qeqqata kommune 7% mod 16% og Avannaata kommune 14% mod 19%.¹

Langt størstedelen af deltagerne, 84%, havde grønlandsk som modersmål. 13% havde dansk som modersmål, og de øvrige deltagere havde enten engelsk eller andre fremmedsprog som indonesisk, spansk, islandsk, tysk eller norsk som modersmål.

Der blev også foretaget en række kvalitative interviews med nøglepersoner i KNR vedrørende arkivforhold og programtilrettelæggelse.

1. Statistik er hentet fra Grønlands statistiks statistikbank 2022: Befolkningen 1. januar efter alder, bosted, fødested, kommune, køn og tid. PxWeb (stat.gl).

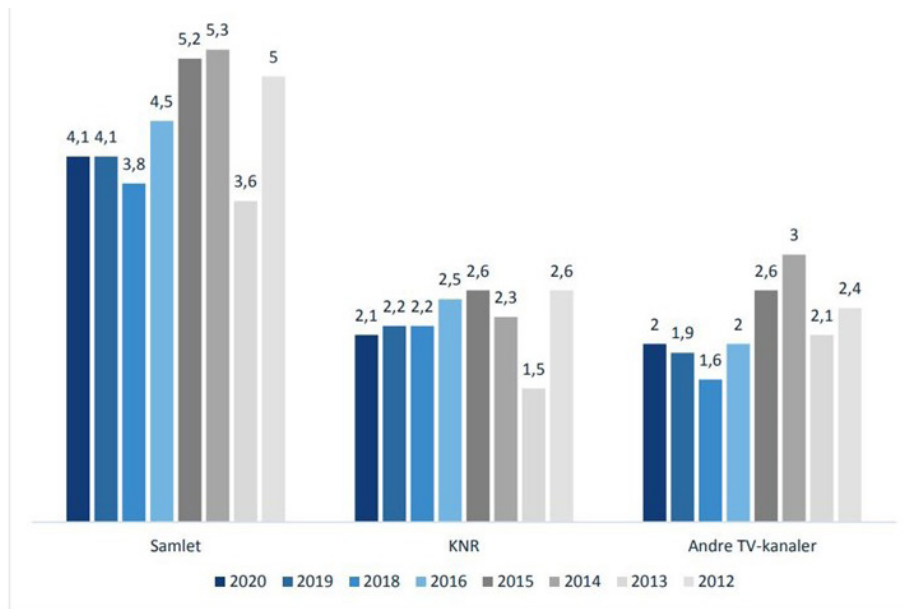
Tabel 16. Forbrug af TV. Gennemsnitlig antal timer om dagen, i alt og udsendelser fra KNR. Video ikke medtaget.

	<u>alt</u>	<u>KNR</u>	<u>N</u> / <u>N</u>
i alt	3,7	3,4	714 / 714
a) køn			
mand	3,6	3,5	357 / 357
kvinde	3,7	3,3	356 / 356
b) alder			
15-19 år	3,8	3,2	78 / 78
20-29 år	3,4	2,9	77 / 77
30-39 år	3,5	3,4	226 / 226
40-49 år	3,6	3,4	156 / 156
50-59 år	3,7	3,6	82 / 82
60+ år	4,0	3,9	97 / 97
c) bosted			
by	3,5	3,2	601 / 601
bygd	4,7	4,6	113 / 113
d) uddannelse			
nej	3,8	3,6	399 / 399
faglig	3,6	3,2	141 / 141
kort boglig	3,8	3,6	67 / 67
længere boglig	2,7	2,6	84 / 84
e) erhverv			
ufaglært	4,0	3,6	146 / 146
faglært	3,5	3,2	108 / 108
lavere funk.	3,4	3,3	67 / 67
øvrige funk.	3,0	2,9	79 / 79
fisker/fanger	4,1	4,1	59 / 59
arbejdsløs	4,0	3,4	41 / 41
pensionist	4,0	3,9	79 / 79
elev/studerende	3,5	3,1	85 / 85
f) sprog			
kun grønlandsk	4,1	4,0	167 / 167
grønlandsk (dansk)	3,9	3,7	174 / 174
begge sprog	3,4	3,4	281 / 281
dansk (grønlandsk)	2,3	2,0	92 / 92

Kalaallit Nunaata Radioas seer- og lytterundersøgelser

Min undersøgelse er inspireret af KNR's egne seer- og lytterundersøgelser. Den første af dem blev lavet i samarbejde med HS Analyse i 1998 og var en telefonbaseret interviewundersøgelse. Undersøgelsen byggede på besvarelser fra 716 respondenter og blev præsenteret i tabelform uden forklaringer i sammenhængende tekst. Herunder vises et eksempel på en tabel:

I 2013 fik KNR ny programpolitik, sådan at en langt større del af sendefloden fremover skulle bestå af egenproducerede, grønlandsksprogede programmer (se nedenfor). Den første seer- og lytterundersøgelse, efter at den nye politik var implementeret, blev gennemført i 2015 på baggrund af 700 telefoninterviews. Undersøgelsen viste, at hovedparten af befolkningen så KNR (91%), men at kerneseerne kun udgjorde 34% af befolkningen. De er typisk over 35 år, 80% af dem er grønlandsktalende, og 20% er primært dansktalende. Det daglige

Kilde: KNRs Seer- og lytterundersøgelsen 2012 (N=683), 2013 (N=556), 2014 (N=665), 2015 (N=681), 2016 (N=668), 2018 (N=670) 2019 (N=684) og 2020 (N=679). Note: Spørgsmål formuleringen er: Hvor mange timer om dagen plejer du normalt at se følgende kanaler? En svarkategori er ændret fra "Ser aldrig KNR" i 2018 til "Ser sjældent/aldrig KNR" i 2019.

gennemsnitlige tv-forbrug var på 5,6 timer. 50% af de adspurgte var tilfredse med programmerne på KNR-TV, og halvdelen af respondenterne vurderede også, at programfladen var forbedret eller meget forbedret efter omlægningen til mere fokus på grønlandsk tv. 20% mente, at programfladen var blevet dårligere (KNR/Epinion 2016). I de senere år har tv-forbruget i Grønland været faldende. Det viser KNR's seer- og lytterundersøgelse fra 2021.

KNR's direktør Karl Henrik Simonsen oplyser, at KNR fra 2022 har standset samarbejdet med Epinion, og at man i stedet er gået over til at benytte hjemmesiden aperaa.gl, hvor seere og lyttere kan tilmelde sig via sms og derigennem få stillet spørgsmål fra KNR. Ifølge Simonsen er der allerede 4000 tilmeldte mulige respondenter. Man kan derfor meget nemmere og hurtigere end før lave undersøgelser om aktuelle programmer.² Det vides ikke, om resultaterne af disse undersøgelser vil blive offentligt tilgængelige.

Fjernsynets æra i Grønland

En ny æra begyndte for Grønland, da det nationale public service-fjernsyn for første gang blev taget i brug for omkring 40 år siden, den 1. november 1982. De fleste udsendelser stammede fra et samarbejde med Danmarks Radio (DR), som sendte videobånd til KNR; i begyndelsen var kun 5% af KNR's programmer egenproduktion (Nielsen & Kleivan 1984, 4).

I december 2012 besluttede Selvstyret, at KNR skulle sende mere grønlandsksproget tv. Det var dog ikke muligt at udfylde hele programfladen udelukkende med egne produktioner, så derfor gik man væk fra såkaldt flow-tv til at blive en niche-tv-kanal, hvor udsendelserne kører i et programloop, og hvor programmerne bliver vist i et fast mønster på forskellige tidspunkter af døgnet (Mølgaard 2013). Konsekvensen blev blandt andet, at der kom flere genudsendelser på programfladen, end der før havde været.

En samtale med tv-arkivar og afvikler Niels Pata Kleemann (16. marts 2022) klargjorde, at ugedagene er fastlagt i temaer. For eksempel er de sene sendetidspunkter fra omkring kl. 21.00 altid dækket af programmer fra arkivet, med undtagelse af Qanoroq med danske undertekster kl. 22.00. Om mandagen er der historie, om tirsdagen stof fra andre lande, onsdag er der koncerter og festivaler, om torsdagen bliver der sendt Grønlands nyere historie efter

1953, fredag og lørdag er der film på programmet i samarbejde med TV2, og søndagen bliver brugt til KNR's egne produktioner som for eksempel Qulaarpaa (debatprogram fra 2016). I forhold til denne plan kan virkeligheden dog se anderledes ud. Ifølge programoversigten for uge 12, 2022, var der mandag en udsendelse fra arkivet om socialrådgiverseminariet fra 2008, tirsdag en udsendelse om sundhed af Erna Lynge fra 2001 og onsdag en udsendelse om Nordøstgrønland fra 1990 af Peter Brandt. Kun torsdag svarede nogenlunde til planen, for da blev Kolonihavnens historie fortalt af Lars Miilu Lund i et program lavet af Niels-Henrik Lynge i 1997.

Niels Pata Kleemann forklarede også, at de udsendelser der har været vist indenfor det sidste halve år, ikke bliver vist igen, medmindre de er helt nye programmer. De helt nye programmer bliver også tilgængelige på KNR's YouTube-kanal. Når der sendes materiale fra arkivet, tilstræber man aktualitet i programplanlægningen. Hvis der i offentligheden er en debat om uran, sender man for eksempel programmer om enten uran eller sjældne jordarter. Man er i gang med at digitalisere båndarkivet, og Kleemann får løbende oplysninger om, hvad der er digitaliseret, og hvad der kan genudsendes.

Torsdag den 17. marts 2022 kl. 20.00 havde talkshowprogrammet Illeq besøg af Erna Lynge, Niels-Henrik Lynge (tidl. værter og redaktører) og undertegnede for at tale om KNR's digitalisering af arkivet. Erna Lynge kritiserede KNR-TV's praksis med genudsendelser og mente, at man ikke gør nok for at informere seerne om, for eksempel hvornår programmet er produceret, og hvorfor det bliver vist igen. Tidligere var der altid en lille skriftlig information før hver tv-udsendelse, men det er afskaffet, og nu vises kun titlerne før programstart. Hvis KNR-TV genindførte sin tidligere praksis, ville seerne lettere kunne orientere sig i tv-programmerne.

Vanskelige arkivforhold

Da KNR-TV påbegyndte sin virksomhed i 1982, havde man til huse samme sted som KNR i radiohuset på H. J. Rinksvej i Nuuk. I 1993 flyttede KNR-TV til den gamle heliport på Kissarneqqortuunnguaq. Radioavisen fulgte efter i 1998, og radioens kultur- og underholdningsafdeling i 2000.³ Allerede i 1975, længe før KNR-TV's start, konstaterede man, at radiohuset i Nuuk var for småt (*Betænk-*

3. Mailkorrespondance med Nathan Biilmann, marts 2022.

Vandskade i arkivet, 1988. Niels-Henrik Lyng og hans kollega. Foto: Louise-Inger Lyberth.

ning ... 1975, 29). Nu er det snart 50 år siden, og der er endnu ikke bevilget et mediehus til KNR, selv om KNR i mange år har været plaget af vandskader og skimmelsvamp.⁴

For at forhindre at de gamle radio- og tv-udsendelser helt forsvinder, er KNR begyndt at digitalisere sit arkiv. Arbejdet er blevet fremskyndet med en bevilling på 2 mio. kr. fra A.P. Møller Fonden, og Selvstyrets Kulturdepartement har bidraget med 1,1 mio. kr. Projektet omfatter digitalisering af 5.000 radiobånd og 9.000 tv-bånd. Når alt er digitaliseret, vil offentligheden kunne få adgang til materialet.⁵

TV-vaner – undersøgelse af seernes tv-forbrug i hverdagen

I dette og næste afsnit fremlægges resultaterne fra den kvantitative undersøgelse foretaget februar 2022. Et af spørgsmålene handler om, hvor mange

4. Interview med Karl Henrik Simonsen 4. marts 2022 og mailkorrespondance med Lise Lyberth, marts 2022.

5. <https://www.apmollerfonde.dk/projekter/digitalisering-af-krn-s-arkiv/#top> (set 4. juni 2023).

tv-kanaler respondenterne har. De fleste, 65%, har svaret, at de har 1-5 kanaler på deres tv. I samarbejde med Danmarks Radio udbyder KNR-TV i alt 5 tv-kanaler: KNR, KNR-2, DR1, DR2 og DR Ramasjang. Desuden tilbydes radiokanalerne KNR, DR P1, DR P2 og DR P3. 5% af respondenterne har tilkendegivet, at de ikke ejer et fjernsyn, mens de resterende 30% har mellem 6 og 50+ tv-kanaler, fordelt meget ligeligt i intervallerne 6-10 kanaler, 11-20 kanaler, 21-40 kanaler, 41-50 kanaler og mere end 50 kanaler. Det var de yngre respondenter, som ikke ejede et tv. Af de 25-35-årige havde 9% fravalgt et tv i hjemmet. I de næste aldersgrupper, 36-45 og 46-55-årige, var der 3%, som ikke ejede et tv. Den yngre generation er dermed begyndt at fravælge tv til fordel for andre medier, som ikke er specificeret i denne undersøgelse.

Der var i alt 21 spørgsmål i spørgeskemaet. De fem første spørgsmål var personlige baggrundsspørgsmål. De næste tre spørgsmål handlede om det daglige medieforbrug, resten af spørgsmålene var alle relateret til KNR.

Blandt spørgsmålene om medieforbrug blev der spurgt ind til, hvornår på døgnet respondenterne mest ser tv i intervallerne kl. 08.00-12.00, 12.00-16.00, 16.00-20.00 og 20.00-24.00. Tidspunkterne er taget ud af KNR-TV's normale udsendelsestider. Lidt over halvdelen af deltagerne svarede, at de mest ser tv kl. 16.00-20.00, hvor der sendes børne-tv, forskellige typer genudsendelser – mest familievenlige – og nyheder, bl.a. den grønlandske tv-avis

FIGUR 1. Udsendelser der interesserede KNR-TV's seere i februar 2022. Ordsky dannet af analyseprogrammet NVivo.

met. 45% ser talkshowet Illeq. Dernæst kommer naturprogrammer (32%), fredagsfilm (32%), sport (20%), ungdomsudsendelser (13%), genudsendelser (13%) og børneprogrammer (12%). Undersøgelsens målgruppe er voksne over 25 år, så det er en af forklaringerne på, hvorfor børne- og ungdomsprogrammer scorer lavt, selvom der antageligt er forældre, der ser børne-tv sammen med deres børn. Det er dog iøjnefaldende, at genudsendelser har lave seerantal, selvom der i KNR's seer- og lytterundersøgelse fra 2020 står, at tilfredsheden med genudsendelser er tredjehøjst efter fredagsunderholdning og Qanorooq (KNR/Epinion 2021, 16).

Hvad synes seerne om KNR-TV's programmer og genudsendelser?

Figur 1 viser, hvilke udsendelser i februar 2022 der interesserede respondenterne. Da jeg efterfølgende spurgte, hvilke programmer de tænkte tilbage på, modtog jeg mange forskellige svar (figur 2). Det der springer i øjnene, er Sofa Aappalaartoq (Den røde sofa, et ungdomsprogram der kørte 2006-2008), Niels-Henrik Lynges programmer (ofte om natur og dyr fra 1980-90'erne), Atsa Rosa (børneprogram fra 1990'erne), Labrador Kangian (Ungdomsprogram, 2011-12) og julekalenderne. Respondenterne fremhæver de tv-programmer, som i sin tid var nyskabende og underholdende. Af KNR-TV's voksende egenproduktion er det serierne, som seerne husker bedst.

Disse erindringer kan forstås i lyset af Maurice Halbwachs' (1877-1945) definition af kollektiv hukommelse (*collective memory*). Halbwachs definerer kollektiv hukommelse som erindringer, der bliver forbundet med et enkelt system af ideer og betragtninger, når menneskers hukommelse bliver konfronteret med en bestemt diskurs (Halbwachs 1992, 52-53). Respondenternes sociale miljø, nemlig det at bo i Grønland over en årrække enten i barndommen eller ungdommen, er afgørende for deres kollektive hukommelse. De over 25-årige respondenter husker nostalgisk tilbage på de programmer, der genremæssigt var nyskabende på det tidspunkt, hvor de første gang blev vist til publikum i Grønland. Når de bliver bedt om at forholde sig til en bestemt diskurs, her erindringer om tv, aktiveres deres kollektive hukommelse, så mange nævner de samme typer tv-programmer fra deres barndom og ungdom i Grønland.

Det står anderledes til, når de adspurgte vælger programmer, som de ønsker at se igen som genudsendelser (figur 3). Her ligger de kulturelle programmer og naturprogrammer højt på ønskelisten. Selve spørgsmålet er nok

også blevet fortolket forskelligt af dem, som har udfyldt spørgeskemaet, fordi spørgsmålet lød: Hvilke genudsendelser er du mest interesseret i? Dette betyder ikke, at man aktivt søger at se bestemte programmer, men muligvis blot støder på programmerne i KNR-TV's normale sendetid. De allerfleste tilkendegiver, at de ser genudsendelserne på KNR-TV. Andre der ønsker at se bestemte programmer, benytter sig af KNR-TV's Youtube kanal.⁶

Der er også seere, som slet ikke gider se genudsendelser. 39% af de adspurgte kunne ikke lide genudsendelserne, 27% var neutrale, og kun en tredjedel nød at gense et program en eller flere gange.

Deltagerne i undersøgelsen havde mulighed for at svare på åbne spørgsmål om, hvad de præcist tænkte om genudsendte programmer på KNR-TV. En utilfreds 25-35-årig kvinde, der muligvis fravælger at gense tv-programmer fortæller: "Det falder mig ikke ind at gense ældgamle programmer, der har mistet aktualitet" (oversat af mig fra grønlandsk til dansk). En anden 25-35-årig kvinde har det modsatte synspunkt og skriver nostalgisk om genudsendte tv-programmer: "Dejligt at gense programmer fra min barndom og blive mindet om tilværelsen dengang. Grønlændernes væremåde, tøjstil, sprog og redskaber – ting som ikke bliver anvendt i dag, og ting som vi har glemt alt om. Programmerne vækker minder" (oversat af mig fra grønlandsk til dansk). En mandlig 46-55-årig seer er taknemmelig over sin nuværende tilværelse: "At gense gamle dage minder os om, hvordan vi i dag lever, hvilke privilegier vi tager for givet, som vi ikke havde bare for 20 år siden". Dog kritiserer en kvinde på 36-45 år KNR-TV: "Nogle af de gamle programmer var gode, så det er dejlige gensyn. Men genudsendelser bare for at vise noget er lidt trist. KNR burde have bedre ressourcer til nye gode programmer om natur, verden, historie, kultur." En mand på 46-55 år savner stof fra andre byer end Nuuk: "Det er ellers meningen at KNR-TV skal vise udsendelser fra hele kysten, hvis muligt at rapportere fra alle byer. Det er kun Nuuk som prioriteres i dag. Interviews sker kun i Nuuk. KNR's formål bliver ikke fulgt, når det kun handler om Nuuk. Hvad med kysten?" (Oversat af mig fra grønlandsk til dansk).

Disse kommentarer afspejler en generel opfattelse af KNR-TV's praksis med genudsendelser hos seerne. Både positive og negative tilkendegivelser prægede svarerne, når deltagerne blev bedt om at uddybe deres svar på spørgsmålet,

om hvad de følte, når de så genudsendelser på KNR-TV. Det har en vis værdi for nogle seere, mens andre seere ikke har behov for at se genudsendelser. De vil hellere se nye og alsidige programmer, evt. om natur, verden, historie, kultur og Grønland uden for Nuuk. Fjernsynet, især en public service-kanal, har en kulturel betydning for borgerne. Denne undersøgelse bekræfter, at tv-programmerne bliver brugt til fornøjelse, underholdning, men også til at hente praktisk information. Nogle tv-programmer indgår i borgernes kollektive hukommelse, hvorimod andre er glemt.

Konklusion

De sidste 10 års faldende tv-forbrug er symptom på stærk konkurrence fra blandt andet sociale medier og streamingtjenester. Selvom KNR-TV har sin egen kanal på YouTube, som kan kategoriseres som en gratis streamingtjeneste, benytter kun nogle seere sig af denne kanal for at gense bestemte udsendelser. Kun en tredjedel af seerne kan lide at se genudsendelser. Det kan være en af grundene til, at seerne fravælger KNR-TV. Det er vist på tide at nytænke hele programfladen teknisk og kulturelt samt at investere i innovation af nye programmer om kultur, natur, verden, historie og emner fra Grønlands kyst. Måske tiden er inde til at have faste programproducere bosat udenfor Nuuk og ikke kun freelancere?

Erna Lyngé havde en pointe i Illeq 17. marts 2022: Hvorfor bliver seerne af KNR-TV ikke informeret om, hvornår programmet er produceret, og hvorfor tv-programmerne bliver vist igen?

Seernes perspektiver kan give et fingerpeg om, hvordan KNR-TV kan organiseres, men det falder tilbage på økonomi og ledelse. En organisation som arbejder med (im)materiel kulturarv, som ikke har haft sin egen bygning til formålet i 50 år, siger noget om, hvordan politikerne har prioriteret. Dog kan man som tv-forbruger her i landet trøste sig med, at tv- og radioarkivet, der har lidt under skimmelsvamp og vandskade gennem årene, i skrivende stund er ved at blive digitaliseret med hjælp fra A P. Møller Fonden og Selvstyrets Kulturdepartement.

Litteratur

- Betænkning 736 (1975). TV i Grønland. Betænkning afgivet af Det grønlandske TV-udvalg.* København.
- Bryman, Alan (2016). *Social Research Methods*. 5. udg. Oxford University Press.
- Halbwachs, Maurice (1992). *On collective memory*. The University of Chicago Press.
- KNR/HS-analyse (1998): *Lytter-og seerundersøgelse. Undersøgelse gennemført på foranledning af Kalaallit Nunaata Radioa – KNR.*
- KNR/HS-analyse (2005). *Radio- og tv-nævnets Lytter og seerundersøgelse nr. 1. Befolkningens brug af radio, TV og Internet.*
- KNR/HS-analyse (2007). *Radio- og tv-nævnets Lytter og seerundersøgelse nr. 2. Programmerne i KNR.* Nuuk: Direktoratet for Kultur, Uddannelse, Forskning og Kirke.
- KNR/Epinion (2016). *Seer- og lytterundersøgelse 2015. Rapport.* KNR – Kalaallit Nunaata Radioa.
- KNR/Epinion (2021). *Seer- og lytterundersøgelse 2020. Rapport.* KNR – Kalaallit Nunaata Radioa.
- Mølgaard, Noah (2013). Ny sendeflade i KNR TV.
<https://knr.gl/da/nyheder/ny-sendeflade-i-knr-tv>
- Nielsen, Ulla Hjorth, & Birna Marianne Kleivan (1984). *KNR-TV's første år.* Nuuk.

Betydningsindhold for det verbale suffiks *-galuar* i moderne vestgrønlandsk

THERESE LIND BENHARDT

Abstract

In this paper I examine the meaning expressed by the verbal suffix -galuar in modern West Greenlandic, a polysynthetic language with complex word-internal morphology. To examine -galuar, I have analyzed every occurrence of this suffix throughout Niviaq Korneliussen's novel Naasuliardarpi (2020). On the basis of 364 occurrences in total, I identify the following meanings expressed by -galuar in combinations with other affixes and an array of moods: Epistemic modality (hypothetical scenario), deontic modality ('should'), boulomaic modality (regret/annoyance), provocation (disbelief), polite inquiry, factual situations in mutual opposition, and finally the meaning 'in vain'. I find that the scope of -galuar is usually sentential and that in all combinatory constructions -galuar adds the meaning of something unrealized. Therefore, I suggest that -galuar should be regarded as a modal marker of irrealis or potentialis. I then go on to discuss whether the different meanings expressed through uses of -galuar should be categorized as polysemy of -galuar, or if the diversity of possible meanings is instead a symptom of a highly abstract meaning of -galuar. Preferring the latter point of view, I discuss whether -galuar should be regarded as lexical or grammatical in modern West Greenlandic.

Indledning

Som følge af den usædvanligt rige fleksions- og derivationsmorfologi klassificeres vestgrønlandsk som et polysyntetisk sprog (Haspelmath & Sims 2010, 5-6). Der findes i moderne vestgrønlandsk ca. 400 produktive derivationsuffixer (Fortescue 1984, 313), som kan indgå i morfologisk komplekse ordformer efter følgende model for verber og nominer:

Rod (+ derivationsuffixer) (+ fleksion)

(fx Nielsen 2019, 24)

Det verbale *-galuar* er et af disse suffikser og er hyppigt anvendt i moderne vestgrønlandsk. *-galuar* tilføjes verbalstammer uden at ændre stammens ordklasse og har allomorferne /galua(r)/ /ralua(r)/ og /kalua(r)/¹ (fx Olsen & Hertling 2011, 15), som er fonologisk betingede.

For en person, der vil lære grønlandsk som fremmedsprog, kan betydningen af *-galuar* virke diffus. Det er almindeligt at få at vide, at *-galuar* betyder 'ellers'.² I den grønlandske dialekt af dansk³ er der tilsyneladende også en dialektal tendens til netop at sige *ellers*, når man på grønlandsk ville have brugt suffikset *-galuar*. Søger man på sprogeksempler i ordbogen *DAKA*, oversættes *-galuar* imidlertid kun med *ellers* i 3 ud af i alt 332 sprogeksempler (Oqaasileriffik & Ilinnisiorfik 2010).⁴ Dette tyder på, at *ellers* er en utilstrækkelig oversættelse af *-galuar* i standarddansk.

I denne artikel fremlægger jeg i hovedtræk resultaterne af min undersøgelse af betydningsindholdet for *-galuar* i moderne vestgrønlandsk. I undersøgelsen har jeg taget højde for, om suffiksets betydning varierer afhængigt af skopus og suffiksets kombination med forskellige modi og øvrige suffikser. Mit empiriske materiale har været romanen *Naasuliardarpi* af Niviaq Korne-liussen (2020), som er skrevet på vestgrønlandsk med moderne sprogbrug. I romanen forekommer både direkte tale, indre monolog og beskrivende sprog, hvilket kan være en fordel, hvis flest mulige betydninger af *-galuar* skal i spil. Ved elektronisk søgning i e-bogsversionen fandt jeg i alt 364 forekomster af *-galuar*.⁵ Jeg oplyste alle sætninger, hvori *-galuar* forekom, i et Excel-ark sammen med mine egne danske oversættelser. Jeg kategoriserede i arket hver forekomst ud fra betydningen af *-galuar* i det enkelte tilfælde, verbets modus-

1. Finalt /r/ bortfalder i alle varianter ved efterstillet trunkativt suffiks og fusionerer med initialt /g/ i efterstillet additivt suffiks.
2. Dette er baseret på mine egne erfaringer som tidligere deltager i forskellige udbyderes sprogkurser i grønlandsk.
3. Birgitte Jacobsen (2021) benævner denne dialekt *grønlandsdansk*.
4. I *DAKA* søgte jeg i feltet 'Ujartugassaq' på *alua* i både den grønlandsk-danske og den dansk-grønlandske version. Jeg søgte på *alua* frem for fx *galuar* pga. suffiksets allomorfi. Dernæst frasorterede jeg eksempler, som ikke omhandlede det verbale *-galuar*.
5. Jeg søgte på alua frem for fx galuar pga. suffiksets allomorfi. Jeg frasorterede dernæst irrelevante resultater såsom naluara.

bøjning samt ordinterne kombinationer af *-galuar* med øvrige suffikser, som potentielt kunne påvirke eller være påvirket af betydningen af *-galuar*.⁶

Min semantiske tilgang er funktionel-kognitiv, hvormed menes, at semantisk betydning (bortset fra idiomatiske tegnkombinationer) kodes kompositionelt i enkelttegnets betydning kombineret med betydningen af sproglige konstruktioner (Engberg-Pedersen, Boye & Harder 2019, 19). Pragmatisk betydning er derimod rent situationelt bestemt, dvs. ikke-kodet, fx ved indirekte sproghandlinger (ibid., 269). Semantisk skopus for et suffiks afgøres af dets placering i en ordintern hierarkisk struktur (Haspelmath & Sims 2010, 145). Jeg anvender i den forbindelse Fortescues hierarkiske model for verbers ordinterne struktur i vestgrønlandsk med to overordnede konstituenten for derivationsuffixer: V_s med sætningsskopus og V_b med skopus over verbalstammen, hvor V_s altid står nærmest fleksionen (1980, 261). Bl.a. nægtelse kan indgå i V_s , og temporale suffikser indgår, når de forekommer, i V_s (ibid.). Som det vil fremgå nedenfor, spiller konstruktioner med tempus en betydelig rolle i min analyse af *-galuar*, særligt ved modale ytringer.

Jeg anvender begrebet epistemisk modalitet om afsenderens vurdering af en ytrings forhold til virkeligheden (Nuyts 2016, 38). Deontisk modalitet er afsenderens tilkendegivelse af den moralske ønskværdighed af det, der ytres (ibid., 36). Boulomaisk modalitet er en markering af, hvordan afsenderens helt subjektive ønsker stemmer med virkeligheden, hvilket kan fremstå som en følelsesmæssig stillingtagen (ibid., 39). Fx kan adverbiet *desværre* markere boulomaisk modalitet i form af afsenderens personlige ærgrelse.

Hidtil beskrevne betydninger af *-galuar*

Etymologisk spores *-galuar* tilbage til de protoeskimoiske⁷ suffikser *-na* ('might') og *-yAR* ('would') kombineret med *-l(l)u(C)AR* ('well') (Fortescue, Jacobson & Kaplan 2010, 440, 451, 456, 480). Betydningen af *-galuar* i det senere vestgrønlandske sprog har der været mange bud på, fx:

6. Excel-arket kan rekvireres ved henvendelse til forfatteren.

7. Den eskimoiske sproggen (som forgrener sig videre i henholdsvis inuit og yupik) kaldes i de senere år også inuit-yupik-sproggen. I den terminologi svarer termen proto-inuit-yupik til den ældre term protoeskimoisk.

1. Et underforstået 'men':
Tassa ineraluarpara 'Så, nu har jeg det færdigt, (Kleinschmidt 1871,
 (men om det er godt, ved 413)
 jeg ikke'
2. 'Selvom':
Utoqqangagaluarluni- 'Even) though he looks old, (Fortescue 1984, 68)
(luunniit) tappeqaaq his eyesight is excellent'
3. 'Ikke engang' (hvis nægtelsen *-nngit* også indgår i sætningen):
Tikikkaluarimat 'De hilste ikke engang på (Olsen & Hertling
ilassinngilaat ham, da han kom' 2011, 15)
4. Subjektiv ærgelse:
Angagaluarpoq 'Det er lige stort nok, men...' (Berthelsen, Jacobsen,
 Petersen, Kleivan & Rischel 1997, 102)
5. 'Ikke det mindste' eller 'slet ikke' (med efterfølgende nægtelse *-nngit*):
Takugaluanngilara 'Jeg så ikke det mindste til (Kleinschmidt
 ham' 1871, 413)
6. Forsøg eller forgæves forsøg på at udføre en given handling:
Aallaagaluarpaa 'Anskyde'; 'skamskyde' (Oqaasileriffik 2020)
7. 'Vil alligevel (trods negative forventninger)' (efterfulgt af *-niar*, 'har til hensigt'/ 'vil'):
Misiliigaluarniarpoq 'Vil prøve lykken' (Oqaasileriffik &
 Ilinniuseriffik 2010)
8. Høflig, indirekte forespørgsel:
Pisiniarumagaluar- 'Jeg ville gerne handle (Schultz-Lorentzen
punga (hvis du tillader det)' 1926, 329)
9. 'Burde' (med foranstillet futurummarkør *-ssa*):
Sinissagaluarpoq 'Han burde sove' (Olsen & Hertling
 2011, 94)

10. Kontrafaktisk eller hypotetisk betingelse (i konditionalis modus):
Illiugaluaruma 'Hvis jeg var dig' (Bjørnum 2012, 233)
11. Sandsynlig hypotese (-*galuar* i superordinat verbum med foranstillet futurummarkør -*ssa* samt subordinat betingelsesfrase):
Ilinnut takutikkukku 'Hvis jeg viste dig det, (Nielsen 2019, 189)
tupigutsassagaluar- ville du blive forbløffet'
putit
12. Hypotetisk ønske:
Taamaassagaluarami 'Gid det var så vel' (Oqaasileriffik & Iliniusiorfik 2010)

Eksemplerne ovenfor giver et indblik i en tilsyneladende høj grad af betydningskompleksitet, hvad angår -*galuar*. Suffikset har dog kun været relativt usystematisk beskrevet, og kilderne er ikke samstemmende, hvad angår mulige betydninger.

Betydninger af -*galuar* i *Naasuliardarpi*

Herunder gennemgår jeg i hovedtræk de betydninger, jeg har identificeret gennem min kategorisering af de i alt 364 forekomster af -*galuar* i *Naasuliardarpi* (Korneliussen 2020), idet jeg samtidig viser de forskellige semantiske konstruktioner, -*galuar* indgår i. For at undgå antagelser, glosserer jeg i sprogeksemplerne -*galuar* med "?". Efter gennemgangen af betydninger og konstruktioner kommer jeg med et sammenfattende bud på, hvad glosseringen af -*galuar* bør være.

Epistemisk modalitet: Hypotetisk scenarie

151 forekomster af -*galuar* i *Naasuliardarpi* markerer epistemisk modalitet i form af et hypotetisk scenarie, hvilket dermed er den mest almindelige anvendelse af -*galuar* i min empiri. Ud af de 151 forekomster findes 78 i superordinate verber (68 i indikativ modus), og 73 i subordinate verber (63 i konditionalis modus), fx:

1. *ilua-ssa-galua-qa-a-q* (s. 121)
er.dejlig-FUTURUM?-meget-INDIKATIV-3SG.SUBJ

'det ville være rigtig dejligt'

2. *tako-qqi-ssa-su-u-gu-tta*
se-igen-FUTURUM-PARTICIPIUM-være-KONDITIONALIS-1PL.SUBJ/1PL.OBJ

ajor-navianngik-kaluar-po-q (s. 46)
være.dårlig-vil.helt.sikkert.ikke?-INDIKATIV-3SG.SUBJ

'det ville helt sikkert ikke være skidt, hvis vi sås igen'

3. *aanaa* *uumasu-u-galua-ru-ni*
bedstemor.ABSOLUTIV.SG levende-være?-KONDITIONALIS-4SG.SUBJ

qanor-mita *oqa-ssa-galuar-pa* (s. 327)
hvordan-EMFASE sige-FUTURUM?-INTERROGATIV.3SG.SUBJ

'gad vide hvad bedstemor ville sige, hvis hun levede?'

(1)-(3) er eksempler på kombination af futurum og *-galuar* i superordinat verbum.⁸ Dette markerer et hypotetisk scenarie, fx i (1) at noget ville være dejligt. (2)-(3) indeholder betingelsesfraser. Uden *-galuar* i betingelsesfrasen er der som i (2) tale om en reel mulighed, som er forholdsvis aktuel (her: at ses igen), hvorimod *-galuar* på begge verber som i (3) markerer større distance til virkeligheden i form af tankespind.

Kombination af futurum og *-galuar* forekommer også subordinat. Det forudsætter, at det superordinate verbum ikke indeholder *-galuar*. I disse tilfælde er kun den subordinate frase hypotetisk:

4. *ikior-sinnaa-va-atit* *soorlu*
hjælpe-kan-INDIKATIV-3SG.SUBJ/2SG.OBJ eksempelvis
atua-kata-li-ssa-galua-ru-it (s. 78)
læse-være.træt.af-INCHOATIV-FUTURUM?-KONDITIONALIS-2SG.SUBJ

'han kan hjælpe dig, hvis du for eksempel skulle blive skoletræt'

I (4) markeres betingelsesfrasen (om skoletræthed) som hypotetisk, men indholdet af den superordinate frase (mulighed for hjælp), er noget, man med sikkerhed kan regne med, hvis scenariet skulle indtræffe.

En konstruktion, som ligner (4), blot uden futurum i betingelsesfrasen, findes også, hvilket gør den hypotetiske betingelsesfrase mere virkelighedsnær:

5. *kial-luunniit*

hvem.RELATIV.SG-som.helst

oqar-figi-galuar-pa-tit ...

sige-APPLIKATIV-?-KONDITIONALIS-3SG.SUBJEKT/2SG.OBJEKT

upperi-ssa-nngi-vip-pa-t

(s. 73)

tro-FUTURUM-ikke-overhovedet-INDIKATIV-2SG.SUBJEKT/3SG.OBJEKT

'hvis nogen siger til dig ... skal du overhovedet ikke tro dem'

I de 151 forekomster af *-galuar*, som markerer et hypotetisk scenarie, har jeg dermed identificeret følgende betydningsnuancer vedrørende kombinationen af futurum og *-galuar* enten super- eller subordinat:

- Aktuelt eller realistisk hypotetisk scenarie (1 og 2): Superordinat verbum markeret med futurum og *-galuar* uden betingelsesfrase eller kombineret med betingelsesfrase (konditionalis) uden *-galuar*.
- Virkelighedsfjernt hypotetisk scenarie (tankespind) (3): Superordinat verbum markeret med futurum og *-galuar* kombineret med betingelsesfrase (konditionalis), også markeret med *-galuar*.
- Virkelighedsfjernt hypotetisk scenarie (tankespind), men med sikker konsekvens, hvis det skulle indtræffe (4): Betingelsesfrase (konditionalis) markeret med futurum og *-galuar*, men uden *-galuar* i det superordinate verbum.

Yderligere forekommer en konstruktion med *-galuar* uden futurum i betingelsesfrasen (5). Den markerer et aktuelt eller realistisk hypotetisk scenarie med sikker konsekvens, hvis det indtræffer.

Der kan ikke forekomme andre suffikser mellem futurum og *-galuar* ved hypotetiske scenarier. Ovenfor ses konstruktionerne *-ssagaluar* (som er den mest

almindelige) og *-navianngikkaluar* (2). I min empiri er der desuden eksempler med *-sinnaa* som futurummarkør, dvs. konstruktionen *-sinnaagaluar*.

Endelig har jeg identificeret to yderligere konstruktioner med *-galuar*, som anvendes ved hypotetiske ønskescenarier:

6. *qanoq* *aalisaga-ara-a-galua-ru-ma* (s. 14)
hvordan fisk-lille-være-?-KONDITIONALIS-1SG.SUBJ

'hvis bare jeg var en lille fisk'

7. *taamak* *ajornanngit-sigi-ssa-galua-ra-mi* (s. 64)
sådan nemt-så.meget-FUTURUM-?-KAUSATIV-4SG.SUBJ

'var det da bare så nemt' / 'gid det var så nemt'

I (6) kombineres *qanoq* med et verbum i konditionalis, som indeholder copula *-u* og *-galuar*, for at danne et hypotetisk ønskescenarie, og i (7) bruges kombinationen *-ssagaluar* i kausativ modus. Førstnævnte konstruktion har i højere grad karakter af fri fantasi end sidstnævnte. Ønskebetydningen af kausativkonstruktioner som i (7) må aflæses pragmatisk, idet formuleringen ligner et af de almindelige hypotetiske scenarier som beskrevet ovenfor.

I (6) og (7) har konditionalis og kausativ modus superordinat funktion. I moderne vestgrønlandsk talesprog er denne brug af kausativ almindeligt forekommende, hvorimod det er langt mere usædvanligt, at konditionalis bruges superordinat.

Epistemisk modalitet har per definition sætningsskopus. Ved 141 af de 151 forekomster i *Naasuliardarpi* ses i overensstemmelse hermed, at *-galuar* er sidste suffiks før verbalfleksionen. I de resterende 10 tilfælde ses to suffikser, som kan placeres efter *-galuar* i denne sammenhæng: *-qə* ('meget') og *-ner* (usikkerhed), hvilket ser ud til at være ufravigeligt.

Deontisk modalitet ('bør')

13 forekomster af *-galuar* i *Naasuliardarpi* markerer deontisk modalitet, dvs. en vurdering af moralsk ønskværdighed, i betydningen 'bør'. Deontisk modalitet kan forekomme superordinat som i (8)-(9) og subordinat som i (10) og bruges hovedsageligt fremsættende:

8. *pilluaqqu-ssa-galuar-pa-t* (s. 122)
 lykønske- FUTURUM-?-INDIKATIV-2SG.SUBJ/3SG.OBJ
 'du bør ønske hende tillykke'
9. *paari-lluar-neru-sussaa-galuar-pa-ra* (s. 29)
 passe-godt-mere-FUTURUM.plan-?-INDIKATIV-1SG.SUBJ/3SG.OBJ
 'det var meningen jeg skulle passe bedre på det'
10. *soorlu nalu-ssa-nngik-kalua-ri-t* (s. 37)
 ligesom ikke.vide-FUTURUM-ikke-?-PARTICIPIALMODUS-2SG.SUBJ/3SG.OBJ
 'det skulle man tro, du burde vide'

Ved deontisk modalitet indeholder verbet altid futurummarkering sammen med *-galuar*. Futurum markerer en moralsk pligt, og *-galuar* markerer, at pligten er urealiseret. Futurum markeres med *-ssa* eller *-sussaa*, hvor *-sussaa* markerer noget planlagt, dvs. en højere grad af intention (9).

Jeg har i min empiri identificeret følgende deontiske suffikskombinationer: *-ssagaluar*, *-ssanngikkaluar*, *-simassagaluar*, *-simassanngikkaluar*, *-sussaagaluar*, *-sussaanngikkaluar*, *-sussaasimagaluar*, *-sussaasimanngikkaluar*. Kombinationerne brydes ikke op af andre suffikser. *-galuar* placeres sidst før verbalflexionen og har dermed sætningsskopus. Nægtelsen *-nngit* placeres mellem futurummarkøren og *-galuar* (10). Fortidsmarkøren *-sima* placeres før futurum ved *-ssa* og efter futurum (men før nægtelsen) ved *-sussaa*.⁹

Her opstår spørgsmålet, hvordan epistemisk *-ssagaluar* kan skelnes fra deontisk *-ssagaluar*. Hvis *-nngit* optræder mellem *-ssa* og *-galuar*, kan der ikke være tale om epistemisk modalitet, men herudover er svaret formentlig, at betydningen må aflæses pragmatisk.

Boulomaisk modalitet (ærgrelse)

35 forekomster af *-galuar* i *Naasuliardarpi* markerer boulomaisk modalitet i form af ærgrelse over manglende realisering af afsenderens subjektive ønsker til virkeligheden. 10 af forekomsterne er nominaliserede i form af det adver-

9. *-sussaa* placeres et hak nærmere verbalstammen end *-ssa*, fordi *-sussaa* har verbalt skopus frem for sætningsskopus (Fortescue 1980, 275).

bielle *ajoraluartumik* ('desværre'). Herudover forekommer boulomaisk *-galuar* kun i superordinate modi og kun fremsættende:

11. *oqa-raluar-pu-nga*

sige-?-INDIKATIV-1SG.SUBJ

iperti-ssa-nngit-su-tit

(s. 88)

tilsnavse-FUTURUM-ikke-PARTICIPIALMODUS-2SG.SUBJ

'jeg sagde jo, du ikke skulle svine dig til'

12. *angerla-rusuk-kalua-qa-a-nga*

(s. 314)

tage.hjem-vil-?-meget-INDIKATIV-1SG.SUBJ

'jeg ville virkelig gerne hjem'

-galuar er altid sidste suffiks før verbalflexionen og har dermed sætningsskopus. Kun *-qə* kan, som vi også har set ovenfor, forekomme efter *-galuar* (12).

Hvor *-ssa* indgår, kan grænsen mellem deontisk og boulomaisk modalitet være svær at drage:

13. *uani arnar-nia-qqaar-sima-ssa-galuar-pu-nga* (s. 71)

her kvinde-efterstræbe-først-FORTID-FUTURUM-?-INDIKATIV-1SG.SUBJ

'her skulle jeg have scoret første gang'

Efter min vurdering ligger der intet moralsk i (13), men derimod boulomaisk ærgrelse. Optræder både *-ssa* og *-galuar* i et superordinat, fremsættende verbum, kan vi altså tilsyneladende kun ud fra pragmatikken aflæse, om der er tale om deontisk eller boulomaisk modalitet. Ved skelnen mellem boulomaisk og hypotetisk *-ssagaluar* gælder det samme som beskrevet under deontisk modalitet.

Provokation (vantro)

6 forekomster af *-galuar* i *Naasuliardarpi* anvendes provokativt, alle i verber med interrogativ modus. Der er tale om retoriske spørgsmål, som stilles for at provokere, uden der forventes et egentligt svar:

14. *uuma-galuar-pi-t?* (s. 122)

leve-?-INTERROGATIV-2SG.SUBJ

'lever du eller hvad?'

15. *tarrarsor-nikuu-galuar-pi-t* (s. 299)

spejle-nogensinde-?-INTERROGATIV-2SG.SUBJ

'sig mig, har du nogensinde set dig i spejlet?'

-*galuar* er konsekvent sidste suffiks inden verbalfleksionen og har således sætningsskopus. Spørgsmålene er alle polære (ja/nej) spørgsmål, og -*galuar* markerer en vantro, påtaget eller ægte, i forhold til, om der kan svares bekræftende på spørgsmålet. Dermed bevæger vi os ind på området for epistemisk modalitet, dvs. en markering af ytringens forhold til virkeligheden (uden der her er tale om markering af et hypotetisk scenarie, som vi så ovenfor).

Det er heldigvis nemt at skelne provokation fra øvrige betydninger af -*galuar*. Den forekommer nemlig kun i interrogativ modus. Den eneste anden betydning af -*galuar*, jeg har identificeret i verber med interrogativ modus, vedrører hypotetiske scenarier som beskrevet ovenfor, men her er konstruktionen med futurum obligatorisk, hvilket tilsyneladende ikke forekommer ved provokation.

Høflig forespørgsel ('om muligt')

2 forekomster af -*galuar* i *Naasuliardarpi* markerer høflige forespørgsler, begge i verber med indikativ modus:

16. *arnaati-ma* *sani-ani*
 kæreste-min.RELATIV.SG side-hendes.LOKATIV.SG

issia-ni-ssaq ...
 sidde-at-FUTURUM.ABSOLUTIV.SG

- kissaati-gi-nerpaa-galuar-pa-ra* (s. 63)

ønske-har-mest-?-INDIKATIV-1SG.SUBJ/3SG.OBJ

'mit største ønske er (...) en siddeplads ved siden af min kæreste (om muligt)'

17. *Sejeri-nnguaq,*

Sejer-DIMINUTIV.ABSOLUTIV.SG

Maliina

Maliina.ABSOLUTIV.SG

oqalo-qatige-rusuk-kalua-qa-a-ra

(s. 272)

tale-sammen.med-vil-?-meget-INDIKATIV-1SG.SUBJ/3SG.OBJ

'søde Sejer, jeg ville meget gerne tale med Maliina'

I disse to eksempler markeres talehandlingen ikke som et spørgsmål. I stedet gives på fremsættende vis udtryk for et ønske hos afsenderen ved brug af henholdsvis *kissaatigi-* og *-rusuk*, og modtageren må aflæse pragmatisk, at ønsket er en forespørgsel. Endvidere markerer *-galuar*, at afsenderen ikke har forventning om, at ønsket vil blive opfyldt, hvilket gør forespørgslen ekstra forsigtig og høflig. Således bevæger vi os ind på området for boulomaisk modalitet, dvs. markering af et subjektivt ønskes relation til virkeligheden. I overensstemmelse hermed er *-galuar* igen sidste suffiks før verbalfleksionen, stadig med undtagelsen *-qə* som i (17), og har dermed sætningsskopus.

Da det ved høflig forespørgsel er nødvendigt for afsenderen at udtrykke et ønske, må kombination med fx *-rusuk* som i (17) antages at være almindelig. En forespørgsel kan kun forekomme i ytringer, som har karakter af en direkte henvendelse, og vil antageligt oftest forekomme med subjekt i 1. person.

Modsætningsforhold mellem faktiske forhold ('men'/'selvom'/'normalt')

133 forekomster af *-galuar* i *Naasuliardarpi* markerer et modsætningsforhold mellem to faktiske forhold. Dette er således den næstmest almindelige anvendelse af *-galuar* i min empiri. *-galuar* bruges i disse tilfælde kun enten super- eller subordinat.

Forekommer *-galuar* i et superordinat verbum som markør af et modsætningsforhold mellem to faktiske forhold, kan det oversættes til dansk med et udtrykkeligt eller underforstået 'men':

18. *nalu-nngik-kaluar-pa-ra*

ikke.vide-ikke-?-INDIKATIV-1SG.SUBJ/3SG.OBJ

tingi-sinnaa-na-nga

(s. 36)

flyve-kan-KONTEMPORATIV.ikke-1SG.SUBJ

'jeg vidste (egentlig) godt, jeg ikke kunne flyve'

I (18) markerer *-galuar* et modsætningsforhold til et underforstået 'men jeg hoppede alligevel'. Det underforståede 'men' ses også i nominaliseret form:

19. *arnaq* *sani-nni-it-to-q*
 kvinde.ABSOLUTIV.SG side-min.LOKATIV.SG-er-PARTICIPIUM-ABSOLUTIV.SG
anguta-a-sori-galua-ga-ra (s. 137)
 mand-være-tror-?-PASSIV.PARTICIPIUM-min.ABSOLUTIV.SG

'kvinden ved siden af mig, som jeg (egentlig) troede var en mand'

Det er i (18)-(19) ikke nødvendigt at oversætte *-galuar* til dansk, da vi i dansk typisk nøjes med at aflæse modsætningsforholdet ud fra de beskrevne situationer. Ønskes emfase af modsætningsforholdet, kan *godt nok*, *ellers*, *ganske vist*, *egentlig* eller *faktisk* bruges.

Forekommer *-galuar* i et subordinat verbum som markør af et modsætningsforhold mellem faktiske forhold, kan det næsten altid oversættes til dansk med *selvom* (med varianten *selv da* som kan forekomme ved kausativ modus):

20. *eqik-kusuk-kaluar-lu-gu*
 omfavne-vil?-KONTEMPORATIV.3SG.OBJ
saper-pa-ra (s. 13)
 kan.ikke-INDIKATIV-1SG.SUBJ/3SG.OBJ

'selvom jeg har lyst til at omfavne hende, kan jeg ikke'

Det almindelige (subordinate) udtryk *taamaakkaluartorli*, som direkte oversat til dansk betyder 'men selvom det er sådan', kan oversættes med *alligevel*:

21. *taama-ak-kaluar-to-r-li*
 sådan-er?-PARTICIPIUM-ABSOLUTIV.SG-men
sinis-sinnaa-nngi-la-nga (s. 254)
 sove-kan-ikke-INDIKATIV-1SG.SUBJ

'alligevel kan jeg ikke sove'

Forekommer *-galuar* i et verbum eller i et nominaliseret verbum, som desuden indeholder habituelt aspekt, resulterer det i betydningen 'normalt':

22. *qia-nngi-saanna-raluar-po-q* (s. 133)
græde-ikke-HABITUEL-?-INDIKATIV-3SG.SUBJ

'han græder normalt aldrig' / 'han græder ellers aldrig'

I (22) markerer *-galuar*, at det habituelle står i modsætning til, hvad sker i den aktuelle situation.

Fordi der i den grønlandske dialekt af dansk ofte bruges *ellers*, hvor man på grønlandsk ville bruge *-galuar*, har jeg forsøgt at identificere forekomster af *-galuar* i min empiri, som ville være helt nærliggende at oversætte med *ellers* på dansk. Det har jeg fundet 4 eksempler på, som alle falder under det udtrykkelige eller underforståede 'men':

23. *saagor-nikuu-nngik-kaluar-pu-nga* (s. 72)
trække.for-FORTID-ikke?-INDIKATIV-1SG.SUBJ

'jeg har ellers ikke trukket for'

I sin danske version bruger Korneliussen imidlertid ikke *ellers* i nogle af de 4 tilfælde, jeg har identificeret. Hvad angår (23), versionerer hun *jeg har ikke engang trukket for (Blomsterdalen, Korneliussen 2020, 66)*. Dermed bliver det på baggrund af ovenstående analyser nærliggende at udlede, at *ellers* aldrig vil være en obligatorisk oversættelse af *-galuar* i standarddansk.

Som markør af et modsætningsforhold mellem faktiske forhold optræder *-galuar* altid sidst i rækken af suffikser inden verbalfleksionen (igen med undtagelse af *-qə*) og har således sætningskopus. Det gælder ved samtlige forekomster, at *-galuar* markerer den af situationerne, som er forgæves. I denne betydning optræder *-galuar* tilsyneladende aldrig i et verbum i konditionalis eller interrogativ modus og heller aldrig sammen med futurumsuffikset *-ssa*. Vi kan derfor ikke forveksle denne betydning med provokation, som kun forekommer i interrogativ modus, eller med hypotetiske betingelsessætninger, som kun forekommer i konditionalis modus. Ved øvrige hypotetiske fraser kommer vi som udgangspunkt heller ikke i problemer, da disse som oftest sammenstiller *-ssa* og *-galuar*. Kombinationen af *-sinnaa* og *-galuar* kan dog give afgrænsningsproblemer. Potentiale for forveksling med deontisk modalitet forekommer kun ved kombinationen af *-sussaa* og *-galuar*, hvor det må aflæses pragmatisk, om der er tale om noget planlagt, som ikke realiseres, eller

en moralsk stillingtagen. En høflig forespørgsel kan kun forekomme i ytringer, som udtrykker et ønske, har karakter af en direkte henvendelse og oftest med subjekt i 1. person, men herudover må afgrænsningen ske pragmatisk. Sværest er det formentlig at skelne et modsætningsforhold mellem to faktiske forhold fra boulomais modalitet, da ærgrelse og et faktisk forhold, som er forgæves, ofte er to sider af samme sag. Afgørende må være, om den subjektive ærgrelse aflæses som fremtrædende i det konkrete tilfælde, eller om der er tale om mere nøgtern konstatering af to modstridende forhold. Afgrænsningen kan kun foretages pragmatisk.

Muligt verbalt skopus

Kombinationen af *-niar* (intention), *-niarsari* (vedholdende intention) eller *-riar* (ingressiv) med efterstillet *-galuar* giver betydningen 'forsøger forgæves', hvor *-galuar* markerer, at intentionen eller det påbegyndte er forgæves. Dette har jeg fundet 20 eksempler på i *Naasuliardarpi*:

24. *malinnaa-niarsari-galuar-pu-nga* (s. 87)

følge.med-prøve.vedholdende-?-INDIKATIV-1SG.SUBJ

'jeg forsøger (forgæves) at følge med'

Betydningen 'forgæves' udtrykkes ikke nødvendigvis eksplicit i dansk, og betydningen minder meget om det underforståede 'men' med sætningskopus beskrevet ovenfor: 'jeg forsøger at følge med (men kan ikke)'. Jeg har dog også fundet 5 forekomster med betydningen 'forgæves' uden brug af *-niar/-niarsari/-riar*, fx:

25. *neriuk-kaluar-nermik*

håbe-?-ÅRSAG.INSTRUMENTALIS.SG

suaar-ta-anna-vip-pu-nga (s. 319)

råbe-ITERATIV-blive.ved-intenst-INDIKATIV-1SG.SUBJ

'jeg bliver ved med at gå og råbe i et forgæves håb'

Betydningen 'forgæves' stemmer med, at *-galuar* ifølge Fortescue skulle betyde 'nevertheless' eller 'even if in vain', når suffikset har verbalt skopus (1980, 276). Suffiks-rækkefølge kan imidlertid ikke i de eksempler, jeg har identificeret,

bruges til at bekræfte tesen om verbalt skopus, da der ikke indgår suffikser med sætningsskopus sammen med *-galuar*.

Et sammenfattende bud på betydningen af *-galuar*

Ovenfor har jeg konsekvent glosseret *-galuar* med "?", idet jeg nu vil give et sammenfattende bud på betydningen af *-galuar* baseret på hele analysen. Jeg har ovenfor redegjort for, hvordan *-galuar* ved hypotetiske scenarier markerer noget forestillet og dermed urealiseret, og hvordan *-galuar* ved deontisk modalitet indikerer, at en moralsk pligt er urealiseret. Ved boulomaisk modalitet indebærer ærgrelsen, som *-galuar* udtrykker, et urealiseret ønske, og ved provokation skal *-galuar* forstås som vantro i forhold til, om ytringen er realiseret. Ved høflig forespørgsel viser *-galuar*, at afsenderen ikke har forventning om, at ønsket vil blive realiseret, og ved modsætningsforhold mellem faktiske forhold udtrykker *-galuar* noget forgæves, hvilket også er tilfældet ved (mulig) verbalmodifikation. En markering af noget forgæves er en markering af et urealiseret potentiale.

På baggrund af mine undersøgelser mener jeg derfor, at *-galuar* i samtlige tilfælde markerer afsenderens opfattelse af, at ytringens indhold er urealiseret. Dermed vil jeg foreslå, at *-galuar* bør glosseres som en epistemisk modal irrealis- eller potentialismarkør.¹⁰ At *-galuar* markerer irrealis eller potentialis, kan forklare, at jeg ikke har fundet eksempler på brug af *-galuar* i verber med imperativ eller optativ modus, da disse modi i sig selv markerer noget endnu urealiseret. Det er i øvrigt interessant, at *-galuar* etymologisk (som beskrevet ovenfor) spores tilbage til betydningerne 'might' og 'would', da disse netop markerer afstand til virkeligheden.

Polysemi eller abstrakt betydning?

Ovenfor har jeg vist, hvordan *-galuar* kan danne forskellige betydninger afhængigt af modi og øvrige suffikser. Ifølge Fortescue, Jacobson & Kaplan har alle betydninger af *-galuar* fælles oprindelse (2010, 440, 451, 456, 480), og betydningerne er desuden beslægtede ved, at de alle betegner noget urealise-

10. Både irrealis og potentialis bruges, når afsenderen vil markere ytringens indhold som urealiseret. Der er alene tale om en gradsforskel mellem de to, hvor potentialis i højere grad markerer noget, afsenderen vurderer som en reel foreliggende mulighed.

ret, jf. min sammenfatning ovenfor. Tegnet *-galuar* kan dermed ligne et oplagt tilfælde af polysemi, hvor forskellige, beslægtede betydninger har udviklet sig over tid under påvirkning af forskellige kontekster (Engberg-Pedersen, Boye & Harder 2019, 40). Betydningsflerheden kan dog også skyldes, at *-galuar* har en så abstrakt eller generel betydning, at forskellige kontekster blot bringer forskellige aspekter af tegnets betydning i fokus (ibid, 43). Cook & Johns anfører således, hvad angår inuktitut, som er nært beslægtet med vestgrønlandsk, at det, der kunne ligne en høj grad af polysemi for sprogets suffikser, i virkeligheden er et resultat af, at suffiksernes betydning er ganske abstrakt og svær at definere præcist (2009, 157). Fortescue, som ikke tager udtrykkeligt stilling til polysemi, anfører, at alle betydninger af et givent vestgrønlandsk suffiks er tilstede for taleren på samme tid (1980, 269-270), hvilket ikke virker foreneligt med begrebet polysemi. Foresvæver en royal hovedprydelse fx en dansker ved omtale af valutaen kronen? Det vil jeg ikke mene, selvom valutabetydningen historisk er afledt deraf. I højere grad virker Fortescues fremstilling forenelig med abstrakt eller generel betydning, hvor sprogbrugeren med sin forståelse af tegnets abstrakte karakter frit anvender forskellige aspekter af tegnet i forskellige kontekster. Som det ses i min analyse ovenfor, er det heller ikke nemt og ligetil at oversætte *-galuar* til dansk, og Cook & Johns' tese er, at netop suffiksernes abstrakte betydning gør oversættelse til europæiske sprog svær (2009, 163). Ifølge Cook & Johns er eneste effektive måde at formidle betydningerne til europæisk-sprogede at vise suffikset i forskellige kontekster med de deraf resulterende betydninger (ibid, 164).

En del af leksikon?

Hvis tegnet *-galuar* ikke er polysemisk, bør det overvejes, om *-galuar* er en del af leksikon hos den vestgrønlandsksprogede, eller om tegnet snarere har grammatisk karakter. Leksikon er sprogbrugerenes memorerede, mentale ordbog og indeholder byggeklodserne for sprogets morfologiske struktur (Haspelmath & Sims 2010, 60). Leksikon antages almindeligvis at være ordbaseret, dvs. primært bestående af simple og komplekse ordformer, hvorimod morfologiske processer kun indgår sekundært (ibid, 70, 74). Således mener fx Dorais, at derivationsaffikser i inuktitut ikke i sig selv bør betragtes som en del af leksikon (2017, 145). Fortaler for det modsatte synspunkt er Fortescue, som kritiserer den fokus, der traditionelt er på ordformer som basis for leksikon,

da han ikke betragter denne model som egnet i relation til polysyntetiske sprog (1980, 260). Han opererer i stedet med et leksikonbegreb for vestgrønlandsk, hvor samtlige produktive derivationssuffikser indgår i deres egen ret (ibid, 263). Kristoffersen, som indtager et funktionelt grammatisk perspektiv, kritiserer den traditionelt skarpe adskillelse mellem leksikalsk og grammatisk udtryk (1992, 143). Kristoffersen påpeger, at tager man højde for grammatikaliseringsprocesser, må der snarere være tale om et kontinuum, hvor et leksem over tid nærmer sig abstrakt, grammatisk status (ibid, 150). Hvad angår vestgrønlandsk, konkluderer Kristoffersen, at markører af tempus, aspekt, nægtelse og modalitet i høj grad har grammatisk karakter (ibid, 167, 169), dvs. ikke i særlig høj grad har leksikalsk karakter, idet kriterierne for, at et affiks tilhører det grammatiske domæne, er, at affikset optræder på en fast placering, har et abstrakt semantisk indhold, er obligatorisk og hænger sammen med syntaksen (ibid, 144). Ligeså finder Cook & Johns, at tempus, aspekt, subjektiv holdning og nægtelse har funktionel og altså ikke leksikalsk karakter i inuktitut og vestgrønlandsk (2009, 155).

Fortescues (1980) ide om et leksikon af suffikser i vestgrønlandsk har således været i modvind internationalt. Ovenfor har jeg foreslået at kategorisere *-galuar* som en epistemisk modal markør af irrealis eller potentialis, og af min analyse fremgår, at det kan være udfordrende at oversætte *-galuar* til dansk, fordi suffikset ikke i sig selv har en særlig konkret eller specifik betydning. Ved samtlige forekomster af *-galuar*, jeg har identificeret i min empiri, har *-galuar* endvidere sin faste ordinterne placering lige før modalmærket med kun få undtagelser. Dermed vil *-galuar* befinde sig i den grammatiske ende af Kristoffersens (1992) kontinuum. Som vi har set i min analyse ovenfor, optræder *-galuar* desuden ofte sammenstillet med netop tempus og nægtelse, hvilket i henhold til både Kristoffersen (1992) og Cook & Johns (2009) vil bestyrke opfattelsen af *-galuar* som grammatisk og ikke-leksikalsk. I modsætning hertil mener Fortescue, at ikke blot suffikser, men også suffikskombinationer kan indgå i sprogbrugerens mentale ordbog hvad angår vestgrønlandsk (1980, 263), idet han bl.a. oplister *-ssagaluar*, dvs. futurum + *-galuar*, som en sådan kombination (ibid, 277).

Selvom *-galuar* ligger i den grammatiske ende af fx Kristoffersens (1992) kontinuum, mener jeg, at Fortescue (1980) har en væsentlig pointe, når han påpeger, at traditionelle teorier vedrørende leksikon kommer til kort, hvad

angår polysyntetiske sprog. I mange tilfælde vil den danske oversættelse af *-galuar* fx være *selvom* eller adverbialt *jo* (se fx (11) og (20) ovenfor) – hvor disse ord utvivlsomt tilhører leksikon i dansk trods deres henholdsvis konnektive og modale (og dermed abstrakte) betydning. Eneste årsag til, at *-galuar* ifølge Dorais (2017), Cook & Johns (2009) og formentlig også Kristoffersen (1992) ikke bør tildeles samme leksemstatus, er, at det er et affiks. Skulle brugere af polysyntetiske sprog imidlertid virkelig have et fattigere mentalt leksikon end brugere af isolerende sprog som fx dansk og engelsk, blot fordi et væld af betydninger og nuancer udtrykkes gennem rig og varieret brug af affikser? Det mener Fortescue (1980) ikke, og i mine øjne gjorde han et vigtigt stykke arbejde med sit forsøg på revision af leksikonbegrebet frem for blindt at kategorisere indholdet af vestgrønlandsk inden for en vestligt funderet teoretisk ramme. Gennem sprogforskning, som blandt andet udgår fra Ilisimatusarfik, vil vi forhåbentlig i fremtiden se flere forskningsresultater vedrørende det grønlandske sprog, som er frembragt af modersmålstalende, hvormed bedre indsigter i fx leksikon kan opnås.

Metodiske overvejelser

I min egen egenskab af ikke-modersmålstalende udi vestgrønlandsk kan jeg i min analyse af *-galuar* have foretaget fejloversættelser og dermed fejkategoriseringer af forekomsterne af *-galuar* i min empiri. Det gælder formentlig især de tilfælde, hvor en konstruktion med *-galuar* kan forstås på flere måder. Jeg har dog i sådanne tilfælde fundet god støtte i Korneliussens danske version af *Naasuliardarpi (Blomsterdalen, 2020)*, selvom den sjældent er brugbar som direkte oversættelse. Gennem aktiv brug af den har jeg forsøgt at minimere antallet af fejloversættelser. Endvidere må det nævnes, at min empiri kun omfatter en enkelt forfatters skriftlige brug af *-galuar*. En større anlagt undersøgelse bør naturligvis tage højde for mundtlig brug hos et bredere udsnit af informanter. Herved vil der muligvis og nok endda sandsynligvis fremkomme flere betydningskategorier for konstruktioner med *-galuar* end dem, jeg har identificeret i min analyse. Af de tidligere bud på betydningen af *-galuar*, som jeg gennemgik øverst i denne artikel, er der således også to, jeg ikke genfinder i min empiri: betydningen 'ikke det mindste'/'slet ikke' samt betydningen 'vil alligevel (trods negative forventninger)'. Førstnævnte skulle forekomme ved *-galuar* i kombination med efterstillet nægtelse *-nngit* og sidstnævnte ved

-*galuar* efterfulgt af *-niar*. Disse to konstruktioner findes ikke i min empiri, hvilket dog ikke må føre til en konklusion om, at de aldrig forekommer.

Som tidligere nævnt har *-galuar* hidtil kun været relativt usystematisk beskrevet. Der har været talrige bud på mulige betydninger, men kilderne er ikke samstemmende. Trods mine metodiske forbehold, som bør holdes in mente, udgør min undersøgelse den til dato mest systematiske, nuancerede og dybdegående publikation vedrørende suffikset *-galuar*, hvad angår både suffiksets betydningsindhold og faste konstruktioner med *-galuar*. Samtidig er min undersøgelse et potentielt korrektiv til tidligere beskrivelser af *-galuar* i kraft af synspunktet om, at *-galuar* i høj grad har grammatisk karakter.

Konklusion

Jeg har ovenfor undersøgt betydningsindholdet af det verbale suffiks *-galuar* i moderne vestgrønlandsk. Min undersøgelse har jeg foretaget gennem analyse af samtlige 364 forekomster af *-galuar* i Niviaq Korneliussens roman *Naasuliardarpi* (2020). Gennem analyse af disse forekomster har jeg identificeret følgende betydninger, som *-galuar* i kombination med andre suffikser og forskellige modi er med til at danne: Epistemisk modalitet (hypotetisk scenarie), deontisk modalitet ('bør'), boulomaisk modalitet (ærgrelse over et urealiseret ønske), provokation (vantro), høflig forespørgsel ('om muligt'), modsætningsforhold mellem faktiske forhold ('men/'selvom/'normalt') samt betydningen 'forgæves'. Jeg finder, at *-galuar* som regel har sætningsskopus, og at *-galuar* i alle konstruktioner, suffikset indgår i, markerer en opfattelse hos afsenderen af, at ytringens indhold er urealiseret. Derfor foreslår jeg, at *-galuar* skal betragtes som en epistemisk modal irrealis- eller potentialismarkør.

Min analyse viser desuden, at det i forbindelse med afkodning af *-galuar* er nyttigt at være i stand til at genkende og afkode de faste konstruktioner, *-galuar* indgår i sammen med forskellige modi og øvrige suffikser. Sådanne konstruktioner har jeg søgt at klarlægge i min analyse. I de tilfælde, hvor betydningen ikke er entydig alene ud fra konstruktionen, må det aflæses pragmatisk, hvilken betydning der i et givent tilfælde er korrekt.

Jeg har afslutningsvis diskuteret, om de forskellige betydninger, *-galuar* kan danne, bør betragtes som polysemi for tegnet *-galuar*, eller om *-galuar* blot må siges at have en meget abstrakt eller generel betydning. Idet jeg foretrækker sidstnævnte synspunkt, har jeg dernæst diskuteret, om *-galuar* indgår som en

del af leksikon i moderne vestgrønlandsk, eller om tegnet snarere har grammatisk karakter. Fortescue (1980) har argumenteret for et leksikon af suffikser og suffikskombinationer i vestgrønlandsk, men ideen har været i faglig modvind internationalt. Uanset hvordan leksikon bør defineres i moderne vestgrønlandsk, konkluderer jeg, at *-galuar* er et suffiks, som i høj grad har grammatisk karakter.

Litteratur

- Berthelsen, C., Jacobsen, B., Petersen, R., Kleivan, I., & J. Rischel (1997). *Oqaatsit: Grønlandsk Dansk ordbog*. Nuuk: Ilinniusiorfik.
- Bjørnum, S. (2012). *Grønlandsk grammatik*. Nuuk: Forlaget Atuagkat.
- Cook, C., & A. Johns (2009). Determining the semantics of Inuktitut postbases. S. 149-170 i M.-A. Mahieu & N. Tersis (red.): *Variations on Polysynthesis: The Eskaleut languages* (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins).
- Dorais, L.-J. (2017). The Lexicon in Polysynthetic Languages. S. 135-157 i M. Fortescue, M. Mithun & N. Evans (red.): *The Oxford Handbook of Polysynthesis*. Oxford University Press.
- Engberg-Pedersen, E., Boye, K., & P. Harder (2019). *Semantik*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Fortescue, M. (1980). Affix Ordering in West Greenlandic Derivational Processes. *International Journal of American Linguistics* 46 (4), 259-278.
- Fortescue, M. (1984). *West Greenlandic*. Kent: Croom Helm.
- Fortescue, M., Jacobson, S., & L. Kaplan (2010). *Comparative Eskimo Dictionary*. Fairbanks: Alaska Native Language Center.
- Haspelmath, M. & A. D. Sims (2010). *Understanding Morphology*. London: Hodder Education.
- Jacobsen, B. (2021). Grønland. S. 61-74 i E. Hjorth, H. G. Jacobsen, B. Jørgensen, B. Jacobsen, M. K. Jørgensen & L. K. Fahl (red.): *Dansk Sproghistorie 5. Dansk i samspil*. Aarhus Universitetsforlag.
- Kleinschmidt, S. (1871). *Den Grønlandske Ordbog*. København: Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet.
- Korneliussen, N. (2020). *Blomsterdalen*. København: Gyldendal.
- Korneliussen, N. (2020). *Naasuliardarpi*. Nuuk: Milik Publishing.

- Kristoffersen, L. (1992). Derivation and Inflection in a Functional Grammar of West Greenlandic. S. 143-172 i M. Fortescue, P. Harder & L. Kristoffersen (red.): *Layered Structure and Reference in a Functional Perspective: Papers from the Functional Grammar Conference in Copenhagen 1990*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Nielsen, F. A. J. (2019). *Vestgrønlandsk grammatik*. København: Books on Demand.
- Nuyts, J. (2016). Analyses of the Modal Meanings. S. 31-49 i J. Nuyts & J. V. Auwera (red.): *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford University Press.
- Olsen, L. L., & B. Hertling (2011). *Grønlandsk tilhængsliste*. Nuuk: Ilinniuisiorfik.
- Oqaasileriffik (2020). *Katersat* (orddatabase). <https://oqaasileriffik.gl/da/ordbog/> (set 1. marts 2022).
- Oqaasileriffik & Ilinniuisiorfik (2010). *DAKA*. <https://iserasuaat.gl/daka> (set 1. marts 2022).
- Schultz-Lorentzen, C. W. (1926). *Den Grønlandske Ordbog*. København: Kirkeminstieriet.

Samfund og Sundhed

Typologi for visioner for Grønlands fremtid

— analyse af legitimitet og sammenligninger

KLAUS GEORG HANSEN

Abstract

In the debates in Greenland during the last 75 years on the future for Greenland it has been discussed what could be regarded as legitimate and non-legitimate at a given time. Furthermore, comparisons have been made with other countries, areas, population groups, and events in the world. Nine interviews have provided a basis for the broad qualitative study. In the analysis, possible structures for a typology of visions on the future for Greenland are sought in the answers of the informants. Five cross-cutting topics are chosen and analyzed as indicators: 1) legitimacy focus, 2) constitutional focus, 3) considerations about finances, 4) reference to the Danish constitution, and 5) use negative comparison. In addition, two cross-cutting topics are analyzed as potential indicators: Positive comparison and assessment of the societal process. In conclusion of the analysis, a typology of four types of visions for Greenland is identified: A) advocates of Decolonization, B) advocates of independence, C) advocates of 'rigsfællesskab', and D) advocates of Christianity. The question is still when a new narrative will quantitatively reach such a scale that it can turn into a qualitative change in the form of a new legal status for Greenland.

Debatter om Grønlands fremtid

Både de nuværende og de seneste små 75 års diskussioner om Grønlands fremtid har været kendetegnet ved, at der i debatterne ofte har været givet udtryk for, hvad den enkelte har set som acceptabelt og uacceptabelt, legitimt og ikke-legitimt, ved den aktuelle situation i Grønland.

Argumenter om legitimt og ikke-legitimt har været hentet fra tre forskellige felter: det juridiske (forfatningsmæssige) felt, det økonomiske (erhvervs-

sige) felt og det mentale (bevidsthedsmæssige) felt. Argumenterne har kunnet identificeres både i den bredere offentlige debat og i forskningsmæssige tilgange til det moderne grønlandske samfund.

Forskere, som har haft et primært fokus på det juridiske (forfatningsmæssige) felt, er eksempelvis Jens Dahl (1986) og Ulrik Pram Gad (2020). Blandt forskere, som mest har interesseret sig for det økonomiske (erhvervsmæssige) felt, er Martin Paldam (1994) og Torben M. Andersen (2022). Endelig har blandt andre Robert Petersen (1985) og Søren Thuesen (2018) mest fokuseret på det mentale (bevidsthedsmæssige) felt.

Disse forskere har alle fat i væsentlige elementer i den løbende forandringsproces i det grønlandske samfund. Artiklens tilgang står på forskellig vis i gæld til denne forskning, Målet her er blot at træde et skridt tilbage og anskue forandringsdynamikkerne på tværs.

Gennem tiden har der været draget sammenligninger med andre lande, områder, befolkningsgrupper, begivenheder eller andet i verden for på den måde at illustrere, hvad en person har anset for at være noget, som Grønland bør stræbe efter eller undgå. Nogle gange er det kommet til udtryk i form af symboler, andre gange i form af statements.

2021 var 300-året for starten på den dansk-norske kolonisering af Grønland. Det skabte i sig selv basis for, at der siden starten af 2020'erne har været en fornyet offentlig debat om Grønlands fremtid.

Det er ikke første gang, befolkningen har udtrykt deres visioner for, hvad der har skullet ske med Grønland. I starten af 1970'erne manifesterede de dengang nye politiske tanker sig især tydeligt. Fra grønlandsk side var det dengang vigtigt, at Grønland hurtigt kunne overtage ansvaret for kultur og undervisning samt for erhverv og fysisk planlægning. Det var således både det juridiske (forfatningsmæssige) felt, det økonomiske (erhvervsmæssige) felt og det mentale (bevidsthedsmæssige) felt, som kom i spil ved indførelsen af hjemmestyre i 1979.

Igen omkring årtusindeskiftet blev der inden for det forfatningsmæssige felt formuleret nye visioner for et fremtidigt Grønland. Her var der mere tale om en type paladsvæltning, hvor det primært var ledende politikere, der italesatte de nye visioner (Hansen 2017a, 53 og 106). En af de mere opsigtsvækkende begivenheder i den forbindelse var uddrivelsen af 'onde danske ånder' fra embedskontorerne i Grønlands Hjemmestyre i juledagene 2002 (Politiken

2003). Syv år senere, den 21. juli 2009, manifesterede de visioner sig i indførelse af Grønlands Selvstyre.

Disse to seneste forfatningsmæssige ændringer – i 1979 og i 2009 – har gradvist givet Grønland mere selvbestemmelse. Grønland befinder sig fortsat i en afkoloniseringsproces (Hansen 2017b), og Grønlands kommende handlemuligheder inden for eller uden for Kongeriget Danmark bliver nu igen aktivt diskuteret.

Set i et større historisk perspektiv over de seneste 300 år er det klart, at samfundsmæssige forandringer i Grønland i form af forfatningsmæssige ændringer er kommet, når der har udkrystalliseret sig en dominerende fortælling om, at der er noget ikke-legitimt ved den aktuelle tilstand (Hansen 2017, 135-139).

Siden starten på koloniseringen af Grønland i 1721 har der været fem sådanne forfatningsmæssige transformationer. Det var instruksen fra 1782 (*Instrux* 1782), *Lov om Styrelse af Kolonierne i Grønland* fra 1908 (*Kolonierne* 1908), grundlovsændringen i 1953 (*Grundlov* 1953), hjemmestyreløven i 1979 (*Hjemmestyreløven* 1978) og senest overgangen til selvstyre i 2009 (*Selvstyreløven* 2009). På den baggrund er det oplagt at undersøge, hvilke visioner for Grønlands fremtid, der kommer til udtryk i de aktuelle diskussioner i Grønland. Konkret belyser denne artikel visionerne hos udvalgte informanter, der bidrager til den igangværende debat. Først skal der argumenteres teoretisk for den metodiske tilgang.

Historiens dialektik

Det synes ikke at være et spørgsmål om hvorvidt, men derimod om hvornår den næste forfatningsmæssige transformation indtræffer. Denne formodning bygger på en betragtning om, at historien er dialektisk. Brugen af begrebet dialektik refererer alene til den forståelse, at kvantitative ophobninger kan udløse kvalitative forandringer.

Forståelsen af historiens dialektik bygger på den historieforståelse, der udvikledes hos Georg Wilhelm Friedrich Hegel (Hegel 1812, 213), og som Karl Marx adopterede (Marx 1867, 315) trods stor uenighed på andre punkter mellem de to tænkere.

Forståelsen her af historiens dialektik forudsætter ikke at forandringsprocesser er forudsigelige. Forståelsen af forandringer tager afsæt i Ian Hacking's

såkaldte dynamiske nominalisme: "I think that many categories come from nature, not from the human mind, and I think our categories are not static" (Hacking 1986, 228). De forandringer i beskrivelser, som løbende opstår, sker i et specifikt samspil i en historisk kontekst i bredeste forstand. Forandringerne kan således opstå i konkrete samspil mellem det juridiske (forfatningsmæssige) felt, det økonomiske (erhvervsmæssige) felt og det mentale (bevidstheds-mæssige) felt.

De fem konstitutionelle forandringer, som er blevet identificeret i Grønland siden 1800-tallet, har kunnet henføres til dominerende fortællinger om, at en aktuel samfundsmæssig tilstand har været ikke-legitim ved den til enhver tid aktuelle situation i Grønland (Hansen 2017a, 136).

På baggrund af, at denne type analyse tidligere har vist sig frugtbar, er det oplagt at undersøge, om der på nuværende tidspunkt i den aktuelle debat om Grønlands fremtid tegner sig én dominerende ny fortælling om, hvad der er uacceptabelt eller ikke-legitimt ved det aktuelle system i landet. For at skabe et overblik over debatten skal der i det følgende opstilles en typologi for grønlandske visioner for Grønlands fremtid.

Et gennemgående træk ved debatterne om, hvor Grønland skal hen, har været brug af sammenligninger. Brugen af sammenligninger har ændret sig over tid og synes at gå på tværs af andre temaer. Ulrik Pram Gad peger på, at det er vigtigt at forstå sammenligninger, som bliver brugt aktuelt i debatter i Grønland, som et politisk fænomen frem for et neutralt redskab. De kategorier, som man i Grønland sammenligner sig med, indeholder nemlig forestillinger om, hvad fællesskabet Grønland er (Gad 2021).

Et eksempel på, at der aktuelt er nye sammenligninger og dermed nye fortællinger, er, at noget af det, der i årtier har været meget bred enighed om i Grønland, nu bliver italesat i en ny og modsatrettet logik. I 1952 blev der i landsrådet fremsat ønsker om, at der fra Grønland skulle udsendes en grønlandsk ekspedition til de canadiske inuit på Baffin Island. Fire år senere var Rink-ekspeditionen en realitet. Ekspeditionsdeltagerne var Peter Nielsen, Frederik Nielsen, Robert Petersen, Uvdlorianguak Kristiansen og Knud Hertling. Hovedformålet med ekspeditionen var at skabe kontakt med stammefrænderne på Baffin Island på den anden side af Davisstrædet. Knud Hertling opsummerede Rink-ekspeditionens resultater således: "Vi har muligvis ikke mange konkrete resultater at fremvise. Dog må jeg have lov til at sige, at vi har opnået

et vigtigt resultat, nemlig det at vi i Grønland i sammenligning med vore brødre i Arktisk Canada er nået meget længere på mange områder, og dette faktum skulle gerne hjælpe os til at komme over mange af vore mindreværdsfølelser” (Hertling 1957, 9).

Siden dengang har den generelle fortælling om forholdet mellem inuit i Grønland og Canada været, at ”inuit i Canada er bagud i forhold til os”. Inden for de senere år er den fortælling blevet undsagt af flere, som i stedet for har fremført noget i retning af, at ”inuit i Canada er forud i forhold til os”. Her vil det være relevant at se nærmere på, om det så er de samme elementer ved samfundene, der bliver sammenlignet.

Som eksemplet indikerer, har sammenligninger en dikotomisk natur. Det er analytisk væsentligt at se på såvel de sammenligninger, der søger tilvalg og forbilleder for Grønland, som de sammenligninger, der søger fravalg og modbilleder for Grønland. De positive sammenligninger og de negative sammenligninger bruges strategisk forskelligt, da de bruges henholdsvis til at skabe billeder af noget, som man ønsker at stræbe mod, og noget som man ønsker at undgå.

Det at kategorisere andre og at tillægge dem egenskaber ligger inden for det, som Michel Foucault har kaldt ”regimes of truth” (Foucault 1980). Ann Laura Stoler tager netop afsæt i Foucaults ”the regimes of truth’ of imperial systems” for at afdække, hvordan europæiske imperier har sammenlignet og konvergeret. Stoler slår til lyd for ”more reflection on the history and politics of comparison, on the importance of doing a certain kind of comparative cultural history, and urge attention to practices of colonial comparison by colonial governments themselves” (Stoler 2001, 831).

Politologen Murad Idris kalder både Ann Laura Stoler og Benedict Anderson for ”theorists of comparison” (Idris 2016, 4). Benedict Anderson ser i *nation building* og nationalisme et *imagined community*, som har en umiddelbar modulær karakter (Anderson 2006). Nationer sammenligner sig med hinanden. I det perspektiv ligger rammerne for Andersons *imagined community* tæt op ad Stolers *politics of comparison*. Det giver derfor god mening i analyser af *nation building* processer at have fokus på såvel *imagined communities* som *politics of comparison*. Her er det ikke så meget den konkrete sammenligning, der primært er i fokus. Det er i højere grad strategisk sammenligning som koncept og graden af sammenligning, der er interessant at analysere som en del af *nation building* processen. I studiet af afkoloniseringsprocesser kan analyser af poli-

tics of comparison sige noget om eksempelvis frigørelsesstrategier. Her er det Grønland, der er den empiriske ramme.

Forandringer i *regime of truth* ses her som forandringer i, hvad der anses som legitimt og ikke-legitimt ved den aktuelle samfundsstruktur. Logikken her er, at når et nyt regime om, at noget er ikke-legitimt, måtte vokse sig så dominerende, at det slår igennem på det politiske niveau, så er der tale om, at kvantitative ophobninger kan udløse kvalitative forandringer. Hvorvidt der i det grønlandske samfund på nuværende tidspunkt kan siges at være et nyt *regime of truth*, der peger på noget ikke-legitimt ved den aktuelle samfundsstruktur, er det spørgsmål, som artiklen undersøger ved at opstille en typologi for de aktuelt gældende grønlandske visioner for Grønlands fremtid.

Metode med få udvalgte informanter

Metodisk er undersøgelsen grebet an ved at interviewe ni personer med Grønland som deres primære hjemland, uanset etnicitet. Informanterne er udvalgt med henblik på at kunne give et mangfoldigt billede af, hvad der aktuelt er af synspunkter og visioner i befolkningen. Det er således en eksplorativ undersøgelse, der søger at afdække flest muligt forskellige visioner frem for at se på repræsentativitet for de enkelte positioner. Da den offentlige debat er præget af en indirekte debatform, hvor individuelle synspunkter ofte pakkes en smule ind, blev det vurderet, at individuelle interviews ville give et mere klart billede af, hvad den enkelte informant måtte have af synspunkter.

Hensigten med udvalget af informanter har ikke været at opnå statistisk repræsentativitet, men at indfange så bredt et udvalg som muligt af de visioner, der findes i den offentlige debat. Et afgørende kriterium har været, at de interviewede personer allerede forud for interviewet havde gjort sig overvejelser om Grønlands fremtid. Desuden har der været en antagelse om, at køn, alder og gruppetilhørsforhold kan have væsentlig betydning for, hvilke visioner den enkelte borger måtte have om Grønlands fremtid. Informanterne er udvalgt blandt politikere, meningsdannere, akademikere samt erhvervsfolk. Der er således tale om udvælgelse blandt en slags elitegrupper. Af de ni informanter er seks mænd, og tre er kvinder. Fem er født før 1979, og fire er født efter 1979. Tre personer optræder primært som politikere, to som meningsdannere, tre som akademikere og en som erhvervsperson.

Interviewene blev baseret på en spørgeguide med 10 spørgsmål om visioner for målet for Grønland, om processen mod målet og om sammenligning med andre, det være sig lande, områder, befolkningsgrupper, begivenheder eller andet. I analysen afsøges i besvarelserne mulige strukturer for typer af visioner for Grønlands fremtid. Fokusset er på, om der ud fra en analyse af ligheder eller forskelle besvarelserne imellem kan opstilles en typologi for visioner for Grønlands fremtid.

Fem tværgående emner til identifikation af typer af visioner

Ud fra den indledende gennemgang af materialet blev der identificeret fem tværgående emner som indikatorer for en struktur med typer af visioner for Grønlands fremtid. De fem tværgående emner er således formuleret på basis af en hermeneutisk proces ved bearbejdning af de ni interviews. Det vil sige, at der gennem den tidlige analyse af forskelle og ligheder i interviewene har været søgt efter mulige relevante tværgående emner, som ikke nødvendigvis har været direkte formuleret i spørgsmålene.

Der er for hvert af de to første tværgående emner tale om at placere de interviewedes udsagn på en skala mellem to yderpunkter. De tre øvrige tværgående emner er kendetegnet ved, at de ikke indgik direkte i spørgsmålene, men at de i forskellig grad blev italesat af informanterne. De fem tværgående emner, der er valgt som indikatorer, er:

- 1 Hvad er informantens legitimitetsfokus?
- 2 Hvilket forfatningsfokus har informanten?
- 3 Har informanten synspunkter om økonomi?
- 4 Refererer informanten til den danske grundlov?
- 5 Benytter informanten negativ sammenligning?

Legitimitetsfokus for Grønlands fremtid

Informanterne blev spurgt, hvilket eller hvilke områder de havde mest fokus på i deres overvejelser om Grønlands fremtid. De forskellige svar viser, hvilket legitimitetsfokus den enkelte informant har i forhold til Grønlands fremtid. Med legitimitetsfokus forstås her, at informantens svar på det stillede spørgsmål viser, hvad informanten anså som legitimt omdrejningspunkt for sine visioner for Grønlands fremtid.

Fire informanter (1, 2, 3 og 9) nævnte kultur, sprog, identitet og åndelighed som deres primære fokusområder. Det var således klart det værdibaserede område og dermed befolkningsmentalitetmæssige emner, som var legitimitetsfokus for disse fire informanter.

Fem informanter (4, 5, 6, 7 og 8) nævnte derimod udenrigspolitik, sikkerhedspolitik, energiekspert, uddannelsesområdet og sundhedsområdet som deres primære fokusområder i deres visioner for Grønlands fremtid. Det væsentlige her er ikke det indholdsmæssige i de forskellige politikområder, men derimod at der overhovedet er tale om, at specifikke politikområder og dermed samfundsjuridiske emner er disse fem informanters legitimitetsfokus.

Der er forskel på, om man i sit legitimitetsfokus primært har interesse for befolkningsmentalitetmæssige emner, eller om man primært har interesse for samfundsjuridiske emner. Selvsagt kan kultur, sprog, identitet og åndelighed indeholdes i uddannelsespolitik, og udenrigspolitik kan indeholdes i arbejdet med identitet. De udelukker ikke hinanden. Forskellen ligger derimod i, hvordan man italesætter sine primære legitimitetsfokusområder, og den forskel er væsentlig.

Spørgsmålet om legitimitetsfokus synes således at kunne give en tydelig opdeling mellem dem, der har deres legitimitetsfokus i befolkningsmentalitetmæssige emner (1, 2, 3 og 9), og dem der har deres legitimitetsfokus i samfundsjuridiske emner (4, 5, 6, 7 og 8).

Forfatningsfokus

I spørgsmålene til informanterne blev ord som forfatningsstatus, selvstændighed eller rigsfællesskab ikke nævnt. Af besvarelsene fremgår det alligevel, at fem informanter (1, 2, 3, 4 og 5) enten direkte nævnte muligheden for, at Grønland kan blive selvstændig, eller holdt spørgsmålet åbent ved at referere til muligheden. Der var dog ingen af de fem informanter, som kategorisk satte selvstændighed for Grønland op som eneste mulighed inden for de kommende 20 år. De var alle forsigtige i deres overvejelser om selvstændighed. Det fremgår ved, at alle de fem informanter anførte selvstændighed som en af typisk to muligheder inden for de kommende 20 år.

De øvrige fire informanter (6, 7, 8 og 9) nævnte ikke noget sted i interviewet det scenarium, at Grønland kunne tænkes at være selvstændig om 20 år. De anførte derimod, at de enten ønskede eller så det som en logisk nødvendighed,

at Grønland forbliver i rigsfællesskabet eller forbliver åndeligt koblet til Danmark.

Spørgsmålet om forfatningsfokus synes således at kunne give en tydelig opdeling mellem dem, som tænker og anfører selvstændighed som en potentiel forandringsmulighed (1, 2, 3, 4 og 5), og dem som ønsker eller ser det som en nødvendighed, at Grønland forbliver i juridisk eller åndeligt fællesskab med Danmark (6, 7, 8 og 9).

Økonomi som begrænsning eller løftestang

Økonomi har været et gennemgående emne i debatten i mange år. Alligevel var overvejelser om økonomiske forhold ikke nævnt i de ti spørgsmål til informanterne. I det omfang en informant inddrog økonomiske betragtninger i beskrivelsen af sine visioner, var det derfor helt og holdent informantens eget valg.

Tre informanter (6, 7 og 8) kom tydeligt ind på overvejelser om økonomi som en begrænsende faktor i forbindelse med informantens forklaring af sin vision for Grønlands fremtid. For disse tre informanter blev økonomi brugt til at beskrive begrænsninger for Grønlands mulige handlingsfelt de kommende 20 år. De så den nuværende økonomi som en de facto begrænsende faktor for Grønlands muligheder for at ændre på sin tilknytning til Danmark i rigsfællesskabet.

To informanter (4 og 5) forholdt sig til økonomien som en potentiel positiv faktor for Grønland i deres vision for fremtiden. Det blev eksempelvis anført, at den unge generation af politikere har et nyt syn på det økonomiske i forhold til hjemmestyretidens politikere. Desuden blev økonomisk potentiale for Grønland inddraget i en vision for potentielt mere selvstændighed.

De øvrige fire informanter (1, 2, 3 og 9) kom ikke ind på økonomi som en faktor i deres visioner for Grønlands fremtid.

Emnet økonomi synes således at kunne give en opdeling i tre kategorier: Økonomi kan tænkes at være en nødvendig begrænsende faktor (6, 7 og 8) eller en potentiel løftestang (4 og 5), men der var også nogle, der ikke kom ind på overvejelser om økonomi i deres beskrivelser af deres visioner (1, 2, 3 og 9).

Den danske grundlov

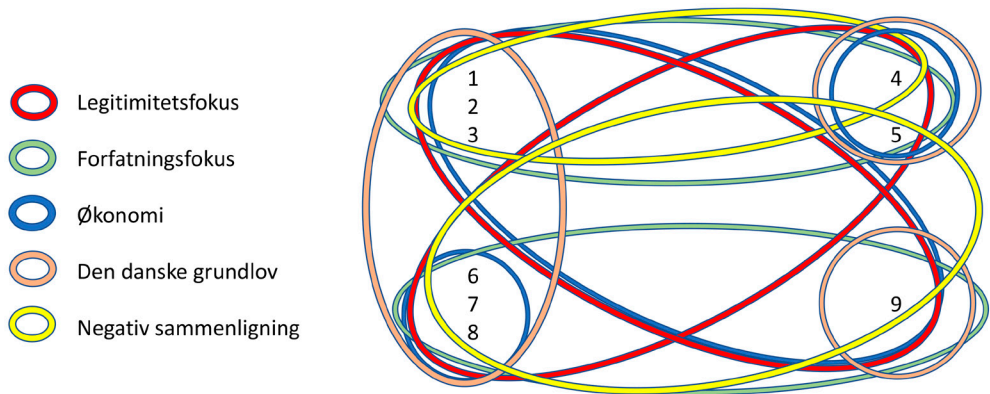
Der var i spørgsmålene ingen reference til den danske grundlov eller til tidligere forfatningsmæssige transformationer. Alligevel var der tre informanter,

som direkte nævnte grundloven. To informanter henviste til det juridiske i den danske grundlov (4 og 5), og en tredje informant pegede på et værdimæssigt aspekt nemlig, at den kristne tro er forankret i grundloven (9). Ingen af de øvrige seks informanter (1, 2, 3, 6, 7 og 8) nævnte grundloven eller tidligere tiders forfatningsmæssige ændringer.

Negativ sammenligning

I et af spørgsmålene spurgtes direkte til, hvor informanten fandt forbilleder og modbilleder for et fremtidigt Grønland, da de to forskellige typer af sammenligning tjener to forskellige strategiske mål. I formuleringen af spørgsmålet anførtes således direkte en henvisning til blandt andet negativ sammenligning. Alligevel foretog fire informanter (1, 2, 3 og 4) slet ikke negative sammenligninger.

En anden gruppe på fem informanter benyttede sig af negative sammenligninger i deres besvarelser. To af informanterne (5 og 6) nævnte blot et enkelt modbillede hver, i begge tilfælde USA. Tre informanter (7, 8 og 9) anførte en række negative sammenligninger: Nordkorea, De Vestindiske Øer, Puerto Rico, USA, Hawaii, Kina og Rusland. De negative sammenligninger gik både på stater, som informanten ikke ønskede samarbejde med, og stater, som informanten så som modbillede for Grønland.

FIGUR 1. Overblik over sammenfald og forskelle mellem de ni informanters besvarelser angående de fem analyserede emner.

Sammenfatning af de tværgående emner

Figur 1 giver et samlet overblik over de fem tværgående emner. Som det fremgår, tegner der sig fire sammenfald i cirklernes afgrænsninger, og det giver dermed en indikation af fire typer af visioner for Grønlands fremtid.

Tre informanter (1, 2 og 3) repræsenterer en type (gruppe A). Karakteristiske udsagn for gruppe A er: "Et opgør med gamle koloniale tankemønstre, som på tværs af generationer, etnicitet, sprog og tilhørsforhold [skal] italesættes" (informant 1) og "Andre samfund, der er blevet koloniserede – Mauri, first nations og Inuit i Canada og Alaska – [...] er meget foran os. [...] Det er vigtigt, at vi reflekterer over vores egen proces og spejler den i andre oprindelige folk, som også er i gang med at løfte de systemer og undertrykkelser, som de også er blevet udsat for. [...] Vi har meget at lære af dem" (Informant 2).

To informanter (4 og 5) repræsenterer en anden type (gruppe B). Karakteristiske udsagn for gruppe B er: "Grønland selv er et forbillede i Arktis for andre oprindelige folk, og som foregangsland må Grønland også tage nogle initiativer og tiltag, der ikke findes fortilfælde for" (informant 4) og "Prøv at kigge på den danske grundlov, glem kolonihistorien og kig på dokumentet i sig selv. Det er et godt dokument [...] Det kan vi godt kigge på og imitere til en vis grad" (informant 5).

Tre informanter (6, 7 og 8) repræsenterer en tredje type (gruppe C). Karakteristiske udsagn for gruppe C er: "Der er mange områder, hvor man skubber problemerne foran sig [...] Vi kan tage Nukissiorfiit, Mittarfeqarfiit, boligmassen, sundhedsvæsen. Polaroil, folkeskolen, uddannelse generelt, havneanlæg. Der har vi nogle gigantiske udfordringer" (informant 7) og "De områder, som vi ikke har hjemtaget, dem lader vi være, og på de områder, som vi har hjemtaget, der samarbejder vi med Danmark" (informant 8).

En informant (9) repræsenterer en fjerde type (gruppe D). Karakteristiske udsagn for gruppe D er: "Hele det danske samfund og det grønlandske samfund og demokrati er bygget op efter, at vi er lutheranere" (informant 9) og "Hvad er kirkens rolle i samfundet? Den er dårlig! De er for passive. De bør være meget mere med i debatter om samfundet" (informant 9).

Indikatorer for differentiering i en typologi

Med afsæt i identifikationen af fire typer af visioner for Grønlands fremtid skal i det følgende undersøges, om og i givet fald hvordan brugen af positive sam-

Gruppe A	Gruppe B	Gruppe C	Gruppe D
<i>Informant 1, 2 og 3</i>	<i>Informant 4 og 5</i>	<i>Informant 6, 7 og 8</i>	<i>Informant 9</i>
Island	Island	Island	Island
Māori	Svalbard	Færøerne	Danmark
First Nations	Åland	New Zealand	USA
Inuit	EU	ICC	---
Black Lives Matter	NATO	---	Grønland som
---	ICC	Grønland som	forbillede
Os selv	---	forbillede	
	Grønland som		
	forbillede		

FIGUR 2. Samtlige positive sammenligninger, som blev givet af de ni informanter, her inddelt i de fire grupper, som er identificeret ovenfor.

menligninger og informanternes vurderinger af den igangværende proces kan være signifikante indikatorer for, hvilken type af vision for Grønlands fremtid, en person måtte lægge sig inden for.

Positiv sammenligning

Som anført gik et spørgsmål direkte på, om informanten kunne pege på forbilleder og modbilleder for et fremtidigt Grønland. Alle ni informanter gav reference til positive sammenligninger. Fordelingen af samtlige angivelser af positive sammenligninger er i figur 2 opstillet i de fire grupper, som er identificeret.

Det første, som springer i øjnene, er, at Island er nævnt som positivt forbillede i alle fire grupper. Det tyder på, at der kan være ganske bred enighed i Grønland om, at Island kan være et forbillede for grønlandske visioner for fremtiden. Det er sandsynligt, at Island som forbillede ses på forskellig vis i hver af de fire grupper.

Når der ses bort fra Island, er der et klart skel mellem på den ene side A og på den anden side B, C og D. I A gik de positive sammenligninger på etniske grupper og internationale bevægelser, hvorimod de positive sammenligninger og ønsker om samarbejder i B, C og D mest gik på nationalstater og internationale organisationer.

I alle fire grupper blev der givet henvisninger indadtil, til Grønland selv. Der er dog en markant forskel, idet henvisningen til Grønland i A gik på, at Grøn-

Gruppe A	Gruppe B	Gruppe C	Gruppe D
<i>Informant 1, 2 og 3</i>	<i>Informant 4 og 5</i>	<i>Informant 6, 7 og 8</i>	<i>Informant 9</i>
Diskursændring Paradigmeskifte Mental afkolonisering Samfundskultur Afkolonisering Aktivismе Benægtelse hos nogle Internationalisering	Dekolonisering Iperangaassuseq [Det at have et frit sind] Generationsskifte Samfundskultur Fremmedpåpasselig Socioøkonomi Narrativet ændrer sig	Stagnation Forfald Mangelfuld Forvirring Brydningstid Redefinition Ikke brydningstid	Grådighed Bekymring Rodet

FIGUR 3. Samtlige vurderinger, som blev givet af de ni informanter, Her inddelt i de fire grupper, som er identificeret ovenfor.

land selv skal lære af de grønlandske kulturelle rødder, hvorimod henvisningen til Grønland i B og C gik på, at andre ude i verden kunne lære af Grønland og have Grønland som positivt forbillede i samfundsjuridisk henseende. D så ligesom B og C Grønland som et foregangsland for andre, men adskilte sig ved at have et særligt fokus ikke på det juridiske, men derimod på, at Grønland åndeligt, religiøst, kunne være foregangsland.

De positive sammenligninger i A (informant 1, 2 og 3) vidner om prioritering af noget befolkningsmentalt. Det samme fokus på det befolkningsmentale, det åndelige, ses i D (informant 9), men på en anderledes måde i og med, at det var den kristne samhørighed, som var i fokus. Derimod vidner vurderingerne i B og C (informant 4, 5, 6, 7 og 8) om prioritering af noget statsjuridisk. Når vi holder os til forskellen mellem befolkningsmental prioritering og statsjuridisk prioritering, er der tale om det samme skel, som blev identificeret ved informanternes legalitetsfokus.

Vurdering af forandringsprocessen

Informanterne blev spurgt, hvilke ord de bedst følte, beskrev den igangværende proces. Målet var at få korte statements eller vurderinger, og det lykkedes. Nogle gav blot en enkelt vurdering, mens andre angav flere vurderinger, som de syntes var rammende for processen lige nu. Enkelte gav både vurderinger og længere forklaringer. Alle de fremsatte vurderinger er samlet i figur 3.

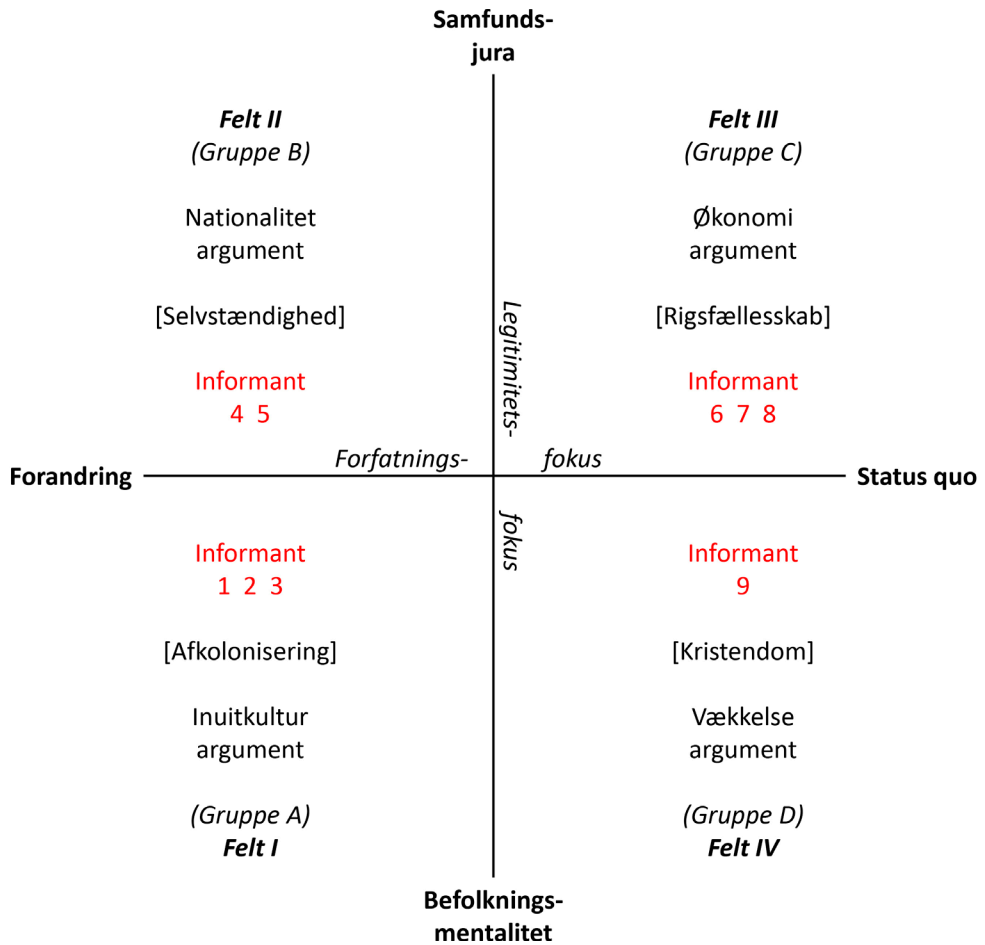
Det, som man særligt kan hæfte sig ved, er, at både A og B henviser til afkolonisering, paradigmeskifte og generationsskifte. Det gør C og D ikke. Derimod er der i C og D vurderinger som stagnation, forfald, mangelfuld, forvirring, grådighed, bekymring og rodet. Den type negativt ladede vurderinger genfindes slet ikke i A og B. Vurderingerne i A og B (informant 1, 2, 3, 4 og 5) vidner således om en form for forandringsoptimisme, hvorimod vurderingerne i C og D (informant 6, 7, 8 og 9) vidner om en form for forandringspessimisme. Der er her tale om det samme skel mellem informanterne, som blev identificeret ved informanternes forfatningsfokus.

Typologi

Indtil nu er der identificeret fire typer af visioner for Grønland hos de ni informanter. På basis af de foregående analyser kan de fire typer af visioner for Grønland nu karakteriseres nærmere:

- Gruppe A. *Afkoloniseringsfortalere* anlægger en befolkningsmental vinkel ved positive sammenligninger. I vurderingen af den samfundsmæssige proces anlægger de en form for forandringsoptimisme.
- Gruppe B. *Selvstændighedsfortalere* anlægger en statsjuridisk vinkel ved positive sammenligninger. I vurderingen af den samfundsmæssige proces anlægger de en form for forandringsoptimisme.
- Gruppe C. *Rigsfællesskabsfortalere* anlægger en statsjuridisk vinkel ved positive sammenligninger. I vurdering af den samfundsmæssige proces anlægger de en form for forandringspessimisme.
- Gruppe D. *Kristendomsfortalere* anlægger en befolkningsmental vinkel ved positive sammenligninger. I vurdering af den samfundsmæssige proces anlægger de en form for forandringspessimisme.

For at nå frem til en typologisk forståelse af de forskellige positioner giver det derfor god mening at tage udgangspunkt i de to først analyserede tværgående emner – legitimitetsfokus og forfatningsfokus – som giver to basale delinger mellem de fire positioner. Legitimitetsfokus og forfatningsfokus kan derfor lægges ind som akser i en strukturering af de forskellige typer af visioner for Grønlands fremtid. Aksens 'legitimitetsfokus' strækker sig fra samfundsjura i den ene ende til befolkningsmentalitet i den anden ende. Aksens

FIGUR 4. Typologi med fire typer af grønlandske visioner for Grønlands fremtid.

'forfatningsfokus' strækker sig fra ønske om status quo i den ene ende til ønsket om forandring i den anden ende. De fire identificerede positioner kan derefter placeres i hvert sit typologiske felt (figur 4):

- *Afkoloniserings fortalere*, som ud fra et argument om inuitkultur i deres forfatningsfokus hælder til ønske om forandring, og som i legitimitetsfokus vægter befolkningsmentalitet, lægges i felt I.

- *Selvstændighedsfortalere*, som ud fra et argument om nationalitet i deres forfatningsfokus hælder til ønske om forandring, og som i legitimitetsfokus vægter samfundsjura, lægges i felt II.
- *Rigsfællesskabsfortalere*, som ud fra et argument om økonomi i deres forfatningsfokus hælder til ønske om status quo, og som i legitimitetsfokus vægter samfundsjura, lægges i felt III.
- *Kristendomsfortalere*, som ud fra et argument om kristendom i deres forfatningsfokus hælder til ønske om status quo, og som i legitimitetsfokus vægter befolkningsmentalitet, lægges i felt IV.

Diskussion

I diskussionen gives eksempler på, hvordan typologien kan hjælpe med at forstå en række offentlige debatter og mønstrene i disse debatter, og muligheden for, at vi nærmer os en ny forfatningsmæssig transformation drøftes.

Forskellige forståelser af forholdet mellem Grønland og Canada

I artiklens indledning anføres et eksempel på tilsyneladende modstridende synspunkter om forholdet mellem på den ene side inuit i Grønland og på den anden side inuit i Canada og Alaska. Som det fremgår af de anførte citater i sammenfatningen af de tværgående emner, blev præcist den forskel i sammenligning med inuit i Canada og Alaska italesat i interviewene. Det blev både fremført, at Grønland er foran i forhold til inuit i Canada og Alaska (informant 2), og at Grønland er bagud i forhold til inuit i Canada og Alaska (informant 4).

Som det fremgår af analyserne, har afkoloniseringsfortalerne øje for, at inuit i Canada og Alaska på en række områder har et mere levende forhold til inuits prækoloniale livsform. Derfor opfatter afkoloniseringsfortalerne inuit i Canada og Alaska som værende forud for inuit i Grønland, når det gælder befolkningsmentale forhold. Modsat ser selvstændighedsfortalerne på de samfundsjuridiske forhold hos de forskellige grupper af inuit. Hos selvstændighedsfortalerne ses selvstyret i Grønland som mere fremskreden mod selvstændighed, end hvad der kan ses hos de andre inuit. Selvstændighedsfortalerne opfatter derfor Grønland som værende forud for og tilmed forbillede for de andre inuit-samfund, når det gælder samfundsjuridiske forhold.

Sammenligninger som argument for og imod forandringer

I de ni interviews var det langt overvejende informanter, som ikke ønskede sig forandringer, der benyttede negative sammenligninger. Strategien synes at have været at bruge negative sammenligninger til at argumentere mod forandringer. Modsat var der hos de informanter, der ønskede forandringer, ikke behov for at anføre negative sammenligninger. Hos de informanter synes der ikke at have været behov for gennem negative sammenligninger at distancere sig fra eller advare mod andre former for indretning af samfund.

I *Grønlandsk-dansk selvstyrekommissions betænkning nr. 1497* (Selvstyrekommission 2008), i *Redegørelse for nedsættelse af en grønlandsk forfatningskommission* (Grønlands Selvstyre 2016) og i *Kommissorium for Grønlands Forfatningskommission* (Naalakkersuisut 2021) bliver der eksplicit henvist til styreformens *free association* som en form for sammenligning med et muligt fremtidigt grønlandsk samfund. Selvom der i spørgerammen direkte blev spurgt til synspunkter om *free association*, var der ingen af de ni informanter, der valgte at fremhæve den mulighed eller at henvise til den som en positiv eller negativ sammenligning. En informant betragtede *free association* som et muligt næste mellemstadium på vej mod selvstændighed (informant 3). At dømme ud fra informanternes svar er der på nuværende tidspunkt ikke umiddelbart megen tilslutning til *free association* som en aktuel og relevant vision for Grønlands nære fremtid.

Det at *free association* tidligere har været fremherskende i diskussioner om Grønlands mulige fremtid, men at den sammenligning stort set ikke kom frem i de ni interviews, kan indikere, at der er forskellige strategier for sammenligninger over tid. Det kan enten skyldes, at det på et tidspunkt er mere opportunt at benytte én slags sammenligninger, mens det på et andet tidspunkt kan være mere opportunt at benytte en anden slags sammenligninger. Årsagen kan også være, at forskellige grader af afklaring omkring visioner for en fremtid fordrer forskellige slags sammenligninger. Det spørgsmål kan materialet fra interviewene ikke kaste nærmere lys over.

Det faktum at Forfatningskommissionens kommissorium konkret anviser, at netop *free association* skal undersøges som en mulighed, indikerer, at der ved udformningen af kommissoriet i højere grad er blevet skelet til synspunkter fra nogle af typologiens visioner for Grønlands fremtid end fra andre.

Island som den samlende referenceramme?

Alle ni informanter gav udtryk for, at de så Island som et positivt forbillede for et fremtidigt Grønland. Det er sikkert ikke helt det samme, som alle informanterne lægger vægt på ved deres positive sammenligning med Island. Desværre giver materialet ikke mulighed for at udfolde de forskellige positive referencer til Island som forbillede (se dog Ren and Jóhannesson 2023).

Typologiens fire typer i den offentlige debat

Yderligere et eksempel på en typologisk uenighed i den offentlige debat er sammenstødet mellem kristendoms fortalere og afkoloniserings fortalere. Det er en uenighed, som har fået særlig opmærksomhed i de senere år. Det var primært personer fra de to positioner, som debatterede Hans Egede-statuen i slipstrømmen på det, der skete med statuen natten til nationaldagen 2020. Desuden var det personer fra de to positioner, der ytrede sig i opgøret efter den gudstjeneste, som præsten Markus E. Olsen holdt på nationaldagen 2022, og som efterfølgende førte til, at Markus E. Olsen måtte fratræde sin stilling som præst i Nuuk.

Der er empirisk grundlag for at vurdere, at den aktuelt gældende magtrelation mellem de fire positioner viser, at det på nuværende tidspunkt i overvejende grad er afkoloniserings fortalere, som har momentum. Der er ikke tale om én samlet gruppering, men dem som anlægger den type af vision for Grønlands fremtid, kommer til orde og bliver set og hørt bredere og bredere i samfundet. Afkoloniserings fortalere er aktuelt aktivt offensive.

Selvstændigheds fortalere måtte ved valget i 2019 erkende, at debatten om samfundsjuridisk selvstændighed på de foreliggende præmisser blev slået noget tilbage. Tilbagegangen for Naleraq og Nunatta Qitornai indikerede, at samfundsjuridisk selvstændighed ikke er noget markant populistisk tema. Fokus i denne gruppering synes aktuelt at være rettet mere mod at udrede forholdet mellem Grønland og Danmark, som det udspillede sig i den koloniale epoke mellem 1953 og 1979. Selvstændigheds fortalere er aktuelt passive offensive.

Godt hjulpet på vej af politiske kræfter i Danmark synes der aktuelt at være en fornyet aktivitet hos grupperingen af rigsfællesskabs fortalere. Den danske støtte har kunnet ses som en række tiltag, for eksempel forslaget om et rigsfællesskabsministerium og den prøveballon, som Det Konservative Folkeparti

opsendte i forsommeren 2022 i form af et besøg af Rasmus Jarlov og offentlig debat i Nuuk. Rigsfællesskabsfortalerne er aktuelt aktivt defensive.

Kristendomsfortalerne er ikke af egen drift særlig synlig i den offentlige debat, når det gælder spørgsmål om visioner for Grønlands fremtid. Det er primært, når grupperingen føler sig presset i konkrete sager, at grupperingen tager del i den offentlige debat. Det er eksempelvis sket i de to tilfælde, som ovenfor er omtalt med Hans Egede-statuen og præsten Markus E. Olsen. Kristendomsfortalerne er aktuelt passivt defensive.

En fælles ny fortælling om ikke-legitimitet?

Interviewene og den besøgte litteratur giver grundlag for typologisk at gruppere de analyserede visioner i fire positioner: Rigsfællesskabsfortalere, selvstændighedsfortalere, afkoloniseringsfortalere og kristendomsfortalere. Hvor rigsfællesskabsfortalere og selvstændighedsfortalere primært har fokus på juridiske og statsretslige aspekter ved Grønlands relationer til omverdenen, så har afkoloniseringsfortalere og kristendomsfortalere primært fokus på befolkningsmentale og åndelige aspekter ved Grønlands relationer til omverdenen.

Der er i analysen identificeret fire typer fortællinger. Det er dog kun en af disse fire, som kan siges at være af nyere dato: Det er fortællingen om afkolonisering. Det er samtidig den fortælling, som aktuelt synes at være mest aktiv og i offensiven. Fortællingen siger, at den fortsatte assimilering til vestlige normer, værdier og kultur er ikke-legitim.

Ud fra interviewene i undersøgelsen kan der intet siges om, hvor stor tilslutning den nye fortælling har i befolkningen. Samtidig er det ikke analysens mål her at undersøge, i hvilket omfang fortællingen er udbredt i kernen af den politiske magt, hvilket alt andet lige ville kunne give fortællingen en styrkefordel.

Konkluderende i forhold til det opstillede mål med artiklen giver analysen ikke belæg for at sige, at der er konkrete indikationer på, at én ny fortælling om ikke-legitimitet er ved at krystallisere sig som den dominerende nye fortælling. Det kan blot konstateres, at der er tydelige anslag i de aktuelle grønlandske visioner til at skabe et grundlag for et nyt krav om en ny ændring af Grønlands statsretslige stilling. Endnu er spørgsmålet dog, hvornår en ny fortælling kvantitativt opnår et sådant omfang og en sådan politisk magt, at den faktisk kan fremtvinge en sjettede forfatningsmæssig kvalitativ forandring i forholdet mellem Grønland og Danmark

Litteratur

- Andersen, Torben M. (2022) Grønland, en selvstående økonomi – krav og muligheder. *Samfundsøkonomen* 2021 (4).
- Anderson, Benedict (2006). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised Edition (1. udg. 1983). Verso.
- Dahl, Jens (1986). *Arktisk selvstyre – historien bag og rammerne for det grønlandske hjemmestyre*. Akademisk Forlag.
- Foucault, Michel (1980). *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.
- Gad, Ulrik Pram (2020). Greenland, the Faroe Islands, and Denmark. Unity or Community? I: P. M. Christiansen, J. Elkit og P. Nedergaard (red.): *The Oxford Handbook of Danish Politics*. Oxford University Press.
- Gad, Ulrik Pram (2021). Kan Grønland være andet end arktisk? Postkolonial sammenligningspolitik som forskningsdagsorden. *Økonomi og Politik* 94 (2), 99-114.
- Grønlands Selvstyre (2016). *Redegørelse for nedsættelse af en grønlandsk forfatningskommission*. Nuuk.
- Grundlov (1953). *Danmarks Riges Grundlov*. <https://www.ft.dk/da/dokumenter/bestil-publikationer/publikationer/grundloven/danmarks-riges-grundlov>
- Hacking, Ian (1986). Making Up People. S. 222-36 i Th. C. Heller, M. Sosna og D. E. Wellberry (red.) *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*. Stanford University Press.
- Hansen, Klaus Georg (2017a). *Fra passiv iagttagelse til aktiv deltager. Bidrag til kortlægning af mekanismerne bag de seneste 150 års samfundsmæssige forandringer og gradvist øgede demokratisering i Grønland* (INUSSUK, Arktisk forskningsjournal, 1). Grønlands Selvstyre.
- Hansen, Klaus Georg (2017b). Forsker: Grønland er fortsat en dansk koloni. videnskab.dk/forskerzonen. 2. juni 2017. <https://videnskab.dk/forskerzonen/kultur-samfund/forsker-groenland-er-fortsat-en-dansk-koloni>
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1812). *Wissenschaft der Logik*. I. *Die objektive Logik* (Werke der Weltliteratur, 249). Gröls Verlag, 2022.
- Hertling, Knud (1957). Akiliniarneq – Rink-ekspeditionen. *Peqatigît Kalâtdlit Grønlænder-foreningen*. 17, 3-11.
- Hjemmestyreløven (1978). *Lov om Grønlands Hjemmestyre*. <https://ina.gl/media/2529984/hjemmestyreløven-dkpluskal.pdf>

- Idris, Murad (2016). Political Theory and the Politics of Comparison. *Political Theory*. July 2016, 1-20.
- Instrux (1782). *Instrux, hvorefter Kiøbmændene eller de som enten bestyre Handelen eller forestaae Hvalfanger-Anlæggene i Grønland, i særdeleshed, saavel som og alle de der staae i Handelens Tieneste i Almindelighed, sig for Fremtiden have at rette og forholde*. København: Directionen for den Kongelige Grønlandske, Islandske, Finmarkske og Færøiske Handel.
- Kolonierne (1908). *Lov om Styrelse af Kolonierne i Grønland m.m.* København.
- Marx, Karl (1867). *Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie*. Bd. 1. *Der Produktionsprocess des Kapitals*. 2. udg. Hamburg: Otto Meissner.
- Naalakkersuisut (2021). *Kommissorium for Grønlands Forfatningskommission*. https://tunngavik.gl/emner/generel_info/kommissoriet?sc_lang=da
- Paldam, Martin (1994). *Grønlands økonomiske udvikling. Hvad skal der til for at lukke gabet?* Aarhus Universitetsforlag.
- Petersen, Robert (1985). The Use of Certain Symbols in Connection with Greenlandic Identity. I: Jens Brøsted m.fl. (red.). *Native Power*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Politiken (2003). Grønlandsk landsstyrekoalition i dyb krise. *Politiken* 3. januar 2003. <http://politiken.dk/indland/ECE49770/groenlandsklandsstyrekoalition-i-dyb-krise>
- Ren, Carina, og Gunnar Jóhannesson (2023). To be or not to be like Iceland? (Ontological) Politics of comparison in Greenlandic tourism development. *Polar Record* 59, 1-9. <https://doi.org/10.1017/S0032247422000328>
- Selvstyreloven (2009). Lov om Grønlands Selvstyre. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2009/473>
- Selvstyrekommission (2008). *Grønlandsk-dansk selvstyrekommissions betænkning om selvstyre i Grønland*. Grønlandsk-dansk selvstyrekommission.
- Stoler, Ann Laura (2001). Tense and Tender Ties: The Politics of Comparison in North American History and (Post) Colonial Studies. *The Journal of American History* 88 (3), 829-865.
- Thuesen, Søren (2018). Kateketinstitutionen og dannelsen af en grønlandsk elite. S. 77-84 i: S. R. Havsteen, K. Långgård, H. A. Lyngé, K. Pedersen, S. Petersen og Aa. Rydstrøm-Poulsen: *Kristendom i Grønland. Religion, kultur, samfund – en mosaik*. København: Eksistensen.

Grønlands særlige foranstaltningsdømte

— en kortlægning¹

METTE RØMER OG ANNEMETTE NYBORG LAURITSEN

Abstract

Unlike legal systems in Denmark or many other countries, the Greenlandic Penal Code does not include the concept of punishment. Instead, the Code contains several diverse sanctions intended to prevent reoffences through treatment. This article explores this particular legal structure by examining cases of Greenlandic citizens sanctioned for treatment with or without deprivation of liberty. Based on an archival study of records held by the Prosecutor's Office of the Greenland Police, this article maps the number of Greenlandic citizens sanctioned for treatment with or without deprivation of liberty in either Greenland or Denmark along with the assessment of their mental state and place of treatment. The findings show that 49 of the 160 individuals convicted were sent to Denmark for treatment and rehabilitation within the prison service, forensic psychiatry, or forensic intellectual disability services. The most common types of crime among the convicted were violent. This article recommends that a new registration practice is needed to methodologically generate a representative picture of the convicted population.

Indledning

Selvom der i dag er indført selvstyre i Grønland, er justitsområdet fortsat et dansk anliggende. Det er den danske justitsminister, som er øverst ansvarlig, og det er det danske folketing, der efter høring i Inatsisartut vedtager gældende love og lovændringer for det grønlandske retsvæsen. Dermed ligger den

1. Der er modtaget forskningsbevillinger fra Ulla V. Bondesons Stiftelse og Grønlands Forskningsråd. Endvidere skal der siges tak til de to reviewere for konstruktive kommentarer.

endelige beslutningskompetence over det grønlandske retsvæsen langt væk fra det samfund, det skal virke i.

Det grønlandske retsvæsen adskiller sig på flere måder fra det danske. Blandt andet omtales straf ikke i den grønlandske kriminallov, og den indeholder ikke strafferammer med fx frihedsberøvelse i et fængsel. I stedet giver den grønlandske kriminallov mulighed for en række foranstaltninger, hvoraf retten kan vælge den, som er bedst egnet til at få den kriminelle til at afholde sig fra at begå ny kriminalitet. En foranstaltning kan være en advarsel eller en bøde, en betinget anstaltsdom, dom til tilsyn, dom til samfundstjeneste eller dom til anstalt og tilsyn (kriminallovens § 119).

De grønlandske domstole kan tilmed træffe bestemmelse om særlige hjælpeforanstaltninger over for unge, sindssyge eller mentalt retarderede, ligesom de kan træffe bestemmelse om forvaring, hvis den sigtede frembyder nærliggende fare for andres liv, legeme, helbred eller frihed. Forvaringsdømte anbringes i anstalt under Kriminalforsorgen på ubestemt tid. Inden en ny lukket anstalt i 2019 blev taget i brug, blev gruppen af forvaringsdømte, som var blevet vurderet uegnede til anbringelse i de Grønlandske anstalter, sendt til afsoning i en psykiatrisk ledet anstalt under Kriminalforsorgen i Danmark, i praksis Herstedvester Fængsel. Siden hjemmestyret overtog det sociale område (1979) og sundhedsområdet (1992), har Grønland selv haft det bemyndigende ansvar for fuldbyrdelsen af foranstaltninger overfor de mentalt retarderede eller sindssyge som dømmes til enten anbringelse, behandling eller tilsyn.

Nærværende artikel kaster lys på Grønlands særlige foranstaltningsdømte, dvs. personer som en grønlandsk domstol har dømt til særlig foranstaltning indenfor kriminallovens kapitel 33 vedrørende "Særlige foranstaltninger over for psykisk syge kriminelle" eller kapitel 34 vedrørende "Forvaring". På baggrund af et dokumentstudie af verserende foranstaltningsændrings-sager ved den grønlandske anklagemyndighed kortlægger vi antallet af særlige foranstaltningsdømte, deres mentale tilstand og deres anbringelsessted sammen med det kriminalretlige grundlag for at idømme kriminelle en særlig foranstaltning. Formålet med artiklens kortlægning er dels at fremstille et øjebliksbillede af dømte i Grønland, som er undergivet eller afsoner en særlig foranstaltning, dels at finde ud af, hvor mange foranstaltningsdømte, der er nedsendt til Danmark.

Der findes i forvejen en række studier af Grønlands særlige foranstaltningsdømte. Evy Frantzsen (2010) og Annemette N. Lauritsen (2017, 2018a, 2018b) har publiceret artikler om forvaringsdømte anbragt i Herstedvester Fængsel, Inge Lynge (2000) har skrevet disputats om psykisk abnorme lovovertrædere, og et nyligt studie af Christian Jentz m.fl. (2022) undersøger selvmord blandt Grønlands psykisk syge foranstaltningsdømte. Det til trods mangler der fortsat viden om, hvor mange særligt afvigende lovovertrædere det grønlandske retsvæsen nedsender til anbringelse og behandling i Danmark.

De historiske nedsendelser til Danmark

Nedsendelse af særlige foranstaltningsdømte til Danmark skal ses i lyset af, at det ikke har været muligt at etablere specialinstitutioner i Grønland. Af sikkerhedsmæssige årsager har praksis siden 1957 været at anbringe forvaringsdømte inden for den danske kriminalforsorg i Herstedvester Fængsel i den såkaldte "grønlænderafdeling". De psykiske syge lovbyggere blev sendt til behandling på sikringsanstalten i Nykøbing Sjælland eller Amtshospitalet i Vordingborg, indtil Grønlands Hjemmestyre i 2001 indgik en samarbejdsaftale med daværende Århus Amt, hvorefter Retspsykiatrisk Afsnit R3 ved Århus Universitetshospital blev etableret som en afdeling for grønlandske dømte. De foranstaltningsdømte med mental retardering er historisk blevet anbragt på institutionen Andersvænge ved Slagelse og senere den sikrede afdeling på Kofoedsminde i Rødbyhavn inden for rammerne af det danske socialvæsen (Jensen & Knigge 2008; Jensen 2010). I modsætning til, hvad der gælder de forvaringsdømte i Herstedvester Fængsel og de psykiske syge inden for sundhedsvæsenet, har der ikke eksisteret en specifik grønlandsk afdeling for mentalt retarderede i Danmark, som tager hensyntagen til sprog og/eller kulturbaggrund. Dette selvom Grønland op gennem 1950'erne og 1960'erne blev, hvad Jensen (2010) kalder "støvsugget for åndssvage", hvor blot det at have funktionsnedsættelsen mental retardering var tilstrækkeligt til at blive sendt væk fra ens hjemland til Danmark.

Den nye anstalt i Nuuk – ophør af nedsendelser af forvaringsdømte

Tidligere studier over de forvaringsdømte (Bryld 1992; Frantzsen 2010; Lauritsen 2017, 2018b) belyser, hvordan oplevelser af udstødelse og deportation, kulturchok, sproglige misforståelser og tab af identitet ved mødet med det danske fængsel, går igen. Af samme grund har ordningen gennem årene været mødt

af kritik (Bryld 1992; Frantzen 2010; Lauritsen 2018a, b). På efterårssamlingen 2007 tilsluttede Grønlands Landsting sig derfor et forslag til en ny kriminallov og en ny retsplejelov for Grønland, som tilsammen skulle danne ramme for en gennemgribende retsvæsenreform. Reformen byggede på anbefalinger fra Den Grønlandske Retsvæsenkommission (Betænkning 1442/2004), der bl.a. indebar opførelse af en lukket anstalt. Lovforslaget blev efterfølgende vedtaget i Folketinget med ikrafttrædelse 1. januar 2010.

Knap 10 år efter, i 2019, blev den nye lukkede anstalt i Nuuk taget i brug, og som konsekvens af den nye kriminallov (§ 161) dømmes forvaringsdømte siden da til anbringelse i den nye anstalt. De forvaringsdømte, som var anbragt i Herstedvester Fængsel, fik tilbud om at blive overflyttet til Nuuk, hvad nogle af de indsatte i Herstedvester valgte at tage imod. Efter en prøveperiode i den nye anstalt valgte enkelte af de forvaringsdømte at blive flyttet tilbage, hvorfor der stadig befinder sig en restgruppe af forvaringsdømte i Herstedvester Fængsel.

De psykisk syge kriminelle – de sindssyge og mentalt retarderede

Nedsendelserne til Danmark af foranstaltningsdømte med en psykisk lidelse har ikke været kritiseret i samme grad som nedsendelserne af de forvaringsdømte. Det samme gælder for de foranstaltningsdømte med mental retardering på socialområdet. På grund af manglende institutioner til mennesker med mental retardering har Grønland siden 1947 nedsendt et stort antal psykisk udviklingshæmmede uden dom til anbringelse på institution/bosteder i Danmark (Jensen 2010).

Siden hjemmestyret overtog socialområdet i 1979, har man politisk arbejdet for at hjemtage og fastholde personer med varige fysiske og psykiske funktionsnedsættelser i Grønland. Dette er sket sideløbende med etablering af institutioner/bosteder målrettet borgergruppen rundt om i landet. Den politiske debat og udviklingen på socialområdet har dog ikke inkluderet de foranstaltningsdømte med mental retardering. Derfor eksisterer der stadig ikke specialtilbud i Grønland i form af sikrede afdelinger, og derfor bliver foranstaltningsdømte med mental retardering fortsat nedsendt til Danmark i "mangel af bedre tilbud" i Grønland (Lihme 2010).

Jagten på tal

Vores metodologiske udgangspunkt for kortlægningen var et registerstudie med udgangspunkt i registerdata fra det grønlandske kriminalregister, som vi har ansøgt om og modtaget dataudtræk fra. Vores analyse af disse dataudtræk gjorde det hurtigt klart, at vi i materialet ikke kunne skelne mellem de – jf. kapitel 33 – psykisk syge kriminelles mentale tilstand i forhold til, om de er erklæret sindssyge eller mentalt retarderede på gerningstidspunktet. Selv om nedsendelse til Danmark er en historisk og stadig anvendt praksis erfarede vi, hvordan viden om omfanget af nedsendelser af forvaringsdømte, psykisk syge og mentalt retarderede foranstaltningsdømte og deres anbringelsessteder er begrænset og omgærdet af mystik. Vi konstaterede, at der ikke findes et samlet register over de foranstaltningsdømte, der er sendt til Danmark på baggrund af sanktionsformerne i kriminallovens kapitel 33 & 34.

Vi er ikke de første, der har gjort den erfaring. Da kriminolog Evy Frantzsen ville kortlægge, hvor mange grønlændere, der i perioden 2006-2010 var blevet idømt en forvaringsdom efter den tidligere grønlandske kriminallov med sanktion om nedsendelse til afsoning i Herstedvester Fængsel (Frantzsen 2010, 64), bemærkede hun, at der både i Herstedvester Fængsel og hos kriminalforsorgen i Grønland manglede oversigter og journaler over tidligere indsatte. Dette førte Frantzsen ud i, hvad hun kalder et "detektivarbejde" med at indsamle oplysninger om tidligere dømte og deres ophold i Herstedvester Fængsel hos aktører, som var (og stadig er) engageret i de dømte grønlændere i Danmark. Kendetegnende for oplysningerne, som blev indsamlet fra henholdsvis Kriminalforsorgen i Grønland, Herstedvester Fængsel og Det Grønlandske Hus i København, var, at de ikke var overensstemmende. Dette gjorde det umuligt for Frantzsen (2010) at lave en samlet optælling af gruppen af forvaringsdømte, som både var undergivet og havde afsluttet en forvaringsdom.

Spørgsmålet, om der var flere foranstaltningsdømte end angivet på lister fra myndigheder og andre engagerede, var også relevant for Annemette N. Lauritsens udredning af bistandsværgeordningen for dømte grønlændere i Danmark og Grønland (2018b). Det blev på samme måde en jagt på tal for at generere viden om antallet af grønlandsk dømte i 2017 med ret til en bistandsværge i Danmark. Et helt årti efter Frantzsens studie manglede der stadig et samlet register over Grønlands særlige foranstaltningsdømte. Under Lauritsens jagt på tal ajourførte bistandsværgekoordinatoren ved Det Grønlandske Hus i

København sine lister over antallet af foranstaltningsdømte med ret til en bistandsværge. Dette skete ved indsamling af tal og oplysninger fra den danske retspsykiatri, Kriminalforsorgen i Grønland og Grønlands Politi. Resultatet var en uoverensstemmelse i antallet af anbragte og deres anbringelsessteder. Bistandsværgekoordinatoren fandt, at en gruppe psykisk syge foranstaltningsdømte i Danmark var fraværende på oversigtslisterne fra de grønlandske myndigheder, og enkelte var anbragt på et andet anbringelsessted i Danmark end de bosteder, som stod registreret i deres journaler (Lauritsen 2018b).

Den manglende systematiske registreringspraksis i Grønland gør det ikke muligt at fremstille et repræsentativt billede af den samlede gruppe af særlige foranstaltningsdømte i forhold til antal, mental tilstand, anbringelsessted og generelle baggrundsoplysninger. Der findes ikke statistiske opgørelser som dem, det danske Justitsministeriums Forskningskontor (fx 2021) årligt udarbejder over antallet af personer, der omfattes af den danske straffelovs § 16 (gerningspersoner med psykisk sygdom eller mental retardering), og som dømmes til forvaring efter straffelovens § 70. I Danmark er Justitsministeriets Forskningskontor lovmæssigt forpligtiget til at udarbejde sådanne årlige beretninger til Folketingets Retsudvalg, for at udvalget kan følge udviklingen i antallet af foranstaltningsdomme. Beretningerne udarbejdes på baggrund af dataudtræk fra det Danske Centrale Kriminalregister (DCK), som registrerer afgørelser mv. i kriminalsager til brug i strafferetsplejen. DCK registrerer også grønlandske afgørelser til brug i den grønlandske kriminalretspleje og som grundlag for bl.a. udarbejdelse af kriminalstatistik.

Som det også er tilfældet for den øvrige grønlandske kriminalstatistik – Grønlands Politis årsstatistik og Grønlands Statistik – kan DCK's registrering af grønlandske afgørelser volde vanskeligheder. Registreringen i DCK er indrettet efter dansk straffelov til trods for, at dansk straffelov og grønlandsk kriminallov er to selvstændige lovgivninger med forskel i blandt andet kategori- og begrebsanvendelse og sanktionsformer. Registreringen er således karakteriseret af at være "håndholdt", hvilket indebærer, at databehandleren i DCK er nødsaget til at lave en fortolkning af den grønlandske kriminallov for at få afgørelserne til at passe ind i det danske registreringssystem. Dette danner grundlag for en ikke retvisende og manglende registrering – særligt i forhold til kategoriseringen af de foranstaltningsdømtes mentale tilstand. Det var det, vi observerede i de udtræk, som vi har anmodet om, modtaget og analyseret

fra DCK i forbindelse med nærværende kortlægning af antallet af foranstaltningssdomme, mental tilstand og anbringelsessted.

Samme registreringsproblematik gør sig som sagt gældende i forhold til Grønlands Politis årsstatistik og kriminalstatistikken fra Grønlands Statistik, hvor man eksempelvis begrebsmæssigt kategoriserer og registrerer de sindssyge og mentalt retarderede foranstaltningssdomte under den historisk samlede juridiske betegnelse *psykisk syge abnorme*. Denne registreringspraksis skyldes, at journalsystemet ved Grønlands Politi teknisk ikke muliggør en adskillelse af de to grupper, hvilket gør det umuligt at skabe et retvisende billede af den samlede gruppe af foranstaltningssdomte i forhold til antal og mental tilstand, dvs. om de anses for at være sindssyge eller mentalt retarderede og følgelig dømmes til tilsyn, behandling eller anbringelse indenfor sundhedsområdet eller inden for eller socialområdet.

På baggrund af de nævnte registreringsproblematiske udfordringer ansøgte vi i stedet Anklagemyndigheden ved Grønlands Politi om adgang til at lave et dokumentstudie af igangværende foranstaltningssændringssager i deres journalarkiv. Ansøgningen blev imødekommet i efteråret 2021, og efter en sikkerhedsgodkendelse ved Grønlands Politi og anmeldelse til det danske datatilsyn blev projektet sat igang.

Et dokumentstudie af igangværende foranstaltningssændringssager

Dokumentstudiet i Anklagemyndighedens arkiv omfatter et kvalitativt studie af samtlige såkaldte foranstaltningssændringssager. Den grønlandske Anklagemyndighed fører tilsyn med, at en foranstaltning ikke opretholdes i længere tid og i videre omfang end nødvendigt (kriminallovens § 159). Som tilsynsførende myndighed har Anklagemyndigheden derfor registreret alle verserede foranstaltningssændringssager i deres journalarkiv. Anklagemyndigheden journaliserer med andre ord samtlige dømte, som aktuelt enten er undergivet en særlig foranstaltning inden for sundheds- eller socialområdet, eller som afsoner en forvaringsdom i regi af Kriminalforsorgen. I modsætning til DCK, som registrerer antallet af domsafgørelser i kriminalretlige sager, journaliserer den grønlandske Anklagemyndighed foranstaltningssændringssagerne i forhold til de enkelte foranstaltningssdomte, der som oftest er dømt for flere forhold. Dokumentstudiet af de igangværende foranstaltningssændringssager hos Anklagemyndigheden gør det derfor muligt at danne et øjebliksbillede af

det samlede antal særlige foranstaltningssager, som på dataindsamlingspunktet (2021, uge 41) var undergivet eller afsoner en foranstaltningssager.

Da foranstaltningssagerne ikke journaliseres digitalt, har dokumentstudiet bestået af et klassisk håndholdt arkivstudie i Anklagemyndighedens kælder, hvor samtlige foranstaltningssager er fysisk arkiveret. I arkivet har hver enkelt foranstaltningssager sin egen fysiske sagsmappe arkiveret i en eller flere papmapper. Sagsmapperne indeholder i papirformat samtlige sagsakter fra de grønlandske domstole: domsafsigelser, mentalerklæringer, anklagemyndighedens egne lister med opfølgingsdatoer på vedkommendes foranstaltning, anbringelsessted samt foranstaltningssager foretaget i den dømtes foranstaltningsperiode, herunder ændring i anbringelsessted.

Journalerne er gennemgået manuelt for at indsamle viden om antallet af foranstaltningssager, de idømte foranstaltningstyper, den domfældtes mentale tilstand, kriminalitetens art, domsdato m.m. Mentalerklæringerne er gennemgået for at indsamle viden om de foranstaltningssageres mentale tilstand i forhold til diagnoser og baggrundsplysninger. Endelig er anklagemyndighedens liste gennemgået med henblik på at registrere de foranstaltningssageres specifikke anbringelsessteder, dvs. om de forvaringsdømte er anbragt på den nye anstalt i Nuuk eller i Herstedvester Fængsel i Danmark (§ 161), eller om domfældte med sindssygdom eller mental retardering er anbragt på en psykiatrisk afdeling eller anden institution/bosted i Grønland eller i Danmark (§ 156).

Omend studiet udgør et kvalitativt journalstudie af foranstaltningssagerne, er data blevet indsamlet manuelt og efterfølgende håndteret først i Excel og senere i statistikprogrammet SPSS ud fra følgende variabler: foranstaltningstype (inkl. domsdato), den domfældtes mentale tilstand, anbringelsessted, kriminalitetens art og baggrundsdata.

Resultatet af dokumentstudiet præsenteres i den følgende kortlægning som omfatter samtlige foranstaltningssager, som på tidspunktet for dataindsamlingen var undergivet en foranstaltningssager omfattet af Kriminallovens kapitel 33 og 34. Kortlægningen er struktureret med en indledende analyse af det kriminalretlige grundlag for, hvad der sker: *før dommen* med anvendelse af mentalundersøgelserne, *ved domsafsigelsen – den juridiske kategorisering* (foranstaltningstype og mental tilstand) og *efter dommen* (anbringelsessted). Der-

efter følger en oversigt over dokumentstudiets resultater i forhold til omfanget af foranstaltningsdømte, deres mentale tilstand, den begåede kriminalitetsart og anbringelsessted.

Det kriminalretlige grundlag

Kendetegnende for de særlige foranstaltningsdømte er, at de er blevet mentalundersøgt,² og den afsluttende mentalerklæring danner grundlag for domstolens vurdering af, om gerningspersonen kan dømmes efter kriminallovens kapitel 33 om "Særlige foranstaltninger over for psykisk syge kriminelle" eller kapitel 34 om "Forvaring".

Før dommen – mentalundersøgelse

Når der er begået en kriminel handling, og der er mistanke om en psykisk afvigelse hos en sigtet eller tiltalt, kan dommeren ifølge *Rigsadvokatens* meddelelse om psykisk afvigende kriminelle (2020) få en gerningsmand mentalundersøgt, hvis en række betingelser er opfyldt: Personen skal tidligere have modtaget psykiatrisk behandling, eller det formodes, at vedkommende er sindssyg eller mentalt retarderet, og/eller kriminalitetens art og grovhed giver grund til at formode, at personens tilstand afviger fra det normale, eller kriminalitetsbetingelserne for anvendelse af forvaring er opfyldt.

Dommen – den juridiske kategorisering af den mentale tilstand

Ved kriminalsager med domfældte med psykisk afvigende adfærd udgør mentalerklæringer et centralt styringsredskab for dommerne til retligt at vurdere den domfældtes mentale tilstand på gerningstidspunktet. Derved er det muligt at afgøre, hvilken domstype den sigtede gerningsperson skal idømmes. I det følgende redegøres for det retlige grundlag, der er afgørende for dommens udfald.

2. Mentalundersøgelser gennemføres enten ambulant i Grønland eller ved Retspsykiatrisk afsnit, R3, Aarhus Universitetshospital. Den udfærdigede mentalerklæring bliver sædvanligvis forelagt for Retslægerådet, der afgiver en erklæring, som indgår i sagen (Engbo, 2021).

Kriminallovens kapitel 33 foreskriver, at det kriminalretlige formål med at dømme psykisk syge kriminelle til foranstaltning er at forebygge nye lovovertrædelser:

§ 156. Hvis gerningsmanden på tidspunktet for lovovertrædelser var sindssyg eller i en tilstand, der ganske må ligestilles hermed, eller var mentalt retarderet, kan der idømmes foranstaltninger efter dette kapitel, når det er nødvendigt for at forebygge, at gerningsmanden begår yderligere lovovertrædelser.

Stk. 2. Tilsvarende gælder, hvis gerningsmanden efter tidspunktet for lovovertrædelser, men før dom er afsagt, er blevet mentalt retarderet eller er kommet i en ikke blot forbigående tilstand af sindssygdom.

Som det fremgår, kategoriserer kriminalloven gerningspersoner som sindssyge, mentalt retarderede og det, som ligestilles hermed, under en samlet juridisk paraplybetegnelse: 'psykisk syge kriminelle'. Denne kategorisering matcher ikke de internationale diagnosesystemers klassifikationer, som skelner mellem psykisk lidelse og mental retardering.³ 'Psykisk lidelse' dækker diagnostisk over en lang række mentale tilstande med forskellige udtryksformer og sværhedsgrader, eksempelvis angst- og personlighedsforstyrrelser, affektive tilstande såsom depression og bipolar lidelse, samt skizofreni m.m. 'Mental retardering' dækker over en kognitiv udviklingstilstand, som normalt viser sig i løbet af barndommen i form af en forsinket eller mangelfuld udvikling af evner og funktionsniveau, som samlet bidrager til en nedsat intelligenskvotient på 70 eller lavere.

Af kriminallovens kapitel 34 fremgår, at forvaring på ubestemt tid kan idømmes, når den tiltalte er fundet skyldig i en alvorlig personfarlig forbrydelse, når personen må antages at frembyde nærliggende fare for andre, og når forvaring findes påkrævet for at forebygge denne fare (§ 161). Ved forvaring lægges der som udgangspunkt vægt på, at den dømte er tidligere dømt for personfarlig kriminalitet, mens den påkrævede farlighed og behovet for at

3. Jf. § 2, stk. 2 i *Bekendtgørelse om behandling af personoplysninger i Det Centrale Kriminalregister (Kriminalregisteret) i Grønland*. – Der refereres her til WHO's internationale diagnosesystem ICD-10 (WHO, 2010).

forebygge fare fremgår af mentalundersøgelsen, som afgør, om der er tale om en person med psykisk afvigelse af en anden karakter, end det som fremgår af § 156.

Efter dommen – den valgte foranstaltning

Dømmes en gerningsmand, som sindssyg eller mentalt retarderet efter kriminallovens § 156, træder kriminallovens § 157 i kraft som det kriminalretlige grundlag for at beslutte, hvilken foranstaltningstype den sigtede skal sanktioneres:

§ 157. Hvis det findes formålstjenligt for at forebygge yderligere lovovertrædelser, kan retten bestemme, at den dømte skal anbringes på hospital eller anden institution i Grønland eller i Danmark.

Stk. 2. Hvis mindre indgribende foranstaltninger skønnes tilstrækkelige, kan der idømmes sådanne foranstaltninger. Retten kan herunder træffe bestemmelse om behandling på hospital eller anden institution i Grønland eller i Danmark eller om tilsyn efter bestemmelserne i kapitel 28.

Som det fremgår, kan sigtede med sindssygdom eller mental retardering dømmes til tre forskellige foranstaltningstyper. Man kan modtage dom til anbringelse, dom til behandling eller dom til tilsyn i Grønland eller Danmark.

Dom til anbringelse forudsætter, at tiltalte vurderes at være til fare for samfundet i en sådan grad, at vedkommende ikke kan udskrives uden rettens beslutning om en foranstaltningsændring. Hvis retten derimod skønner, at mindre indgribende foranstaltninger er tilstrækkelige, kan den sigtede dømmes til behandling på hospital eller anden institution i Grønland eller Danmark eller tilsyn af kriminalforsorgen. Dom til behandling anvendes "når den psykiske abnormitet kræver behandling for at forebygge yderligere kriminalitet, og når hensyn til retssikkerheden ikke samtidig kræver anbringelse på lukket psykiatrisk hospital" (Engbo 2021, 174).

Dom til tilsyn forudsætter, at tre betingelser er opfyldt: A) Gerningspersonen skal have behov for støtte eller behandling. B) Der skal være behov for kontrol af, at de af retten fastsatte vilkår overholdes, for eksempel krav om et bestemt opholdssted, arbejde, uddannelse, anvendelse af fritid, samvær

med bestemte personer og at undergive sig ambulantly psykiatrisk behandling. C) Lovovertrædelsens grovhed må ikke tale afgørende imod at anvende tilsyn. Behandlings- og tilsynsdømte kan i princippet opholde sig både på en institution/bosted eller i eget hjem.

Frem til 2019 kunne der idømmes til forvaring i enten en grønlandsk anstalt eller en psykiatrisk ledet anstalt under Kriminalforsorgen i Danmark, hvilket i praksis vil sige Herstedvester Fængsel. Efter etableringen af den nye lukkede anstalt i Nuuk i 2019 idømmes der fremover til forvaring dér. Selvom en forvaringsdom altid er på ubestemt tid, skal Anklagemyndigheden påse, at forvaring ikke opretholdes længere tid end nødvendigt, og skal derfor senest tre år efter dommen indbringe spørgsmålet om prøveløsladelse for retten. Herefter skal sagen tages op i retten hvert andet år, og i den forbindelse skal anstalten lave en udtalelse om den forvaringsdømte på baggrund af en erklæring fra en psykiatrisk speciallæge (Engbo 2021).

Selvom den nye anstalt i Nuuk har skabt et brud i den kriminalretlige praksis med nedsendelse af forvaringsdømte til Herstedvester Fængsel, inkluderes forvaringsdømte i Herstedvester i nærværende kortlægning, fordi der stadig er en restgruppe af forvaringsdømte som afsoner dér på ubestemt tid i henhold til den gamle ordning, og som forbliver anbragte i Herstedvester Fængsel – hvis de ikke vælger at blive overført til anstalten i Nuuk – indtil deres dom ophæves eller de afgår ved døden.

Grønlands særlige foranstaltningsdømte – en oversigt

Dokumentstudiet af de igangværende foranstaltningsændringssager i Anklagemyndighedens arkiv identificerede i alt 160 særlige foranstaltningsdømte personer fordelt med 67 personer dømt i medfør af § 157 stk. 2 til behandling og/eller tilsyn i Grønland, 46 personer dømt til forvaring i medfør af § 161, mens 26 er dømt i medfør af § 157, stk. 2. til behandling og/eller tilsyn i Danmark. Derudover er 21 personer dømt til anbringelse på hospital eller institution i Danmark i medfør af § 157, stk. 1. Sammenfattende viser optællingen, at dom til behandling og/eller tilsyn i Grønland er den hyppigste foranstaltningstype blandt de 160 personer, som i oktober 2021 var undergivet en særlig foranstaltningsdom.

Kendetegnende for gruppen af de 160 særlige foranstaltningsdømte er desuden en stor spredning i forhold til domstidspunktet, som strækker sig fra

1988 til 2021. I alt ni af de foranstaltningsdømte personer har en dom, som er mere end 20 år gammel, og 125 dømte har en dom afsagt, efter at den nye kriminallov trådte i kraft i 2010. Særligt bemærkelsesværdigt er antallet af domsafsigelser i årene 2014 til 2018. I denne fireårsperiode ses en støt stigning i antallet af domsafsigelser til særlig foranstaltning, hvorefter antallet af afsagte domme falder fra 19 i 2018 til 9 i 2021. En mulig forklaring på denne udvikling kan være, at den danske regering i finansloven for 2014 afsatte en ekstra bevilling på 20 millioner kr. til "bunkebekæmpelse" ved de grønlandske domstole. I årene inden havde der ophobet sig en række ubehandlede sager, hvorfor danske dommere blev tilkaldt for at aflaste de grønlandske kredsdommere.

De foranstaltningsdømtes mentale tilstande og kriminalitetsarter

I det følgende beskrives de foranstaltningsdømte i forhold til deres mentale tilstand.

Forvaringsdømte

De 46 forvaringsdømte, hvoraf to er diagnosticeret med skizofreni, er dømt for at "frembyde nærliggende fare for andres liv, legeme, helbred eller frihed". De er fundet skyldige i et eller flere forhold af særlig personfarlig karakter. De fleste er dømt for vold i henhold til kriminallovens § 88. I alt er 33 forvaringsdømte dømt for voldelig adfærd. Den næsthyppest kriminalitetsart er voldtægt (§ 77), som 29 af denne gruppe er dømt for, mens 22 forvaringsdømte er dømt for drab eller drabsforsøg i henhold til kriminallovens § 86.

Efter 2019, hvor den nye lukkede anstalt i Nuuk blev taget i brug, og ordningen med nedsendelser til Herstedvester ophørte, viser optællingen, at halvdel (23) af de 46 forvaringsdømte befinder sig i Danmark. Størsteparten af de forvaringsdømte i Danmark (21) afsoner i Herstedvester Fængsel. Derudover er to forvaringsdømte på optællingstidspunktet anbragt på det Retspsykiatriske Afsnit R3 ved Århus Universitetshospital. Af de 23 forvaringsdømte i Grønland afsoner i alt 16 personer i den lukkede anstalt i Nuuk, mens de sidste syv er anbragt i en af landets øvrige anstalter eller anden boenhed.

Forvaring som sanktion anvendes i langt højere udstrækning indenfor det grønlandske retsvæsen end eksempelvis i Danmark. Mens forvaringsdømte i danske fængsler udgør under to procent af det samlede antal indsatte, udgør forvaringsdømte knap en fjerdedel af den grønlandske fangepopulation (Lau-

ritsen 2017). I gennemsnit vurderes en forvaringsdom i Grønland at medføre omkring 20 års anbringelse i anstalt (Engbo 2021). Dokumentstudiet viser da også, at der er tale om lange domme, hvor 14 af de 46 forvaringsdømte har afsonet i mere end 15 år. To forvaringsdømte har afsonet i mere end 30 år.

Sindssyge

Af dokumentstudiet fremgår, at 90 af de 160 personer er vurderet sindssyge i medfør af kriminallovens § 156. De 10 af disse 90 personer er dømt til anbringelse på hospital eller anden institution i Danmark i medfør af § 157, stk. 1. Dertil er 22 af de 90 foranstaltningsdømte personer dømt i medfør af § 157, stk. 2 til behandling i Danmark, mens 58 foranstaltningsdømte er dømt til behandling i Grønland.

Vold i henhold til kriminallovens § 88 er den hyppigste kriminalitetsart, som de psykisk syge er dømt skyldige i. I alt er 50 af de 90 personer dømt for vold. Herefter kommer overtrædelse af § 37 i form af krænkelse af offentlig myndighed, hvilket 35 sindssyge foranstaltningsdømte er dømt skyldige i. Den tredjehyppigste kriminalitetsart er voldtægt i henhold til kriminallovens § 77. I alt 21 sindssyge foranstaltningsdømte er dømt for voldtægt. Den fjerdehyppigste kriminalitetsart er drab eller drabsforsøg (§ 86). I alt 18 af de 90 dømte er dømt for drab eller drabsforsøg.

For psykisk syge kriminelle fastsættes der i almindelighed ikke længstetid i sager, hvis den dømte er fundet skyldig i drab, røveri, frihedsberøvelse, alvorlig voldsforbrydelse, alvorlige trusler, brandstiftelse, voldtægt eller anden alvorlig seksualforbrydelse eller forsøg på en af de nævnte forbrydelser (Engbo 2021). For 74 af de 90 foranstaltningsdømte, som er vurderet sindssyge, er der ikke fastsat længstetid på deres dom. I alt 15 dømte, som er vurderet sindssyge, har en dom med længstetid på tre år, mens en enkelt har en dom med to års længstetid.

Optællingen af anbringelsessteder viser, at 75 af de 90 dømte befinder sig i Grønland. Af de 75 dømte bor 35 i eget hjem, to bor hos familie, to uden fast bolig, og for en enkelt er boligforhold ikke oplyst i journalen. De øvrige 35 opholder sig på institution; 17 bor på den landsdækkende institution Sungiusarfik Aaqa, som primært huser beboere med diagnosen skizofreni. Derudover bor 20 dømte på en anden boenhed, mens en enkelt var indlagt på psykiatrisk afdeling A1 ved Dronning Ingrid's Hospital i Nuuk.

De resterende 15 af de 90 psykisk syge dømte befandt sig i Danmark. Ud af de 15 var 13 indlagt på Retspsykiatrisk Afsnit R3 ved Århus Universitetshospital eller anden retspsykiatrisk afdeling og én anbragt på Sikringsafdelingen Slagelse, mens den sidste var anbragt på en anden boenhed i Danmark.

Mentalt Retarderede

Dømte med mental retardering udgør den mindste gruppe af de særlige foranstaltningsdømte. I alt 23 foranstaltningsdømte er i medfør af § 156 vurderet til at have mental retardering, hvoraf tre har en diagnose inden for det diagnostiske autismespektrum forstyrrelse (ASF).

11 af de 23 dømte med mental retardering er dømt til anbringelse i Danmark i medfør af § 157, stk. 1, tre er dømt til behandling i Danmark i medfør af § 157, stk. 2, og de sidste ni er dømt til behandling i Grønland i medfør af § 157, stk. 2.

Som for de øvrige grupper er vold i henhold til § 88 den hyppigste kriminalitetsart. I alt 14 af de 23 mentalt retarderede personer var dømt for vold. 12 er dømt for overtrædelse af § 37 (krænkelse af offentlig myndighed), fire er dømt for voldtægt (§ 77) og fire er dømt for drab eller drabsforsøg (§ 86).

Ligesom for psykisk syge kriminelle fastsættes der ikke længstetid i sager, hvor den dømte er fundet skyldig i alvorlig personfarlig kriminalitet. Hovedparten af de dømte med mental retardering (19 af 23) havde ingen længstetid på deres dom, to havde en dom med længstetid på to år, mens en enkelt havde en dom med tre års længstetid. I en enkelt journal var domslængden uoplyst.

I forhold til anbringelsessted viser studiet at 13 af de 23 dømte med mental retardering befinder sig i Grønland: Tre er anbragt på institutionen Sungiusarfik Aaqa, som er specialiseret til beboere diagnosticeret med skizofreni. Derudover opholder seks personer sig på en anden boenhed i Grønland, tre bor i egen bolig, mens en enkelt er registreret uden fast bolig.

Knap halvdelen (10) af de foranstaltningsdømte med mental retardering befinder sig i Danmark. Otte befinder sig på en socialpædagogisk boenhed, én er på den sikrede afdeling Kofoedsminde, og den sidste er indlagt på Retspsykiatrisk Afsnit R3 ved Århus Universitetshospital.

Af etiske hensyn nævnes navnene på de enkelte bosteder, som de dømte med mental retardering er anbragt på i Danmark, ikke. Det forekommer dog overraskende, at kun en enkelt foranstaltningsdømt er anbragt på den sikrede afdeling, Kofoedsminde, og at de resterende ni er fordelt på forskellige bosteder/institutioner i Danmark.

De nedsendte — en konklusion med anbefalinger

Ovenstående kortlægning af verserende foranstaltningsændringssager ved den grønlandske anklagemyndighed danner et øjebliksbillede af Grønlands særlige foranstaltningsdømte i uge 41, 2021. Kortlægningen viser, hvordan foranstaltningsdømte som er vurderet sindssyge, udgør langt den største gruppe (90) af de i alt 160 identificerede foranstaltningsændringssager. Der er omtrent halvt så mange forvaringsdømte (46), og færrest dømte (23) tilhører gruppen af mentalt retarderede. I en enkelt journal var grundlaget uoplyst. Kortlægningen illustrerer ligeledes, at dom til behandling og/eller tilsyn i Grønland er den hyppigste foranstaltningstype, og vold i henhold til kriminallovens § 88 er den hyppigste kriminalitetsart blandt samtlige foranstaltningsdømte. Ydermere demonstrerer kortlægningen, at 111 af de 160 foranstaltningsdømte er anbragt på institution eller bosiddende i eget hjem i Grønland. De resterende 49 foranstaltningsdømte var nedsendt til Danmark, hvor 21 var nedsendt til anbringelse på ubestemt tid i Herstedvester Fængsel, 17 på et psykiatrisk afsnit og 11 fordelt på forskellige bosteder i Danmark, herunder den sikrede afdeling på Kofoedsminde.

At næsten en tredjedel af samtlige særlige foranstaltningsdømte er anbragt i Danmark, viser, hvordan Grønland er udfordret på de hjemtagne områder — her social- og sundhedsområdet — hvor der ikke er etableret sikrede institutioner, som har kapacitet til at rumme de særlige foranstaltningsdømte. Nedsendelse til Danmark er den eneste mulighed, de grønlandske myndigheder har for at anbringe de psykisk syge kriminelle. Med opførelsen af den lukkede anstalt har man fra dansk side sikret, at grønlandske forvaringsdømte nu kan afsone i hjemlandet, og at de forvaringsdømte som stadig er i Herstedvester, kan søge om at blive overført til anstalten i Nuuk. Dette er ikke muligt for de sindssyge eller mentalt retarderede foranstaltningsdømte. Bortset fra de Herstedvesteranbragte, der kan vælge overførsel til anstalten i Nuuk, har de øvrige særlige foranstaltningsdømte, som er ”bortdømte”, vanskeligt ved at vende hjem.

Dokumentstudiet af de verserende foranstaltningsændringssager ved den grønlandske Anklagemyndighed har ikke kun givet et øjebliksbillede af Grønlands foranstaltningsdømte, som på det pågældende tidspunkt var undergivet/afsoner en særlig foranstaltning. Det har også givet indsigt i Anklagemyndighedens praksis og rolle i forhold til at føre tilsyn med de særlige foranstalt-

ningsdømte og dermed sikre, at de dømtes foranstaltninger ikke opretholdes i længere tid og i videre omfang end nødvendigt. Den grønlandske anklagemyndighed har således en central myndighedsfunktion som tilsynsførende i forhold til at sikre foranstaltningsdømtes retssikkerhed inden for rammerne af det grønlandske retsvæsen. Dette medfører – og er grunden til – at Anklagemyndigheden praktiserer en systemiseret registreringspraksis. Om end journaliseringssystemet er håndholdt i papirformat, danner journaliseringspraksissen grundlag for at skabe en retvisende kortlægning af Grønlands særlige foranstaltningsdømte, hvilket ikke er muligt på baggrund af dataudtræk ved DCK. Anklagemyndighedens journalisering af foranstaltningsændrings-sager synes dermed at være en overset, men mulig datakilde for en fremtidig systemiseret praksis for registrering af Grønlands særlige foranstaltningsdømte. Det vil først og fremmest kræve, at Anklagemyndighedens journalisering bliver digitaliseret. Dernæst skal der tages højde for, at det ikke er muligt at skabe et repræsentativt billede udelukkende på baggrund af de verserende foranstaltningsændringssager. Det vil forudsætte, at Anklagemyndigheden udvider sin registreringspraksis ved også at registrere de dømte, som har fået ophævet deres foranstaltning, hvilket ikke sker på nuværende tidspunkt.

En digitalisering af Anklagemyndighedens journalisering af verserende foranstaltningsændringssager er en uomgængelig forudsætning for at skabe en registreringspraksis, som inkluderer samtlige foranstaltningsdømte, også dømte som har fået ophævet deres dom. En sådan registreringspraksis vil gøre det muligt at skabe et retvisende og repræsentativt billede af Grønlands særlige foranstaltningsdømte. En sådan praksis vil tilmed gøre det muligt at lave en årlig afrapportering, så udviklingen kan følges, ligesom den afrapportering som Justitsministeriets Forskningskontor (2021) årligt udarbejder til Folketingets retsudvalg. Da det grønlandske justitsområde ikke er hjemtaget, kan det kun anbefales at lovbestemme en systemiseret registreringspraksis af Grønlands særlige foranstaltningsdømte på lige fod med danske foranstaltningsdømte, således at man skaber en ensartethed, der er gældende for samtlige foranstaltningsdømte indenfor Rigsfællesskabet.

Litteratur

- Bekendtgørelse om behandling af personoplysninger i Det Centrale Kriminalregister (Kriminalregisteret) i Grønland*, Bekendtgørelse nr. 1402, 30. november 2016.
- Bryld, Tine (1992). *De nederste i Herstedvester*. København: Gyldendal.
- Engbo, Hans Jørgen (2021). *Grønlandsk Kriminalret, foranstaltningerne*. København: DJØF Forlag.
- Frantzsen, Evy (2010). De bortdømte – et arkivstudie af grønlandske Herstedvesterfanger. *Social Kritik* 123.
- Jentz, Christian, Parnuna Heilmann, Naaja Nathanielsen, Casey Upfold, Inaluk Kleist & Lisbeth Uhrskov Sørensen (2022). Suicide attempts among Greenlandic forensic psychiatric patients – prevalence and determinants. *International Journal of Circumpolar Health* 81.
- Jensen, Stine Grønbæk, og Marie Louise Knigge (2008). *Forvist til forsorg – grønlændere med handicap nedsendt til Danmark*. Assens: Forlaget Udvikling.
- Jensen, Stine Grønbæk (2010). Er der nogle åndssvage her? Nedsendelser af grønlændere med handicap til Danmark. *Social Kritik* 123.
- Justitsministeriets Forskningskontor (2021). *Nye foranstaltningsdomme i 2020*. København: Justitsministeriet.
- Kriminallov for Grønland*. Lov nr. 306 af 30. april 2008.
- Lauritsen, Annemette Nyborg (2017). Vis mig dine fanger – et indblik i Grønlands indsattepopulation. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 104 (2).
- Lauritsen, Annemette Nyborg (2018a). Uden udsigt? Forvaringsdømt i Grønland – i dag og fremover. *Retfærd, Nordic Journal of Law and Justice* 160 (1).
- Lauritsen, Annemette Nyborg (2018b). *Livline til verden. Udredning af bistanstværgørdningen for forvaringsdømte og psykisk syge foranstaltningsdømte i Danmark og Grønland*. København: Det Grønlandske Hus.
- Lihme, Benny (2010). En sær forsorghistorie. *Social Kritik* 123.
- Lynge, Inge (2000). *Psykiske lidelser i det grønlandske samfund*. Disputats, Århus Universitetshospital, Afd. for Psykiatrisk Demografi.
- Rigsadvokaten (2020): *Rigsadvokatens meddelelse om psykisk afvigende kriminelle*. CIRIH nr. 9229 af 23/04/2020.

Patientinddragelse i det grønlandske hospitalsvæsen

— fra vision til praksis

LENE SEIBÆK

Abstract

While the Greenlandic National Health Service aims to involve citizens in the prevention and treatment of illnesses, it remains unclear how such patient involvement can be understood, developed, and implemented in contemporary hospital care. As part of a larger study, this article contributes to filling this gap in knowledge by identifying and discussing drivers and barriers to patient involvement in a Greenlandic hospital care context. It draws on empirical data generated from 2018-2020 via semi-structured research interviews and field observations at Greenland's national hospital in Nuuk, Dronning Ingridip Napparsimavissua. A total of 11 patients and 14 healthcare professionals were included in this study to ensure variation regarding age and sex, patients' diagnoses, place of residence, and other socio-demographic factors. Healthcare professionals were also invited to participate based on their medical specialty and experience. Observations of bedside care situations and other interactions between healthcare professionals and patients, including informal conversations, were conducted. Findings were analysed using Malterud's systematic text condensation, constituting the following themes: 'Patients' perspectives on the organization of care'; 'Health professionals' perspectives on the organization of their work', and 'Organizational barriers to patient involvement'. Based on a critical discussion of these findings, it is concluded that patient involvement will not be accomplished by simply focusing on patients' health competencies and actions. To ensure that hospital care is provided in real partnership with patients and families, it is crucial that patient treatment is reorganized to include a more patient-oriented approach, and that healthcare professionals become aware of the significance of patients' perspectives and develop new skills to integrate humanistic healthcare into their clinical practice.

Introduktion

Denne artikel omhandler organisatoriske perspektiver på patientinddragelse i det grønlandske hospitalsvæsen. Formålet er at identificere og diskutere, på hvilken måde patientinddragelse kan organiseres i forbindelse med hospitalsbehandling, samt hvilke faktorer der kan henholdsvis fremme og hindre inddragelsen. Det er den sidste af tre artikler, der på empirisk grundlag omhandler muligheder og betingelser for patientinddragelse i det Grønlandske sundhedsvæsen, men ud fra forskellige perspektiver. I den første artikel formidles de sundhedsprofessionelles faglige perspektiver på patientinddragelse (Mougaard-Frederiksen & Seibæk 2021). Den anden artikel omhandler patienternes personlige perspektiver på at blive inddraget i pleje og behandling (Seibæk 2021).

Med Sundhedsreformen i 2010 formuleredes et overordnet politisk ønske om, at Sundhedsvæsenet i Grønland skulle forandres, så det i højere grad skulle 'være et ansvarligt og udviklende sundhedsvæsen som har fokus på inddragelse af borgeren i forebyggelse og behandling samt fremmer forståelsen for egenomsorg' (Naalakkersuisut 2010; Mougaard-Frederiksen & Seibæk 2021, 143). Visionen var og er at udnytte de begrænsede ressourcer i Sundhedsvæsenet bedre for derigennem at gøre pleje og behandling tilgængelig for så mange borgere som muligt. Helt overordnet blev der således fra politisk-administrativ side stillet krav til patienter og pårørende om at være opsøgende og aktive i forhold til deres helbredstilstand og i deres kontakt med sundhedsvæsenet.

Hidtil er begrebet patientinddragelse primært anvendt i en vestlig kontekst og hos patienter med kroniske sygdomme (Lomborg m.fl. 2015; Thaysen m.fl. 2019). Spørgsmålet er derfor, på hvilken måde patientinddragelse rent organisatorisk kan operationaliseres og implementeres i en nutidig grønlandsk hospitalskontekst. I artiklen argumenteres for vigtigheden af, at der fremadrettet udvikles samarbejdsrelationer og arbejdsgange i sundhedsvæsenet, der i højere grad fremmer involvering, og at de sundhedsprofessionelle trænes i at udvikle holdninger og handlinger, der går i retning af en mere demokratisk klinisk praksis.

Baggrund

Det grønlandske sundhedsvæsen er opbygget efter overvejende biomedicinsk tradition med et stærkt fokus på diagnosticering og behandling af sygdom. Det

er desuden en overordnet målsætning, at behandlingen i videst muligt omfang er evidensbaseret, altså understøttet af forskning der har bekræftet virkning og/eller bivirkning af den behandling, der gives. Imidlertid repræsenterer patienternes egne erfaringer, oplevelser og holdninger – også kaldet patientperspektivet – vigtige elementer af en evidensbaseret praksis, ikke mindst når der skal træffes beslutninger i forbindelse med pleje og behandling af syge enkeltpersoner (Sackett m.fl. 1996). Patientperspektivet adskiller sig som vidensform fra den biomedicinske viden, ved at den omhandler de menneskelige aspekter af sygdom, eksempelvis i form af patienters og pårørendes egen forståelse af deres situation og deres ønsker og muligheder for at leve med en given sygdomstilstand og/eller behandling. Patientperspektivet placerer sig således indenfor den humanistiske sundhedsvidenskab, hvor systematisk inddragelse af patientperspektivet, også kaldet patientinddragelse, udgør en samlebetegnelse for en klinisk sundhedsfaglig praksis der har afsæt i patientperspektivet (Lomborg m.fl. 2015). Her er målet ikke kun at patienterne på et informeret grundlag kan medvirke til at træffe beslutninger om deres behandling, men i lige så høj grad, at de støttes i at integrere sygdom og behandling bedst muligt i deres hverdagsliv (Bregnballe m.fl. 2015). Gennem patientinddragelse inviteres patienter og pårørende altså til at indgå i et partnerskab med de sundhedsprofessionelle, dog indtil videre hovedsageligt på sundhedsvæsenets præmisser. For at understrege dette forhold anvendes i det følgende foruden termen 'patientinddragelse' også termen 'patientinvolvering', fordi 'involvere' kan bruges aktivt (patient eller pårørende involverer sig), mens 'inddragelse' primært kan bruges passivt (patienten eller den pårørende lader sig inddrage). Patientinvolvering understreger dermed sprogligt en intention om patienters og pårørendes aktive medvirken på egne præmisser.

Sundhedsvæsenets opbygning

Det grønlandske sundhedsvæsen er oprindeligt opbygget efter dansk model. Her tilbydes undersøgelse og behandling af de hyppigst forekommende sygdomme samt visse former for specialiseret behandling og forebyggelse. Det er opdelt i 5 sundhedsregioner, der omfatter både primær og sekundær sektor (Naalackersuisut 2010; Mougaard-Frederiksen & Seibæk 2021, 144). Et behandlingsforløb kan derfor strække sig over store geografiske afstande og involvere mange forskellige aktører: de lokale sundhedsarbejdere i bygden, det

lokale sundhedscenter, regionssygehuset og/eller Dronning Ingrid's Hospital (DIH), samt i sjældnere tilfælde Rigshospitalet i Danmark med ophold på Det Grønlandske Patienthjem. For at sikre lige adgang til sundhedsydelse og for at overkomme de store geografiske afstande anvendes fælles elektronisk patientjournal samt den telemedicinske løsning 'Pipaluk' (Højgaard 2016; Nielsen m.fl. 2017). Sundhedsvæsenet er afhængigt af udefrakommende arbejdskraft, primært i form af vikarierende sygeplejersker og læger, hvilket sammen med de geografiske forhold og infrastrukturen gør, at sundhedsvæsenet har meget høje driftsudgifter. Dette er formentlig en medvirkende årsag til visionen om højere grad af patientinddragelse, både i det lokale forebyggelses- og behandlingsarbejde, og når overflytning til specialiseret hospitalsbehandling i Nuuk bliver nødvendig.

Betingelser for inddragelse

Mange forhold har indflydelse på patienter og pårørendes muligheder og betingelser for at kunne involvere sig i spørgsmål om helbred og behandling, eksempelvis sprog og kultur. Dansk er stadig hovedsproget, men mange patienter og pårørende taler og forstår ikke dansk i tilstrækkelig grad til at kunne modtage information og indgå i drøftelser om deres helbredssituation og eventuel behandling. Det skønnes således, at dansksproget personale benytter tolkebi-stand ved ca. halvdelen af patientkontakterne, hvilket i sig selv kan udgøre en væsentlig kommunikativ og kulturel barriere.

Tidligere undersøgelser har vist, at pleje og behandling ikke kun skal rette sig mod sygdommen, men må finde sted på kulturens og hverdagslivets betingelser (Aagaard 2017). Dette gør sig i særlig grad gældende, både når der er tale om alvorlig sygdom (Augustussen m.fl. 2018; Hounsgaard m.fl. 2013), og når indsatsen finder sted i mindre byer og bygder (Hounsgaard m.fl. 2014), men må antages at spille ind ved langt de fleste patientforløb. På et fagligt og organisatorisk niveau betyder det, at den biomedicinske viden og behandling – der som oftest er udviklet gennem videnskabelige undersøgelser i andre, vestlige samfund – kræver kulturel tilpasning til de mennesker og det liv, der leves i Grønland. Dette understøttes af Augustussen og kolleger, som i forhold til palliativ pleje og behandling anbefaler, at indsatsen ikke kun forholder sig til patientens kliniske problemstilling, men medtænker kontekstuelle, kulturelle, geografiske og organisatoriske aspekter af patientforløbet (Augustussen m.fl.

2017 og 2018). Inddragelse og vidensdeling 'i øjenhøjde' er her vigtige elementer, som kan højne patienternes informationsniveau og styrke deres handlekompetencer, men det kræver en bevidst indsats. Således finder Aagaard (2015) gennem interview og feltobservationer, at patienter som af hospitalspersonalet opfattes som værende passive og afventende, uden for hospitalskonteksten udviser både handlekraft og opfindsomhed i forhold til at håndtere udfordringer i deres hverdagsliv (Aagaard 2015). Ud fra den antagelse at patienterne vil kunne profitere af i langt højere grad at være involverede i deres hospitalsbehandling, er der på det organisatoriske niveau derfor brug for aktivt at understøtte patienter og pårørendes egne ressourcer (Aagaard & Borg 2018).

Men hvordan kan man organisere indsatsen så patientens perspektiv og viden indgår i fælles beslutninger om pleje og behandling?

Patientinvolvering i grønlandsk hospitalspraksis – mål, design og metode

I artiklen søges ovenstående spørgsmål diskuteret gennem en samlet analyse af resultater fra projektet 'Patientinvolvering i Grønlandsk Hospitalspraksis', der blev gennemført 2018-20 ved DIH i Nuuk.¹

Projektet er gennemført indenfor en humanistisk sundhedsvidenskabelig tradition med anvendelse af interview og feltobservationer til udvikling af viden (Kvale & Brinkmann 2009; Malterud 2001; Wadel 1991) samt aktionsforskning med inddragelse af aktører i praksisfeltet til udvikling af nye handlemåder i klinisk praksis (Hølge-Hazelton (red.) 2014; Kjerholt m.fl. 2016). Undersøgelsen faldt i 3 dele, som er beskrevet i det følgende. Der blev arbejdet både med udvikling af viden og identifikation af problemstillinger samt med udvikling af nye handlemuligheder i patientforløbet med afsæt i Plan-Do-Study-Act-metoden (PDSA), som er valideret til afprøvning og implementering af forandringstiltag på praksisniveau (Taylor m.fl. 2014).

Del 1: Sundhedsprofessionelle perspektiver på patientinddragelse

I første del af undersøgelsen gennemførtes to gruppe- og et individuelt interview med i alt seks sundhedsprofessionelle. Interviewene omhandlede sund-

1. For en nærmere præsentation af denne undersøgelse, se også Mougaard-Frederiksen & Seibæk 2021, hvor der også er redegjort for etik og datasikkerhed. Alle informanter afgav informeret samtykke til at medvirke.

hedsprofessionelle perspektiver på patientinddragelse i klinisk praksis, og tog afsæt i nedenstående semistrukturerede interviewguide (Figur 1), der var inspireret af tidligere undersøgelser indenfor dette emnefelt (Thaysen m.fl. 2019) og efterfølgende tilpasset konteksten (Mougaard-Frederiksen & Seibæk 2021).

<i>Introduktion</i> Vi vil gerne høre jeres perspektiv på xxx patientforløb: hvordan forløbet ser ud fra jeres vinkel, med jeres øjne, og hvad I mener der kan gøres for at inddrage patienter og pårørende. Vi ønsker at få så mange forskellige synspunkter frem som muligt. I må også gerne stille spørgsmål til hinanden undervejs, prøv at begrunde jeres svar.	
<i>Åbningsspørgsmål</i>	Vi vil bede jer hver især fortælle hvem I er/ med navn og funktion i forhold til afdelingens patienter
<i>Drøftelse af patientforløb</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Hvad er jeres indtryk af patientforløbet helt overordnet? - Hvor træffes de afgørende beslutninger i patientforløbet? Hvem træffer dem og hvornår? - Hvad synes I kendetegner samarbejdet omkring beslutninger internt på sygehuset og eksternt (andre sygehuse, sygeplejestationer etc.)? - Synes I patienterne skal have mere indflydelse på de beslutninger der træffes? Hvorfor og hvordan? - Giver den nuværende struktur på patientforløbet mulighed for at patient og pårørende får indflydelse? Hvorfor og hvordan?
<i>Mødet med patienten</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Når I møder patienterne første gang oplever I så, at de er ordentligt forberedt på det de skal igennem? - Hvad med undervejs og i opfølgingsforløbet? - Hvis ikke - hvad mangler? - Er der noget I synes fungerer rigtig godt? - Er der noget I kunne tænke jer at ændre? - Hvad synes I, vi skal have fokus på i den videre undersøgelse af forløbene? - Hvad vil være det vigtigste for jer som fagpersoner?
<i>Afrunding</i>	Tak for forbi I mødte op og bidrog med jeres viden.

FIGUR 1. Interviewguide PERSONALE

Del 2: Patientperspektiver på patientinddragelse

Anden del af undersøgelsen bestod af semistrukturerede, individuelle interview med 11 patienter samt feltnoter fra sideløbende deltagende observationer og uformelle samtaler med tre patienter. I henhold til formålet var fokus her

Overordnede emner for interviewet

- Patienternes beskrivelse af deres udrednings og behandlingsforløb
- Patienternes opfattelse af at være taget med på råd, når der træffes beslutninger om behandling
- Hvor i forløbet patienten oplever patienterne at de vigtige beslutninger træffes
- Hvilken viden har patienterne om konsekvenser af og bivirkninger til behandlingen
- Patienternes oplevelse af deres mulighed for at udtrykke bekymringer og tvivlsspørgsmål

Interview guide til patienter FØR behandling

Fortæl med dine egne ord hvad der er sket frem til nu hvor du er her på sygehuset:

- Ved du hvad der skal ske nu? Ved du hvorfor det skal ske?
- Har du fået det at vide, som du har brug for at vide?
- Hvad har du været med til at bestemme frem til nu?

Interview guide til patienter med IGANGVÆRENDE behandling

Fortæl med dine egne ord hvad der er sket mens du har været her på sygehuset:

- Hvad har du fået at vide om din sygdom og behandling?
- Er der noget du synes du mangler at vide?
- Var du med til at bestemme noget, da din behandling blev planlagt?
- Kan du tale med personalet om dine bekymringer?

Interviewguide til patienter EFTER behandling (der skal udskrives)

Fortæl med dine egne ord hvad der skal ske nu, hvor du skal udskrives

- Har du selv været med til at bestemme noget da din udskrivelse blev planlagt?
- Føler du dig klar til at blive udskrevet? Hvorfor?
- Er det noget du mangler at få at vide? Hvis ja, hvad?
- Føler du dig bedre tilpas nu end da du blev indlagt?

FIGUR 2. Interviewguide PATIENTER

patienternes egne beskrivelser af deres undersøgelses- og behandlingsforløb, af deres opfattelse af at være taget med på råd, når der blev truffet beslutninger, samt af deres viden om behandlingen og dens konsekvenser. Interviewene tog afsæt i nedenstående semistrukturerede interviewguide (Figur 2), der ligesom interviewguiden i Del 1 var inspireret af tidligere undersøgelser indenfor emnefeltet, tilpasset konteksten (Seibæk 2021).

Del 3: Organisatoriske perspektiver på patientinddragelse

Tredje og sidste del af undersøgelsen havde fokus på at analysere selve patientforløbet med henblik på at identificere organisatoriske barrierer og muligheder for implementering af patientinddragelse. I denne del af undersøgelsen gennemførtes 12 observationer/uformelle samtaler med i alt 17 sundhedsprofessionelle, og der blev udarbejdet feltnoter fra efterfølgende workshop om implementering af patientinvolvering med deltagelse af ledere på flere niveauer samt plejepersonale i form af jordemødre, sygeplejersker og assistenter, der havde forskellige funktioner i klinisk praksis.

Interview

I Del 1, der omhandlede de sundhedsprofessionelles perspektiv på muligheder for patientinddragelse i patientforløbet, blev interviewene gennemført i fællesskab af en videnskabelig assistent (der var primær interviewer) og LS (der fungerede som moderator). I Del 2 gennemførte to sygeplejersker de individuelle interview med patienter samt foretog feltobservationer, begge dele i tæt samarbejde med LS. Sygeplejerskerne var bekendt med principperne i kvalitativ forskning og havde gennemført et kort kursus i interviewmetode. Patientinterviewene blev afholdt på det/de sprog, deltagerne ønskede: grønlandsk (fire); dansk (fem); en blanding af grønlandsk og dansk (én) og engelsk (én). Interview og uformelle samtaler med de ansatte foregik på dansk. Alle interview blev optaget digitalt og transskriberet. Interview afholdt på grønlandsk og engelsk blev oversat til dansk.

Feltobservationer

Sideløbende gennemførtes deltagerobservationer af plejesituationer og iagttaget interaktioner mellem sundhedsprofessionelle og patienter, og der blev gennemført en temadag om patientinddragelse (Spradly 1980). Umiddelbart efter

observationerne blev der af observatørerne taget håndskrevne feltnoter, som hver omfattede en beskrivelse af observationen, observatørens første indtryk af situationen samt vedkommendes efterfølgende refleksioner.

Analyse

De transskriberede interview, de uformelle samtaler og feltnoterne blev efterfølgende analyseret som et samlet datasæt med udgangspunkt i meningskondensering (Malterud 2001), hvorved datamaterialet udvikledes fra at udgøre individuelle perspektiver på emnet til at fremstå som overførbar viden, i dette tilfælde om patientperspektiver samt sundhedsprofessionelle og organisatoriske perspektiver på patientinddragelse (Mougaard-Frederiksen og Seibæk 2021, 148-49).

Resultater

Ud af i alt 20 patienter deltog 11 i interview, og tre deltog i feltobservationer (figur 3).

De i alt 23 deltagende sundhedsprofessionelle (6+17) repræsenterede otte forskellige personalegrupper: sekretærer, rejsekoordinatorer, jordemødre, sygeplejersker i forskellige funktioner inklusive ledelse, sundhedshjælpere, tolke, læger samt stabsmedarbejdere.

Den samlede analyse af datamaterialet resulterede i følgende temaer: Patienters perspektiv på organisering af pleje og behandling; sundhedsprofessionelles faglige perspektiver på organisering af arbejdet; organisatoriske barrierer for patientinddragelse. I det følgende beskrives de dertil hørende fund understøttet af centrale citater.

Patientperspektiver på organisering af pleje og behandling

Patienterne gav overordnet set udtryk for en afventende holdning. Det var de sundhedsprofessionelle, der bestemte på hospitalet, og det var derfor primært dem, der kunne (og skulle) tage initiativ til kontakt, selv i forhold til de helt små daglige fornødenheder:

... jeg bliver lidt ydmyg når jeg mangler håndklæder når jeg skal i bad. Det er jo kun personalet der må hente håndklæderne, og personalet plejer at se ud til at have travlt. Det

kan godt gøre én lidt tilbageholdende. Det samme gælder når man skal bede om en kande vand.

Pt.	Tidspunkt	Alder	Køn	Kontakt	Op.	Erhverv	Bosted	Interview	Observ.	Sprog
1	Udskrivelse	45	K	Planlagt	Ja	Skolelærer	By	Ja+noter		DK
2	Indlæggelse	48	M	Akut	Ja	Uoplyst	Bygd	Nej		
3	Udskrivelse	60	K	Akut	Nej	Uoplyst	By	Nej ¹		
4	Indlæggelse	60	K	Akut	Nej	Selvstændig	By	Ja+noter		DK
5	Udskrivelse	27	K	Planlagt	Ja	Uoplyst	Nuuk	Nej ²		
6+9	Indlæggelse	64	M	Planlagt	Ja	Fåreholder	Bygd	Nej ³	Ja+noter	DK
7	Indlæggelse	67	K	Akut	Ja	Pensionist	Nuuk	Ja+noter		DK
8	Indlæggelse	82	M	Akut	Nej	Pensionist	By, DK	Ja+noter		DK
10	Indlæggelse	58	M	Akut	Ja	Fisker/fanger	Bygd	Ja+noter		Grl.
11	Indlæggelse	20	M	Akut	Ja	Ufaglært	Nuuk	Ja+noter		Eng.
12	Dagkirurgisk	19	K	Planlagt	Ja	Uddannelse	By		Ja+noter	DK
13	Indlagt	43	K	Akut	Nej	Hjemmeg.	Nuuk	Ja+noter		Grl.
14	Overflyttes	58	K	Akut	Nej	Uoplyst	Bygd	Ja+noter		Grl.
15	Postop.	44	K	Akut	Ja	Specialarb.	Bygd	Ja+noter		Grl.
16	Ambulant	29	M	Akut	Ja	Selvstændig	Nuuk	Ja+noter		DK
17	Indlæggelse	77	M	Akut	Nej	Pensioneret mekaniker	By	Ja+noter		DK
18	Indlæggelse	55	M	Planlagt	Ja	Uoplyst	By		Ja+noter	DK
19	Ambulant	64	K	Planlagt	Nej	Uoplyst	Nuuk	Nej ⁴		
20	Ambulant	53	M	Planlagt	Nej	Uoplyst	By	Nej ⁵		
								<i>I alt 11</i>	<i>I alt 3</i>	

1. Er angiveligt skidt tilpas – ser også sådan ud, bleg og bekymret. Har besøg.
2. Vil gerne være med, men bliver hentet, før interviewet kan finde sted.
3. Vil ikke deltage i interview – men vil dagen efter gerne tale med os, bare ikke interviewes.
4. Ønsker ikke at deltage – er ifølge eget udsagn for generet.
5. Patienten møder ikke op – problemer med billetten.

Derfor, og også selv om nogle patienter havde vigtige erfaringer med deres sygdom og forslag til forbedringer af deres pleje og behandling, afventede de at blive kontaktet af personalet:

Jeg syntes kun at det var mærkeligt at der i går, da vi snakkede med lægen, blev der sagt, at min blodprocent var lav, at jeg skulle have antibiotika og saltvand. Men jeg fik ikke saltvand

I: Nå, selvom lægen sagde dette til dig?

Ja, selvom lægen sagde det til mig så blev det ikke gjort, men jeg sagde det heller ikke til personalet.

Tilsyneladende påvirkede både hospitalsmiljøet og patienternes egne forventninger deres muligheder for at interagere aktivt. På den anden side skabte det at være godt informeret om sygdom og behandlingsplan og at være i dialog med de sundhedsprofessionelle en ny forståelse hos patienterne og gav de fleste en følelse af tryghed og af at være involveret:

Jeg føler desuden, at det var vigtigt for mig at se mit sår efter operationen. Hende der skiftede forbindingen sagde, at såret så fint ud, hvilket også var en stor lettelse for mig. Jeg syntes selv, at det så lidt grimt ud med såret, men at en fagperson, som ved hvordan sådan noget skal se ud, sagde at det så fint ud, var en lettelse.

Men ikke alle informanter syntes inddragelse var hensigtsmæssig. Således fortalte en ældre patient os, at han ikke var vant til at stille spørgsmål. Adspurgte forklarede han, at man i Grønland lever under forhold, der i mange tilfælde ikke kan påvirkes, og hvor den eneste mulighed for at klare sig er at være tålmodig og ikke stille for store krav.

Sundhedsprofessionelles faglige perspektiver på organisering af arbejdet

Som det tidligere har været beskrevet (Mougaard-Frederiksen og Seibæk 2021, 151), mente de fleste sundhedsprofessionelle, at det var vigtigt at inddrage patienterne, men der var betydelig usikkerhed i forhold til, hvornår og hvordan der kunne praktiseres inddragelse, ligesom de sundhedsprofessionelle var usikre på deres egen rolle og professionelle ansvar. Inddragelse af patienterne blev primært italesat som indhentelse af patientens tilsagn til en undersøgelse eller behandling, som patienten i forvejen havde modtaget information om

(såkaldt informeret samtykke), og ikke som en dialog med afsæt i patientens ønsker og behov:

Jeg tænker det er lidt op til dem selv at sige til, vi kan jo ikke, altså vi siger jo hvis de skal til operation f.eks. så siger vi de risici der er, altså lægen gør det, "er det noget du ønsker?" Og det er ligesom – jeg tænker, det er deres eget ansvar at kunne sige fra, hvis der er noget de [ikke] vil være med til. Jeg ved ikke lige hvordan man kan gøre det, det er lidt svært, hvilken rolle sygeplejersken, altså hvilken rolle skal jeg have i det her.

De sundhedsprofessionelle angav desuden, at patienterne manglede viden om anatomi og fysiologi og om, hvorfor de egentlig var indlagt, hvilket i deres professionelle perspektiv udgjorde en barriere for, at de kunne blive inddraget. Ligeledes blev det fremhævet, at patienterne ikke havde den fornødne viden om sundhedsvæsenets måde at fungere på rent organisatorisk, ikke havde journaladgang, og ofte ikke kendte deres rettigheder under indlæggelse (Mougaard-Frederiksen og Seibæk 2021, 152). Sidst men ikke mindst beskrev de sundhedsprofessionelle patienterne som generelt afventende af natur, både i den positive betydning at de var tålmodige, udholdende og virkelig gode til at støtte hinanden, og i den negative betydning at de i mange situationer var for passive og autoritetstro:

... der er sådan meget stor autoritetstro stadigvæk, tillid til sundhedsvæsenet på mange punkter. Og så ved jeg også godt (at) vi ser den helt anden gruppe som har undersøgt alt og som stiller mange krav og mange spørgsmål – men der er virkelig også den gruppe der altså bare lægger sig fladt ned og siger "I ved bedst".

Organisatoriske barrierer for patientinddragelse

I mange tilfælde fik patienten først kontakt med den afdeling, vedkommende skulle indlægges på, ved ankomsten til DIH. Desuden fik man ofte først besked om indlæggelsen meget kort tid før afrejsen til DIH, hvilket især kunne være problematisk når behandlingsforløbet krævede forberedelse:

I første omgang da jeg kom ind til laboratoriet – de skulle tage blodprøve. Det vidste jeg ikke – det forstår jeg ikke.

Så spørger jeg: hvorfor skal I tage blod af mig? Altså – hvad er der galt? Jamen der står at du skal rejse (til hospitalet i Nuuk). Nå!

Således kunne der opstå kommunikationsbrist allerede fra starten, tilsyneladende især i de tilfælde hvor patienterne blev informeret af ikke-sundhedsfagligt personale. Både sundhedsprofessionelle og patienter beskriver, at det ikke helt sjældent sker, at patienterne rejser til sygehuset uden at vide, hvilken behandling eller undersøgelse de skal have foretaget. En organisatorisk udfordring kan desuden være manglende eller ufuldstændig dokumentation i patientjournalen, hvilket i værste fald kunne afstedkomme, at patienten blev indkaldt til samme behandling mere end en gang:

Vi havde også lige en patient i dag der var blevet set sidste måned i ... til både gastroskopi og koloskopi ... [kikkertundersøgelse af mavesæk og tarm] og som kom til gastroskopi igen i dag, fordi man har glemt at afslutte den her henvisning og så var den bare gået videre.

Sidst men ikke mindst udgjorde både geografiske forhold og lokal bemanding væsentlige udfordringer, som her hvor en patient er kommet alvorligt til skade med sin finger:

Jeg måtte vente en uge i ... selvom det var meningen at jeg skulle ses af en læge i ... grundet vejret måtte det udskydes. Der kom derfor betændelse i såret. Heldigvis kom jeg afsted til ... ugen efter, her var smerterne begyndt at tiltage ... Da jeg kom til ... blev jeg bedøvet på fingeren og lægen forsøgte at sætte min finger på plads, men det lykkedes ikke. Dagen efter prøvede lægen igen, men det lykkedes heller ikke. Lægen fortalte så, at det var nødvendigt at jeg skulle til Nuuk.

Diskussion

På baggrund af undersøgelsen skal det i det følgende drøftes, hvordan man ikke kun individuelt, men også rent organisatorisk kan understøtte patientinddragelse i forbindelse med hospitalsbehandling, samt hvilke faktorer der kan henholdsvis fremme og hindre involvering.

Patienterne og deres familier vil i kraft af behovet for behandling af sygdom i udgangspunktet altid være inddragede. Samtidig vil hospitalsindlæggel-

sen for mange være et møde med et fremmedartet system, som kan opleves uforståeligt og hos nogle afføde resignation og passivitet. Patienternes oplevelse af, at hospitalet fungerer på de sundhedsprofessionelles betingelser, og at de må indordne sig de skrevne og uskrevne regler, er ikke enestående i en Grønlandsk kontekst, og fænomenet kan have mange årsager: For det første etableres kulturen i sundhedsvæsenet i langt højere grad af de sundhedsprofessionelle, der dag for dag er vant til at arbejde i sygehuset, end den gør af patienterne, der for de flestes vedkommende så at sige 'passerer igennem' med kun få dages indlæggelse. For det andet oplever patienter sig, uanset deres sundhedskompetencer og position i samfundet i øvrigt, ofte som i et ulige magtforhold, hvor de grundlæggende er afhængige af de sundhedsprofessionelles dygtighed og velvilje (Handberg m.fl. 2017). Denne undersøgelses fund bekræfter således tidligere undersøgelser, der viser at man som grønlandsk patient ofte vil afvente begivenhedernes gang og så vidt det er muligt udvise værdighed og ro udadtil (Schlütter 2020). Hvor velegnede disse egenskaber på den ene side kan være i forhold til at stå et sygdomsforløb igennem med tålmodighed og udholdenhed, så kan de på den anden side forhindre, at patienten bliver inddraget og opnår indflydelse på sit behandlingsforløb. Dette kan, sammen med den påvirkede helbredstilstand (smerter, kvalme, udmattelse) fremkalde en særlig sårbarhed, ligesom det kan opleves som et identitetstab, hvis man som patient oplever sig reduceret fra en person i egen ret til kun at være en sygdom, en 'blindtarmsbetændelse på stue 15'.

Det ser altså ud til, at det ny fokus på samarbejde, aktivitet og selvforvaltning, som er italesat fra politisk-administrativt hold, ikke bare repræsenterer en forbedring, men også en udfordring for både patienter og sundhedsprofessionelle, som kræver organisatoriske forandringer i sundhedsvæsenet.

For det første må der gennem undervisning og træning af de sundhedsprofessionelle arbejdes for, at patientperspektivet kommer til at udgøre en integreret del af en kulturelt sensitiv evidensbaseret praksis, hvor der ikke kun fokuseres på sygdomsbehandlingen, men også på patientens sundhedskompetencer og ønsker i forhold til at leve sit liv bedst muligt med sygdom og behandling. Der skal således skabes organisatoriske forudsætninger for et ligeværdigt møde med patienterne, som kan understøtte egenomsorg og sundhedskompetencer og mindske sårbarhed.

Opgaven med at forbedre de organisatoriske forhold der påvirker patientforløbet før, under og efter hospitalsbehandlingen, og som udgør selve fundamentet for en øget inddragelse, kan ikke uddelegeres til patienter og sundhedsprofessionelle alene, men må understøttes strategisk, ledelsesmæssigt og økonomisk. Som skattefinansieret velfærdsinstitution indtager sundhedsvæsenet en vigtig plads i det grønlandske samfund. Det er imidlertid udviklet efter dansk model, med regionalt placeret forebyggelse, pleje og behandling, og med centralisering af den komplekse sygdomsbehandling på landssygehuset, DIH, i Nuuk (Velfærdskommissionen 2010). I denne efter arktiske forhold højt specialiserede organisation dominerer en vestlig, biomedicinsk sygdomsforståelse, hvor målet er effektiv og hurtigt diagnosticering og behandling af veldefinerede, afgrænsede sygdomstilstande som primært indsatsområde. Uanset at dette i et sundhedsprofessionelt perspektiv kan være fuldstændig logisk, kan det for ikke så få patienter og pårørende opleves som særdeles kontrastfyldt i forhold til egen kultur og sygdomsopfattelse (Kleinman 1988). Eksempelvis repræsenterer det grønlandske begreb *peqqinneq* en helhedsorienteret forståelse af sundhed som et liv med gode relationer samt mad og oplevelser i og med natur og kultur (Health 2020), og ikke bare fravær af sygdom.

En afventende holdning hos patienterne kan derfor på den ene side slet og ret skyldes høflig tilbageholdenhed, og derfor blot kræve en åben invitation til at deltage, men den kan på den anden side også være udtryk for manglende indsigt i og medejerskab af den institutionelle, biomedicinske målsætning som sundhedsvæsenet repræsenterer. Sideløbende hermed eksisterer der som tidligere nævnt – i hvert fald i den ældre del af befolkningen – en kulturelt dybt forankret mestringsstrategi, der viser sig ved tålmodighed overfor livets tilskikkelser sammen med den forholdsvis udbredte forestilling, at sygdom i kroppen er noget, sundhedsvæsenet tager sig af (Aagaard 2015). Sidstnævnte skyldes formentlig, at det er det signal, sundhedsvæsenet hidtil har sendt, og som det kræver tid at forandre.

Den indlagte patient er altså i kraft af sin sygdom og blotte tilstedeværelse på hospitalet allerede inddraget, men ikke nødvendigvis involveret. Første skridt i retning af reel involvering er derfor en organisatorisk understøttelse af, at sundhedsvæsenet som system og de sundhedsprofessionelle som dets aktører erkender deres magtposition i forhold til patienterne og inviterer dem til at indgå i et reelt partnerskab omkring deres sygdom og behandling. Denne

proces er nu igangsat på et overordnet niveau, men omstillingen må forventes at kræve tid (Olesen m.fl. 2020).

Samlet set viser undersøgelsen, at både det administrative system, patienterne og de sundhedsprofessionelle ønsker det samme, nemlig at borgerne i langt højere grad kan være aktive deltagere i deres sygdomsforløb, men de gør det ud fra forskellige perspektiver.

Patienter er ikke bare patienter. De lever vidt forskellige liv og har forskellige erfaringer, forudsætninger og livsvilkår, også selv om de fejler det samme og skal have nøjagtig den samme behandling. Det vil derfor være individuelt, i hvilket omfang og på hvilken måde den enkelte kan indgå aktivt i sit behandlingsforløb (Seibæk 2020). Mens nogle patienter har mange års erfaring med sygdom og behandling enten som patient eller pårørende, kan indlæggelsen på sygehus for andre være det første møde med et system, hvis regler og arbejds-gange kan virke temmelig uforståelige. Mange patienter må forventes at reagere herpå ved at forholde sig afventende. Men som de sundhedsprofessionelle ganske rigtigt påpeger, så kan en for afventende tilgang hindre patienten i at få indflydelse på sit behandlingsforløb. Her er det på nuværende tidspunkt de sundhedsprofessionelles ansvar at invitere til kontakt, hvilket undersøgelsens fund viser, kan være en uvant og uoverkommelig opgave for den enkelte.

Sygdom og indlæggelse på hospital er ofte et familieanliggende, og familien kan være til stor støtte for patienten både menneskeligt, praktisk, og i forhold til samarbejdet med sundhedsvæsenet (Aagaard 2015). Det er derfor væsentligt også at kunne inddrage de pårørende i forbindelse med hospitalsbehandling, naturligvis under forudsætning af at patienten ønsker dette (Ågård, Seibæk & Bregnballe 2017). Imidlertid viste undersøgelsen, at inddragelse af pårørende ofte i praksis afhæng af deres bosted. På grund af den korte afstand mellem bolig og sygehus kunne pårørende bosat i Nuuk være med til samtaler, hvilket ikke på samme måde var tilfældet, hvis den pårørende kom fra kysten. Pårørende optrådte således i mange tilfælde som centrale, men usynlige aktører i behandlingsforløbet, som kun patienten selv havde kontakt med via mobiltelefonen, ikke fordi forståelsen af de pårørendes betydning ikke var til stede hos de sundhedsprofessionelle, men på grund af organisatoriske forhold, såsom mangel på – eller prisen på – indkvartering, internet osv.

Hvad skal der til, for at patienterne kan blive mere inddraget? I første del af undersøgelsen foreslår personalet at patienterne skal modtage mere viden

i form af information om deres sygdom og behandling, og at de tildeles adgang til viden, som de selv kan opsøge, eksempelvis i form af journaladgang og oplysning om sundhedsvæsenets tilbud (Mougaard-Frederiksen & Seibæk 2021). Sidstnævnte er væsentlige organisatoriske forudsætninger for, at patienterne kan opnå indflydelse (Aagaard & Borg 2018). Men sårbarhed i form af manglende eller sparsom forståelse, fysiske og psykiske gener, sprogbarrierer, fravær af familien og ophold i et uvant hospitalsmiljø kan hindre nogle patienter i at benytte sådanne tilbud. Det er derfor vigtigt, at man i organiseringen af patientforløbet også er opmærksom på, at ikke alle patienter har ressourcer til at være aktive, eksempelvis i lange eller uforudsigelige pleje- og behandlingsforløb (Seibæk 2020).

Den form for viden, personalet efterlyser hos patienterne har, som det fremgår af det empiriske materiale, primært afsæt i en biomedicinsk forståelse af sygdom og behandling. Den viden som patienterne rent faktisk besidder om deres egen forståelse af deres sygdom, deres oplevelse af og erfaringer med kroppen, samt deres muligheder og ønsker for fremtiden, efterspørges tilsyneladende ikke i samme grad. Men hvis der skal ydes en kultursensitiv, sundhedsfaglig indsats, så må man have indblik i den enkelte patients særlige livssituation helt konkret, så der skabes indsigt i, hvordan patienten selv opfatter sin situation, og hvilke livsværdier der har indflydelse på valg og handlinger. Det handler altså ikke kun om patientens biomedicinske viden, motivation eller evner, men også om, at personalet forstår og anerkender værdien af at få indsigt i de livsmuligheder, patienten har til rådighed, faktorer som patienten måske ikke selv ved, har betydning for behandlingen. Der er her tale om et paradigmeskift, hvor de sundhedsprofessionelle anerkender patientens perspektiv som legitim viden og tillægger den viden værdi. Eksempelvis ved at de sundhedsprofessionelle bliver bevidste om, at indlæggelsen på hospitalet udgør en undtagelse i patienternes liv, og at der kan være væsentlige, men for dem ukendte grunde til at patienterne lever deres liv som de gør.

Netop anerkendelse af patienternes viden om deres egen situation er en af de vigtigste forudsætninger for at indgå i et aktivt og ligeværdigt samarbejde. Men inddragelse af patienternes viden i form af deres erfaringer, oplevelser og værdier har vist sig at udgøre en udfordring for de sundhedsprofessionelle (Mougaard-Frederiksen & Seibæk 2021; Seibæk 2021). Dels har de sundhedsprofessionelle hidtil primært udøvet deres faglige autoritet ud fra biomedici-

cinske kriterier og på den måde indtaget en ekspertrolle i forhold til patienten, dels er det for mange patienter stadig nyt og uvant at skulle være aktive medspillere. Det er altså ikke en sufficient løsning udelukkende at fokusere på, at patienterne får mere viden og bliver mere aktive, så længe de på sygehuset stadig bliver mødt af et sundhedssystem, som er bundet af et biomedicinsk fokus med fastlagte strukturer og rutiner, der er indarbejdet gennem årtier.

Der må organisatoriske forandringer til: uddannelse af personale, reorganisering af patientforløb, ny indretning af sengestuer og undersøgelsesrum og nyt informationsmateriale udarbejdet i samarbejde med patienterne. Målet må være at tilpasse organiseringen af sundhedsvæsenet og de værdier, det drives efter, til patienternes behov – naturligvis til gavn for patienterne, men ikke kun. Undersøgelser viser nemlig, at der kan opnås en bedre ressourceudnyttelse, hvis sundhedsvæsenet tilpasses patienternes behov, og at der er væsentligt større arbejdsglæde for personalet forbundet med at arbejde patientinvolverende. Højere grad af inddragelse kan således sikre fælles ejerskab af beslutninger, færre medicineringsfejl og utilsigtede hændelser, bedre efterlevelse af behandlingen hos patienten, samt styrke patientens tro på at kunne (og deres ønske om at ville) bidrage. Sidst men ikke mindst kan patientinddragelse medvirke til fastholdelse af medarbejdere qua større jobtilfredshed (Phillips m.fl. 2016).

Mange patientforløb der indbefatter specialiseret behandling ved DIH, vil i udgangspunktet være organisatorisk komplekse, ganske simpelt på grund af de store geografiske afstande og logistiske udfordringer i forhold til transport og vejforhold. Betydelig uforudsigelighed helt frem til indlæggelsen og behandlingens start er u hensigtsmæssig, men ikke usædvanlig; alt kan ikke planlægges. Imidlertid forhøjer de mange aktører, der er involverede i den enkelte patients forløb, risikoen for kommunikationsbrist betydeligt. Et første skridt kunne derfor være at skabe overblik over behandlingsforløbene og forenkle kommandovejene. Den manglende viden om hvad der lokalt sker med patienterne igennem forløbet, er ligeledes et signal om, at der er brug for at styrke både dokumentationen i patientens journal og en koordinerende indsats i overgangene.

Styrker og svagheder ved undersøgelsen

Undersøgelsens fokus har overordnet set været at tilvejebringe og formidle viden om, på hvilken måde patientinvolvering kan styrke patienters handlekompetencer og øge deres helbredsrelaterede livskvalitet samt identificere hvilke organisatoriske forandringer, der understøtter patientinvolvering og optimal ressourceudnyttelse, samt skaber handlemuligheder for patienter og professionelle undervejs i patientforløbet. Eftersom undersøgelsen kun er foretaget på et enkelt hospital, nemlig landshospitalet, må resultaterne fortolkes i lyset af denne omstændighed. Yderligere udforskning af et regionalt perspektiv på patientinvolvering i sygehusregi er derfor relevant.

For mange patienter udgør deres pårørende en uvurderlig ressource i deres sygdoms- og behandlingsforløb. Det repræsenterer derfor en begrænsning, at vi hverken havde mulighed for at inddrage de pårørendes eget perspektiv i undersøgelsen eller at observere interaktionen mellem patienter, pårørende og sundhedsprofessionelle på hospitalet.

En kvalitativ tilgang til undersøgelsens formål med inddragelse af interviews og feltobservationer har etableret et indholdsmættet og varieret datagrundlag. Det er en styrke, at patienter fra hele Grønland samt at otte forskellige slags sundhedsprofessionelle deltog, hvilket skabte variation i alder, køn, uddannelse og levevilkår, og dermed også variation i deltagernes forestillinger om og erfaringer med patientinvolvering. Det er også en styrke, at analyser af både interviews og observationer viste overlap i holdninger og personlige synspunkter, uanset deltagernes alder, geografiske og socioøkonomiske baggrund.

Konklusion

Grundet ressourceknaphed samt stigende bevidsthed om patientrettigheder er der et ønske i det grønlandske samfund om, at patienter tildeles bedre indflydelse i deres kontakt med sundhedsvæsenet. Både patienterne selv og de sundhedsprofessionelle ønsker, at der i højere grad skabes mulighed for, at patienter kan involvere sig i sundheds- og sygdomsspørgsmål, også i forbindelse med specialiseret behandling og hospitalsindlæggelse. Hvis denne vision skal lykkes, skal den sundhedsfaglige indsats ikke udelukkende fokusere på patienternes sygdom, men også inddrage deres kulturelle baggrund og livsførelse. Det kræver en lang række organisatoriske forandringer i sundhedsvæsenet med forenklede arbejdsgange, tilpasset de mennesker, der skal behandles.

Sideløbende må der udvikles en fælles forståelse af patientinddragelse, som i højere grad inviterer patienterne til at bidrage aktivt, og som understøtter de sundhedsprofessionelle i deres rolleskift fra eksperter til samarbejdspartnere.

Taksigelser

En varm tak til de patienter og sundhedsprofessionelle som brugte tid og kræfter på at bidrage til undersøgelsen, og til projektets dygtige og engagerede samarbejdspartnere: Laila Frederiksen, Najannguaq Petersen, Dorthe Møller, Lise Becker Rosing, Helle Mougard-Frederiksen, Tina Munk og Ella Skifte.

Litteratur

- Augustussen, M., Hounsgaard, L., Pedersen, M. L., Sjøgren, P., & H. Timm (2017). Relatives' level of satisfaction with advanced cancer care in Greenland – a mixed methods study. *International Journal of Circumpolar Health* 76 (1), 1335148. <https://doi.org/10.1080/22423982.2017.1335148>.
- Augustussen, M., Pedersen, M. L., Hounsgaard, L., Timm, H., & P. Sjøgren (2018). Development of health-related quality of life and symptoms in patients with advanced cancer in Greenland. *European Journal of Cancer Care* 27 (3), e12843. <https://doi.org/10.1111/ecc.12843>.
- Bregnballe, V., Rodkjær, L. Ø., Aagård, A. S., Hanberg, C., & K. Lomborg (2015). Fælles beslutningstagen – en metode til patientinvolvering. *Sygeplejersken* 12, 74-76.
- Handberg, C., Beedholm, K., Bregnballe, V., Nellemann, A. N., & L. Seibaek (2017). Reflections on patient involvement in research and clinical practice: A secondary analysis of women's perceptions and experiences of egg aspiration in fertility treatment. *Nursing Inquiry*. <https://doi.org/10.1111/nin.12210>.
- Hounsgaard, L., Augustussen, M., Moller, H., Bradley, S. K., & S. Moller (2013). Women's perspectives on illness when being screened for cervical cancer. *International Journal of Circumpolar Health*, 72, 10.3402/ijch.v3472i3400.21089. eCollection 22013. <https://doi.org/10.3402/ijch.v72i0.21089>.
- Hounsgaard, L., Jensen, A. B., Wilche, J. P., & I. Dolmer (2014). Kendetegn ved sygeplejepraksis i mindre byer og bygder i Grønland. *Sygeplejersken* 1, 71-81.
- Højgaard, H. (2016). Telemedicin medvirker til lige adgang til sundhedsydelser. *Sygeplejersken* 2, 77-80.

- Hølge-Hazelton, B. (red.) (2014). *Forsknings- og udviklingskultur i klinisk praksis*. Region Sjælland.
- Kjerholt, M., Wagner, L., Lindhardt, T., Delmar, C., & J. Clemmensen (2016). Participatory Action Research in clinical nursing practice in a medical ward—challenges and barriers. *Nordisk Sygeplejeforskning*, 6, 34–48.
- Kleinman, A. (1988). *The Illness Narratives. Suffering, Healing and the Human Condition*. Basic Books.
- Kvale, S., & S. Brinkmann (2009). *Learning the Craft of Qualitative Research Interviewing*. SAGE Publications.
- Lomborg, K., Bregnballe, V. R. L. Ø., Hanberg, C., & A. S. Aagård (2015). Patient-involvement – et begreb med potentiale. *Sygeplejersken* 12, 70–73.
- Malterud, K. (2001). Qualitative research: standards, challenges, and guidelines. *The Lancet* 358 (9280), 483–488. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(01\)05627-6](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(01)05627-6).
- Mougaard-Frederiksen, H., & L. Seibæk L. (2021). Sundhedsprofessionelle perspektiver på patientinddragelse i det grønlandske sundhedsvæsen. *Grønlandsk Kultur og Samfundsforskning 2020-21*, 143–157.
- Naalakkersuisut (2010). *Redegørelse om Sundhedsreformen*. Departementet for Sundhed. https://peqqik.gl/Footerpages/Publikationer/Rapporter?sc_lang=da-DK
- Nielsen, L. O., Krebs, H. J., Albert, N. M., m.fl. (2017). Telemedicine in Greenland: Citizen's perspectives. *TELEMEDICINE and e-HEALTH* 23 (5), 441–7. <https://doi.org/10.1089/tmj.2016.0134>
- Olesen, I., Hansen, N. L., Ingemann, C., Lundblad, A., & C. V. L. Larsen (2020). *Brugernes oplevelse af det grønlandske sundhedsvæsen. En pilotundersøgelse*. Statens Institut for Folkesundhed.
- Phillips, N. M., Street, M., & E. Haesler (2016). A systematic review of reliable and valid tools for the measurement of patient participation in healthcare. *BMJ Quality & Safety* 25 (2), 110–117. <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2015-004357>.
- Sackett, D. L., Rosenberg, W. M., Gray, J. A., Haynes, R. B., & W. S. Richardson (1996). Evidence based medicine: what it is and what it isn't. *BMJ* 312, 71–72. <https://www.bmj.com/content/312/7023/71>
- Schlütter, M. M., & L. Hounsgaard (2020). Når helbredet svigter i alderdommen: ældres møde med uvished i behandlingsforløb i det grønlandske sundheds-

- væsen. Side 263-82 i T. Aagaard & L. Hounsgaard (red.): *Menneske – sundhed, samfund og kultur*. Århus: Klim.
- Seibæk, L. (2021). Patient involvement in Greenland hospital-care: A qualitative study of the patient perspective. *International Journal of Circumpolar Health* 80 (1), 1971377. <https://doi.org/10.1080/22423982.2021.1971377>
- Seibæk, L. (2020). Patientinddragelse i klinisk hospitalspraksis. I T. Aagaard & L. Hounsgaard (red.): *Menneske – sundhed, samfund og kultur*. Århus: Klim.
- Spradley, J. P. (1980). *Participant observation*. Holt, Rinehart and Winston.
- Taylor, M. J., McNicholas, C., Nicolay, C., Darzi, A., Bell, D., & J. E. Reed (2014). Systematic review of the application of the plan-do-study-act method to improve quality in healthcare. *BMJ Quality & Safety* 23 (4), 290-298. <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2013-001862>
- Thaysen H. V, Lomborg, K. & L. Seibaek (2019). Patient involvement in comprehensive, complex cancer surgery: Perspectives of patients, relatives and health professionals. *European Journal of Cancer Care* 28 (4). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ecc.13071>
- Skatte- og Velfærdskommissionen (2010). *Hvordan sikres vækst og velfærd i Grønland?* (Baggrundsrapport). https://kamikposten.dk/lokal/last/container/da/hvadermeningen/pdf/hvordan_sikres_vaekst_og_velfaerd_i_groenland.pdf
- Wadel, C. (1991). *Feltarbejde i egen kultur - en indføring i kvalitativt orienteret samfundsforskning*. Seek.
- Ågård, A. S., Seibæk, L., & V. Bregnballe (2017). Pårørende og patientinvolvering. In K. H. Piil & T. U. Fredskild (red.): *Patientinddragelse i praksis - erfaringer, metoder og perspektiver*. København: Gad.
- Aagaard, T. (2015). *Hverdagsliv med sygdom – patienters kulturelle perspektiver på sundhedspraksis i Grønland* (Inussuk. Arktisk forskningsjournal, 1). Grønlands Selvstyre.
- Aagaard, T. (2017). Patient involvement in healthcare professional practice – a question about knowledge. *International Journal of Circumpolar Health* 76 (1), 1403258. <https://doi.org/10.1080/22423982.2017.1403258>
- Aagaard, T., & T. Borg (2018). Patient Participation in Healthcare Practice in Greenland: Local Challenges and Global reflections. *Outlines. Critical practice Studies* 19 (1), 7-24.

Livet i egen bolig — ældres oplevelser af byrum

RANDI SØRENSEN JOHANSEN OG TENNA JENSEN

Abstract

Aging is one of the central issues of political welfare discussions in Kalaallit Nunaat. While the national policy supports senior adults' remaining in their own homes for as long as possible, there are a number of challenges to be faced before this goal can be achieved. This article addresses one of these challenges, the ability of seniors to effectively navigate the urban environment in Nuuk. Based on interviews with older adults, this work focuses on seniors' experience of the existing design of urban spaces within Nuuk and the possibilities of creating a more elder-friendly environment. Our analysis demonstrates how the current distance to urban centers and shops present challenges to the quality of life among self-sufficient older people. It also highlights how lack of public transport, footpaths, and amenities, such as benches, present obstacles to completing daily activities, like shopping and social engagements, while also generally adding to the difficulty of outdoor pursuits.

Introduktion

Af Grønlands Statistiks befolkningsfremskrivninger fremgår det, at andelen af ældre borgere er stigende, samtidig med at andelen af erhvervsaktive borgere er faldende (Grønlands Statistik 2019). Frem mod år 2030 estimeres en stigning i antallet af personer over 67 år på 52,53% (Departementet for Sociale Anliggender 2023). Stigningen antages at blive størst i Nuuk (Departementet for Familie, Kultur, Kirke og Ligestilling 2012; Kommuneqarfik Sermersooq 2016). Ovenstående udvikling samt Kommuneqarfik Sermersooqs egen behovsanalyse fra 2016 viser, at behovet for plejepladser til ældre borgere i Nuuk forventes at stige markant de næste årtier (Kommuneqarfik Sermersooq 2016).

For at imødegå denne situation er der blandt andet en fælles målsætning på både nationalt og kommunalt plan om, at ældre skal blive boende længst muligt i deres egne hjem (Departementet for Sociale Anliggender 2020).

Princippet 'længst muligt i eget hjem', har længe været dominerende i ældrepolitikken herhjemme (*Landstingsforordning nr. 11 af 30 oktober 1998 om ældreinstitutioner mv.*). Princippet lægger op til, at borgerne skal have mulighed for at blive boende i eget hjem med/uden hjælp, så længe det kan lade sig gøre på forsvarlig vis. For at understøtte at ældre kan blive boende hjemme, er der blandt andet blevet indført hjemmehjælp (Inatsisartuts bekendtgørelse nr. 32 af 26. juli 1994 om hjemmehjælp), dog med variation fra kommune til kommune (Departementet for Sociale Anliggender 2020). Hjemmehjælpens formål er at muliggøre, at en borger kan forblive i eget hjem længst muligt under egnede forhold. Dertil ydes hjælp til huslige opgaver (rengøring, madlavning, madudbringning, foretagelse af indkøb, varetagelse af tøjvask og hjælp til personlig hygiejne).

Forskning fra Kalaallit Nunaat viser, at mange ældre i dag klarer sig selv i hverdagen, men der er også et stort antal ældre personer, som i varierende grad har behov for hjælp. Derudover er der flere ældre, der har behov for hjælp, men som ikke efterspørger hjælp, fordi de ikke vil være til besvær for deres omgivelser. Nogle hjemmeboende ældre presser således sig selv til at være selvhjulpne, hvilket kan resultere i, at deres livskvalitet og sundhedsniveau forringes (Nørtoft m.fl. 2019).

Mange af de offentlige boliger i Kommuneqarfik Sermersooq er dårligt egnede til ældre, særligt mange af de boliger, der ligger i Nuuk. De forældede boligblokke har dårlige adgangsforhold, og boligerne er ikke blevet vedligeholdt. Mange ældre borgere bor derfor i dag i boliger, der ikke egner sig til de ældres helbredstilstand og fysik (Departementet for Sociale Anliggender 2020).

Ifølge ældrestrategien fra 2012 skal en bolig ikke begrænse ældres selvstændige liv, men understøtte indendørs daglige gøremål som madlavning og personlig hygiejne. Ifølge strategien skal ældre også være i stand til at foretage indkøb og indgå i fællesskaber udenfor boligen (Departementet for Familie, Kultur, Kirke og Ligestilling 2012). I den seneste ældrestrategi fra 2023 er der fokus på etablering af ældrekollektiver for at udvide tiden i egen bolig (Departementet for Sociale Anliggender 2023). Fra nationalpolitisk plan er der derfor opmærksomhed på, at ældres mulighed for at blive boende i eget hjem afhænger af faktorer både inden for og uden for hjemmets fire vægge.

Også på kommunalt plan har der været opmærksomhed på, at placeringen af ældres boliger er medbestemmende for muligheden for at blive boende i

eget hjem: "Der lægges vægt på, at ældrevenlige boliger og beskyttede boliger til ældre placeres i tilknytning til lokalcentrene for herved i højere grad at give de ældre medborgere muligheden for at bo længst muligt i eget hjem" (Nuup Kommunea 2005, 63).

I denne artikel sætter vi gennem interview med ældre borgere bosat i Nuuk fokus på, hvordan ældre mennesker opfatter og færdes i byrum, og på hvilke måder materielle aspekter som nærmiljøets og byrummets indretning påvirker ældres hverdagsliv og livskvalitet.

Forskning i ældre og byrum

Interessen for at direkte måle og forstå hverdagsliv, livskvalitet og sundhed hos befolkningen i Kalaallit Nunaat startede i det 19. århundrede, hvor læger og etnografer begyndte at dokumentere befolkningens livsførelse og sundhed. Over det 20. århundrede blev indsatsen mere systematisk, og fra 1993 er befolkningens sundhed og livskvalitet regelmæssigt blevet monitoreret gennem Befolkningsundersøgelsen (Larsen m.fl. 2019). Også andre undersøgelser som *Survey of Living Conditions in the Arctic* (SLiCA), har givet indblik i befolkningens levevilkår og livskvalitet (Poppel (red.) 2015). I forbindelse med projektet Arktisk Aldring blev særskilte mål for ældres sundhed og livskvalitet inkluderet i Befolkningsundersøgelsen, og nærmere undersøgelser af ældre menneskers livskvalitet satte forskningsmæssigt fokus på ældre og deres livskvalitet, velvære og sundhed (Nørtoft m.fl. 2019; Larsen m.fl. 2019; Schlütter & Hounsgaard 2020; Schlütter 2019; Schlütter & Jensen 2023). I 2022 gav en undersøgelse af opfattelser af plejeforhold på landets plejehjem indsigter i plejehjemsbeboeres livsvilkår (Nørtoft m.fl. 2022).

Inden for det politiske system har der været fokus på velfærdstiltag rettet mod ældre, og der er udkommet flere rapporter og redegørelser for ældreområdet om bl.a. botilbud og ældreinstitutioner (Departementet for Sociale Anliggender 2020), demens (Departementet for Sociale Anliggender 2023) og to ældrestrategier (Departementet for Familie, Kultur, Kirke og Ligestilling 2012; Departementet for Sociale Anliggender 2023).

Eldrestrategien fra 2012 har fokus på sikring af aktive og værdige liv for ældre, med vægt på personligt ansvar og selvhjulpethed (Departementet for Familie, Kultur, Kirke og Ligestilling 2012). Den seneste ældrestrategi fra 2023 fokuserer på rammesættelse af initiativer, som styrker ældres tilværelse gen-

nem nye boformer, bedre service, bedre forhold på alderdomshjemmene og øget demensfokus (Departementet for Sociale Anliggender 2023).

Gerontologisk forskning i ældres forhold til mobilitet og byrum er tiltaget i de senere år. I 2006 blev WHO's projekt "Age-friendly Cities" lanceret (WHO 2006), og siden har der inden for gerontologien været et stigende fokus på betydningen af at tænke og bygge byrum, der i højere grad tager hensyn til ældre mennesker (Menec og Brown 2022; Torku m.fl. 2021).

I studier af ældres mobilitet i og udenfor hjemmet har der særligt været fokus på betydningen af fald (Pantelaki m.fl. 2021). Fald påvirker opfattelsen af krop, selvsikkerhed og daglige rutiner, og dette har betydning for brugen af inde- og udearealer og nærmiljø (Boyles 2016; Mahler & Sarvimäki 2012; Clancy m.fl. 2015; Baloh 1992).

Miriam Boyles har beskæftiget sig specifikt med betydningen af gåture blandt engelske ældre, som har oplevet at falde. Boyles belyser i sin artikel, at ældres opfattelse af byrum hænger sammen med en følelse af at være i verden, og at byen er et sted for sociale interaktioner og for følelsen af selvstændighed. Hun finder, at det at kunne færdes i byen og i samfundet ofte bliver taget for givet. Et fald ændrer dette og skaber en følelse af fremmedhed og usikkerhed hos ældre overfor et kendt miljø, som de tidligere har kunnet begå sig sikkert i (Boyles 2016).

I en dansk kontekst, har der også været fokus på, hvordan boligens beliggenhed i byen har betydning for ældre. Det er blevet fremhævet, at nærhed til butikker og offentlig transport er vigtig, fordi ældre kan have svært ved at foretage lange gåture (Lundtorp & Hansen 1992; Ranten & Vedel-Petersen 1985). Forskning har også vist, at byrummets fysiske udformning, som eksempelvis fortov, har stor betydning for, hvor fremkommelig byen er for ældre mennesker, ligesom det konkrete design af genstande som eksempelvis bænke har stor betydning for ældres oplevelse og brug af byrummet (Carroll m.fl. 2020; Boyles 2016).

Materiale og metode

Den følgende analyse er baseret på fire kvalitative interviews med ældre mennesker i alderen 68 til 90 år bosiddende i Nuuks bydele Qapiarfiusaaq og Qaqortoq. Interviews blev foretaget i 2020 i deltagernes hjem. Interviewene varede én time og omhandlede boligens inde- og udemiljø og deltagernes brug

af nærmiljø. Interviewformen var semistruktureret og kredsede i udgangspunktet om emnerne hjemmets mangfoldighed og betydning, vinduets betydning for livsglæden samt udfordringer ved boligens beliggenhed. Disse emner gav mulighed for at få indblik i deltagernes egne opfattelser af deres hjem, livssituation, og hverdagsudfordringer. I denne artikel benyttedes kun materiale om ude- og nærmiljø.

Interviewene formede sig som en samtale, og det var derfor muligt for deltagerne løbende at dreje samtalen i andre retninger. Alle deltagere har underskrevet en samtykkeerklæring, der indskærper, at det kun er interviewerene, der har haft adgang til ikke-anonymiseret datamateriale. For at sikre at deltagerne var trygge ved at blive interviewet, er alt interviewmateriale anonymiseret, og alle deltagere har haft mulighed for at trække sig fra undersøgelsen (Hastrup m.fl. 2011; Kvale & Brinkmann 2015). De har også hver især godkendt de citater, der anvendes i analysen.

Deltagernes udsagn er efter transskribering blevet inddelt i temaer, hvori centrale begreber er blevet identificeret, analyseret og diskuteret gennem anvendelse af eksisterende forskningslitteratur. Derudover er der anvendt dokumenter fra Kommuneqarfik Sermersooq (*Ældrepolitik 2016-2026*), Grønlands Statistik ("Faldende folketal med aldrende befolkning") og Naalakkersuisut¹ i analysen.

Ældres livskvalitet og levevilkår

Livskvalitet er nært forbundet med oplevelsen af "det gode liv" (Næss 2001) og afhænger af den enkelte persons prioriteringer og muligheder. Derfor ændres forestillinger om og forventninger til livskvaliteten sig gennem livet i en dynamisk proces (Lauritzen 1998). Når man bliver ældre, ændres livsvilkårene på forskellig vis for mange. Det påvirker opfattelsen af, hvad det gode liv er, idet den baserer sig på sammenligninger med, hvordan livet har været og overvejelser over, hvordan det kan blive i fremtiden (Wagner 1998; Lauritzen 1998). Alle ældre er forskellige, og der er en stor spredning i ældres livsvilkår, behov og opfattelser af, hvad der giver det gode liv (Glasdam & Esbensen 2018;

1. Departementet for Familie, Kultur, Kirke og Ligestilling. 2012; Departementet for Sociale Anliggender 2023; Skatte- og velfærdskommissionen 2011; Departementet for Sociale Anliggender 2020.

Bengtsson 2003). Uanset personlige forskelle afhænger livskvalitet også af, hvilke rammer og muligheder samfundet udbyder. Det vil sige, at en persons oplevelse af livskvalitet konstant dannes i og formes af samspillet mellem individ og samfund.

Forskning fra Kalaallit Nunaat viser, at ældres opfattelse af livskvalitet særligt afhænger af relationer til familien, adgangen til natur og god bevægelighed (Nørtoft m.fl. 2019), elementer der også er vigtige for yngre befolkningsgruppers opfattelse af "det gode liv" (Steenholdt 2021). En undersøgelse af ældres levevilkår fra 2018 viser, at flere ældre bor alene i takt med alderen, som enke eller enkemand, og færre har en partner. De fleste ældre har dog jævnligt social kontakt til tætte relationer, og mange vælger at integrere sig i sociale fællesskaber som sportsforeninger og ældreforeninger og deltager i aktiviteter i lokalsamfundet, hvor bingo/banko er en af de hyppigt forekommende begivenheder. Udelivet har stor betydning for ældres oplevelse af at have et godt liv. Det at kunne opholde sig ude og foretage noget udendørs er vigtigt. Hjemmeboende ældre har ofte adgang til færre aktivitetsmuligheder end institutionsbeboere, da plejehjemmene har daglige aktiviteter og udflugter for beboere. Undersøgelsen fra 2018 viser også, at mange ældre uden privat pensionsopsparing oplever, at det er svært at få den offentlige alderspension til at række til hverdagens fornødenheder (Nørtoft m.fl. 2019).

Formålet med denne artikel er at bidrage til en forståelse for samspillet mellem byrum og livskvalitet. Der fokuseres på, hvilke aspekter ved byrummet der påvirker den oplevede livskvalitet.

I det følgende fokuseres der på de aspekter, der ifølge deltagerne har størst betydning for deres oplevelser med og brug af byrum og nærmiljø: transport, afstand og hvilemuligheder.

Transport

"Hver gang jeg skal op og ned ad bakken, tager jeg en taxa. Jeg kan ikke klare den selv længere," siger en ældre borger bosiddende ved Qapiarfusaaq. Deltageren bor ved en stejl bakke, der ligger højt i forhold til bymidten, som stednavnet Qapiarfusaaq ("skrabebrætliggende") også indikerer. Deltageren har fået udleveret en rollator fra sundhedsvæsenet, men havde på interviewtidspunktet kun øvet sig i at gå med den på den nærliggende vej. Hun føler sig usikker ved at tage rollatoren med på bakken, fordi der ikke er ældrevenlige

gangstier eller andre arealer til bløde trafikanter ved vejen mod midtbyen. Selvom boligen ligger ved et boligkompleks med fire børnehaver, en folkeskole, fodboldbane, kiosk, festsal, hotellejligheder og en udsigtspost, er der ikke taget højde for bløde trafikanter i designet af området. Oveni dette blev den offentlige busrute nedlagt for nogle år siden. Deltageren savner bussen og er ked af, at der ikke er tænkt i andre løsninger. Som det fremgår af citatet, benytter deltageren jævnligt private transportmuligheder bare for at komme ned og op ad bakken, selvom det er økonomisk omkostningsfuldt. Taxaerne sætter hende af ved bymidten, hvor der er mere jævnt terræn, og hun fortsætter derfra til fods til bl.a. dagligvarebutikker.

En mandlig deltager, der bor i samme boligkompleks, kunne ligeledes have haft gavn af busruten. Den naturlige hældning, der er ved bakken, begrænser hans aktivitets- og handlemuligheder: "Jeg handler ikke stort ind, jeg vil gerne tage ned og handle ind til aftensmad på dagen," oplyser han. Han bruger gåturen som daglig aktivitet for at holde kroppen i gang. Han forklarer, at han sommetider handler ind to gange på én dag, hvis han for eksempel skal købe vaskepulver, mel eller lignende. Disse varer køber han separat fra de daglige fødevarer for at mindske vægten. Han bruger en del kræfter og balance på at tage bakken til fods. Energiforbruget ved at gå op og ned ad bakken er den største udfordring i dagligdagen, og han mærker tydeligt, hvor meget energi han bruger på at tage den stejle bakke. Han har en træstok som hjælperedskab: "Vi grinede en del ad den gave, som jeg fik i pensionsgave fra mine da-

Tidligere busstoppested ved Samuel Kleinschmidt Aqutaq. Foto: Google.

værende kolleger, nemlig en stok. Den bruger jeg nu meget flittigt". Stokken er til stor hjælp for deltageren, især når han skal ned i havnen for at se til båden eller på apoteket. Ved vejen til havnen er der heller ingen kollektiv transport. Derfor er han nødsaget til at gå til fods og have en rygsæk på til at transportere værktøj og andre ting til båden i. I visse tilfælde kan nære relationer køre ham rundt i bil. Det er befriende for deltageren, når dette sker.

Fælles for de to deltagere er, at de er mere end 85 år gamle, og deres fysiske kunnen er ikke den samme som tidligere. Begge deltagere oplever tabet af deres primære transportmiddel (bussen), og det at de nu – med de fysiske begrænsninger de har fået med alderen – er nødsaget til at gå til fods eller betale for taxakørsler, som en forringelse af deres livskvalitet.

Afstand

Selvom der er en enkelt kiosk ved det boligkompleks, som begge deltagere bor ved, bruger de den ikke, fordi den ikke har de varer de efterspørger. De må derfor tage på indkøb i supermarkederne Brugseni og Akiki i midtbyen eller i Pisiffik ved Nuuk Center.

I en anden bydel, Qaqortoq, er der ingen butikker i nærområdet. Det nærmeste supermarked er 850 meter væk i Nuuk Center. "Der er langt til indkøb, eller tage på besøg hos bekendte. Det er ikke lige til. Man har nemlig fjernet busruten herfra. Den mangles. Unge bilister kører forbi en. Jeg håber tit, at nogen vil give mig et lift, men det sker ret sjældent," siger en af de ældre deltagere.

Både i Qaqortoq og i Qapiarfusaaq er der nedlagt busstoppesteder. Det opleves som et problem af flere ældre; "når jeg skal et sted hen, spørger jeg mine døtre, om nogen har tid til at køre mig rundt," siger en deltager. Deltageren har en særlig interesse for kunst, håndsyning og malerier og tager ofte til arrangementer, såsom ferniseringer i byen.

Selvom både Qaqortoq og Qapiarfusaaq af mange i Nuuk bliver anset for at ligge i centrum, deler de ældre i dette studie ikke den opfattelse. De skal typisk gå omkring to kilometer i bakket terræn, hvis de skal handle ind og tage hjem igen med indkøbte varer. Og cirka halvanden kilometer i alt, hvis de tager bussen. De har derfor bekymringer i forhold til deres fysiske formåen. De bekymrer sig på forhånd over, om der kan opstå vanskelige situationer, når de færdes i byen, eksempelvis hvad et fald kan indebære, og hvordan man skal takle en uventet episode, når man færdes alene på smalle og ujævne, og

ofte sne- og isglatte fortove. Disse bekymringer påvirker deltageres mentale velbefindende.

Udover aldersrelateret svækkelse og usikkerhed i forhold til deres fysiske formåen er der også andre tilstande som svimmelhed, der i særlig grad rammer ældre mennesker, der udfordrer nogle deltageres brug af det nuværende byrum.

"Jeg tog ned til Brugseni for at finde tørret fisk til frokost. Priserne var for høje for de poser, der var tilbage i butikkens fryser. Jeg tog derfor til Pisiffik ved Nuuk Center. Jeg nåede næsten frem før svimmelheden tog fat. Jeg lagde mig ned på knæ på jorden og støttede mig op ad stokken. Jeg var lige ved at miste bevidstheden. To knægte gik forbi mig – de troede nok, at jeg var beruset. Men en ældre herre kom hen til mig og spurgte, om jeg havde brug for hjælp".

Deltageren forklarer, at han flere gange har oplevet lignende episoder, hvor han næsten har mistet bevidstheden. Det sker især, når han har gået langt uden at tage pauser undervejs. Han er bekymret for at opleve svimmelhed og tænker over symptomerne, hver gang han går ud ad døren. Det viser, hvor vigtig kroppens kunnen, og angsten for at kroppen ikke kan holde, er for den enkelte ældres mulighed for at færdes udenfor boligen, og for hvor længe de kan blive ved med at handle ind, gå på besøg, tage til kaffemik og receptioner. Disse aktiviteter oplever samtlige deltagere som daglige kampe.

For at ældre kan opretholde en god livskvalitet i egen bolig under disse forhold, er det afgørende, at de har helbred og fysik til at gå lange afstande og begå sig i krævende terræn.

Byrum uden hvilemulighed

En af de forhindringer deltagerne oplever, er, som skrevet, bekymringer om de store afstande med højdeforskelle og ujævnt underlag, der udfordrer deres kropslige formåen og udholdenhed. Deltagerne oplever særligt manglen på hvilemuligheder som en udfordring. Det er anerkendt viden, at bænke og andre hvilemuligheder har stor betydning for ældres brug af byrum, og netop bænke er et af de tiltag, som WHO anbefaler i deres guide til, hvordan man kan gøre udearealer og bygninger bedre egnede til ældre (WHO 2006b).

Ved observation af boligkomplekset i Qapiarfiusaaq viser det sig, at der ikke er anlagt mange hvilemuligheder. Det samme er gældende i boligkomplekset ved Qaqortoq. Vi foretog en henvendelse til boligselskaberne Iserit og INI for at finde ud af, hvor mange ældre, der bor i boligkomplekserne i Qaqortoq og Qapiarfiusaaq. Ved Qaqortoq var der i 2021 registeret 15 ældre, der bor til leje i kommunale lejeboliger.² Samme år er der ved Qapiarfiusaaq registreret 83 lejere over alderen 65 i områdets lejeboliger.³ Disse tal giver os en idé om, hvor mange ældre mennesker, der vil have gavn af at have hvilemuligheder under færdslen mod og fra byen.

Ved Qapiarfiusaaq er der en enkelt bænk. Ved observation af stedet blev det konstateret, at bænken ofte bliver flyttet ind på fodboldbanen, når der bliver spillet fodbold, og derfor ikke står ved vejen, hvor de ældre færdes, fordi bænken typisk ikke bliver sat på plads efter brug.

Der er derimod tre bænke ved Qaqortoq. De står alle ved Aqqaluks Sø og giver derfor kun mulighed for pauser et enkelt sted i hele kvarteret. En af deltagerne udtaler: "Jeg passer en gang imellem mit barnebarn, som skal luftes flere gange om dagen". Det barnebarn som omtales, er familiehunden, som sommetider er på besøg til pasning. Deltageren elsker at passe hunden og at tage sig af den og ønsker sig flere bænke spredt i boligkomplekset: "Det kunne tænkes at jeg lige kunne puste ud undervejs ved gåturen".

Også andre deltagere savner bænke eller andre hvilemuligheder. "Hvis det var op til mig selv, vil jeg gerne ud hver eneste dag. Jeg kan ikke finde ud af at bare være stille og være inde i huset – Men så er det jo kun mig selv jeg tænker på og ikke med min krop", fortæller en anden deltager. Deltageren oplever, at kroppen ikke kan understøtte de fysiske aktiviteter, han ønsker at lave dagligt. Han forklarer, at det skyldes ændringer i kroppens blodcirkulation, som resulterer i sløvhed og svimmelhed, og han frygter gåture i byen, fordi kroppen bliver anstrengt, og der ikke er nogle steder at puste ud.

Manglen på bænke eller andre hvilemuligheder betyder ifølge deltagerne, at deres mulighed for at benytte områderne begrænses. Dertil kommer, at det på

2. Det er ikke muligt at indhente et totalt tal for, hvor mange ældre, der bor i hele området, fordi størstedelen af husene er ejerboliger.

3. Eftersom registreringen kun medtæller den person, der underskrev lejekontrakten, kan der bo flere personer som er fyldt 65 i lejlighederne, fordi eventuelle samlevende ikke er med i tallet.

grund af vejret kun er muligt at benytte de eksisterende bænke i perioden fra maj til oktober måned. Det eksisterende byrum er derfor kun tilgængeligt for ældre om sommeren, da der ikke er fundet en løsning, der også kan fungere som hvilemulighed resten af året.

Diskussion

Deltagernes oplevelse med nærmiljø og byrum viser, at et godt helbred og god fysisk mobilitet på nuværende tidspunkt er altafgørende for deres mulighed for at købe ind og bevæge sig rundt og dermed for at blive boende i eget hjem og opretholde en god livskvalitet.

Empirien viser, at de aktiviteter ældre har i byen, ofte har karakter af egenomsorg, idet de indkøber basale livsnødvendigheder som mad og husholdningsprodukter og henter medicin. Derudover bruger de også byrummet i forbindelse med transport til sociale aktiviteter som kaffemik og ferniseringer m.v. eller til at gå tur, se til båden og luften hund. Disse ture ud af huset er vigtige for livskvaliteten (Sand 2014; Holm 2000). Deltagerne udtrykker alle ønske om at vedligeholde det kropslige færdigheds- og energiniveau, som de har haft tidligere i livet. Forskningen viser, at dette er et træk, der genfindes hos mange ældre (van Leeuwen m.fl. 2019; Lauritzen 1998). Med alderen forandres dele af livsvilkårene, og blikket rettes både tilbage og frem mod den nye fase af livsførelsen. Mindskningen af kræfter og mobilitet kan derfor opleves som et tab, og påvirke livskvaliteten negativt (Wagner 1998; Lauritzen 1998).

Det der særligt påvirker deltagerne i dette studies livskvalitet negativt, er manglende offentlige transport, lange afstande og højdeforskelle. Dette gør, sammen med manglen på hvilemuligheder, at de ældre føler sig begrænsede, og flere kommer mindre ud, end de har lyst til. De risikerer dermed at gå i stå i deres egne boliger.

Byrummet påvirker dermed i høj grad de ældres hverdagsliv. I Kommuneqarfik Sermersooqs sektorplan om ældreområdet for 2015-2024, såvel som i Naalakkarsuisuts ældrestrategier 2012-2015 og 2023, fremgår det, at man fra de offentlige myndigheders side er klar over problematikken, og at man har fokus på, at ældre skal kunne komme rundt udenfor boligen (Kommuneqarfik Sermersooq 2015; Departementet for Familie, Kultur, Kirke og Ligestilling 2012; Departementet for Sociale Anliggender 2023). Men strategierne indeholder ikke konkrete forslag til, hvordan man kan forbedre ældres adgang til byrum-

met og aktiviteter, på trods af, at forskning viser, at de fleste ældre dagligt har sociale aktiviteter uden for hjemmet. Aktiviteter uden for hjemmet har særlig betydning for aleneboende ældre og ældre der bor udenfor plejehjem, da de i højere grad selv skal opsøge aktiviteter og social interaktion (Nørtoft m.fl. 2019). Adgang til byrummet og udeliv har således stor betydning for mange ældres oplevelse af have et godt liv.

Ifølge professor Roessler kan arkitektur påvirke psyken (Roessler 2015). Rum kan skabes, så de påvirker menneskers opfattelse af omgivelserne positivt, eksempelvis ved at skabe en rolig og ubekymret atmosfære. Dette er grundtanken i disciplinen helende arkitektur (Simonsen & Højlund 2018). Disciplinen anvendes især i forbindelse med hospitalsbyggerier, hvor man kan skabe forskellige zoner med varierende grader af stimuli, som understøtter en helbredsproces (Simonsen & Højlund 2018; Roessler 2015). Tankerne om skabelse af rum til de aktiviteter, der ifølge forskningen understøtter et godt liv, kan genfindes i forskningen i ældres brug af uderum (Carroll m.fl. 2020), hvor der særligt er fokus på mødesteder, tilgængelighed og tryghed (Nielsen 1999; WHO 2006). De ældre deltagere i nærværende studie peger selv på, at flere og bedre placerede bænke kan være en del af løsningen på deres nuværende udfordringer. Mikkel Bille og Tim Flohr Sørensen (2019) peger på, at man ved at se på bænke kan få indblik i det offentlige rum, og hvilke funktioner der skal eller kan finde sted i det. Bænke har betydning for, hvilke steder i byen der skal ventes på busser, hvilke kirkegårde der er aktivitet på, og hvilke udsigtsposter der skal nydes. Placeringen af bænke har betydning for, hvordan byen vises frem, hvad den giver adgang til, og hvem der har mulighed for at bruge den. Nærværende studie viser, at bænke på nuværende tidspunkt er placeret ved grønne områder som søer og boldbaner. De er ikke placeret på lange strækninger eller på centrale veje mellem boligområder og bymidten, hvor de kan fungere som hvilemuligheder for ældre, eller for andre borgere der har vanskeligt ved at gå langt. For nuværende er der på disse strækninger primært bænke ved busstoppestederne. Afstanden mellem stoppestederne er dog stor, og i de to områder hvor informanterne i dette studie bor, er busstoppestederne blevet fjernet.

Empirien viser også, at ældres brug af byrum hænger sammen med en følelse af at være selvstændig og funktionsdygtig. Forskning viser, at ældre føler en særlig tilknytning til hjemmet, som bl.a. bunder i en følelse af stabilitet og for-

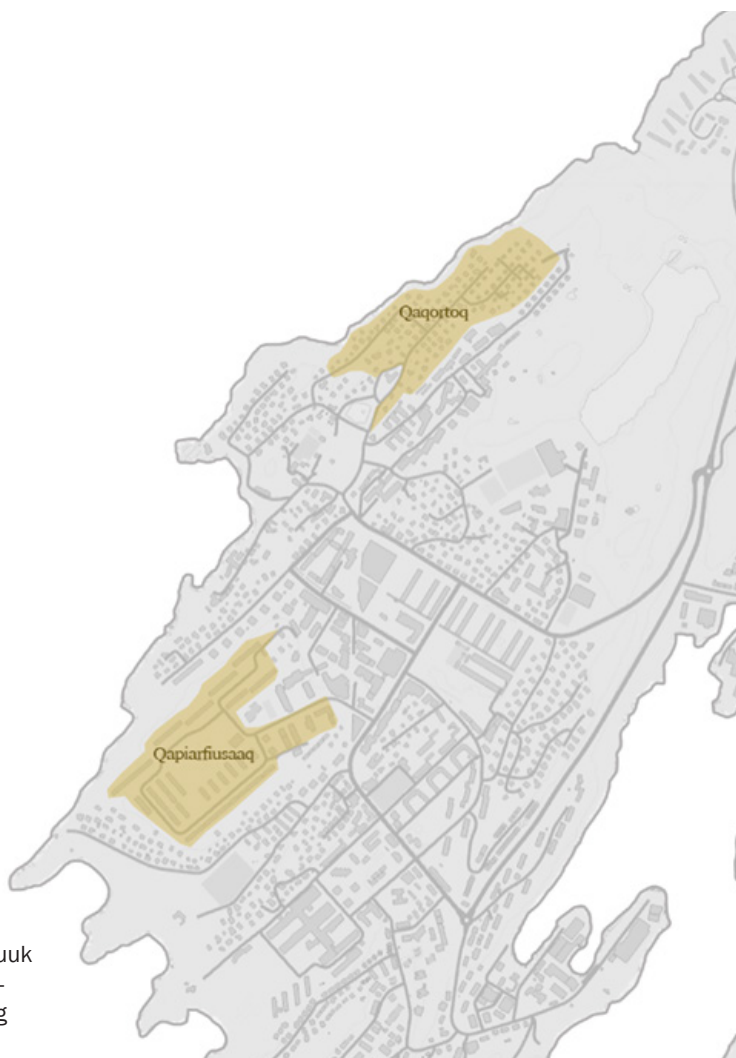
trolighed (Glotworthy 2018; Baloh 1992). Det bekræftes i nærværende studie. De ældre anser hjemmet som et trygt sted med kendte omgivelser og rutiner, der understøtter deres funktionsniveau. Det står i kontrast til deres oplevelse af byrummet, der opleves som fysisk udfordrende og utrygt. Bille og Sørensen (2019) skriver, at bænke gerne skal udgøre små punktummer i byrummets dynamik. Måske kunne flere af disse små punktummer, eventuelt forsynet med tag, give ældre og andre borgere mulighed for at benytte byen mere, og også for at bruge bænkene flere måneder om året. Bænke er dog ikke et indsatsselement, der er indtænkt i den gældende trafikplan for Kommuneqarfik Sermer-sooq i 2020-2032 (Kommuneqarfik Sermersooq 2020).

Deltagernes udtalelser viser også, at nedlæggelsen af busruterne til Qapiarfiusaaq og Qaqortoq har påvirket deres følelse af selvstændighed og har skabt en barriere mellem deres hjem og byrummet. Nedlæggelsen har ført til, at de ældre oplever en stor afhængighed af andre i det daglige. Forskning viser, at uafhængighed af andre har stor betydning for ældres livskvalitet, da det giver en følelse af kontrol selv at kunne planlægge sin dagligdag og udføre daglige gøremål (van Leeuwen m. fl. 2019). De der ikke har nære relationer, er afhængige af taxa for at komme rundt, og der er mange, der ikke har råd til at betale for taxakørsel. Genetablering af busruter i boligkvartererne kan derfor også være et tiltag, der vil øge ældres livskvalitet og understøtte sociale interaktioner, tryghed, og mere økonomisk råderum.

Afrunding

Undersøgelsen påviser, at byrum og nærmiljø har betydning for ældres livskvalitet. De ældre deltagere i dette studies hverdagsrutiner er meget afhængige af de udemiljøer, som de færdes i. Samfundets prioriteringer af byrum og infrastruktur har derfor stor betydning for den enkelte ældres mulighed for aktivitet og egenomsorg. Særlig vigtig er den kollektive trafik, eller mangel på samme. De ældre i dette studie udtrykker ønske om kollektive transportmuligheder, som knyttes til boligområderne. Det handler dog ikke kun om at komme fra A til B. De ældre ønsker også at have en plads i byrummet. De ønsker plads til at gå på stier og pladser, og de ønsker hvilemuligheder i byen, så de får mulighed for at se og bruge byens rum. Understøttelse af ældres egenomsorg er et vigtigt ældrepolitisk pejlemærke. En god livskvalitet og fysisk aktivitet er vigtige elementer for at sikre egenomsorg. Deltagerne udtrykker et

stort ønske om at kunne klare sig selv så længe som muligt og frygter den dag, hvor det ikke længere er muligt. Selvom dette studie er baseret på interviews med borgere fra Nuuk, peger eksemplerne på generelle problematikker, der kan genfindes i andre af landets byer. For at ældre kan være en aktiv del af samfundet, viser vores studie, at det er nødvendigt at tilgodese ældres behov for bedre at kunne færdes i og bruge byen, og i sidste ende for at kunne blive så længe som muligt i eget hjem.

Udsnit af bykort over Nuuk med markering af boligområderne Qaqortoq og Qapiarfiusaaq.

Litteratur

- Baloh, R. (1992). Dizziness in older people. *Journal of the American Geriatric Society* 40 (7), 713-21.
<https://doi.org/10.1111/j.1532-5415.1992.tb01966.x> (set 31. maj 2023)
- Bengtsson, Anna (2003). *Utemiljöns betydelse för äldre och funktionshindrade. Kunskapssammanställning*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut Distributionstjänst. <https://www.norskfriluftsliv.no/wp-content/uploads/2016/03/r2003-60-utemiljöns-betydelse.pdf> (set 31. maj 2023)
- Bille, Mikkel, & Tim Flohr Sørensen (2019). *Materialitet – en indføring i kultur, identitet og teknologi*. 2. udg. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Boyles, Miriam (2016). Embodying Transition in Later Life: “Having a Fall” as an Uncertain Status Passage for Elderly Women in Southeast London. *Medical Anthropology Quarterly* 31 (2), 277–92.
- Carroll, Sidse, Jespersen, Astrid Pernille, & Jens Troelsen (2020). Going along with older people: exploring age-friendly neighbourhood design through their lens. *Journal of Housing and the Built Environment* 35, 555–72.
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10901-019-09700-z> (set 31. maj 2023)
- Clancy, Anne, Balteskard, Bjørg, Perander, Bente, & Marianne Mahler (2015). Older persons’ narrations on falls and falling – Stories of courage and endurance. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being* 10 (1), 26123. <https://doi.org/10.3402/qhw.v10.26123> (set 31. maj 2023)
- Departementet for Sociale Anliggender, Arbejdsmarked og Indenrigsanliggender [2023]. *Et godt ældreliv – råderum, velfærd og styrkelse af fremtiden. Naalakkersuisuts ældrestrategi*. <https://naalakkersuisut.gl/-/media/publikationer/aeldre/2023/ldrestrategi-dk.zip?la=da> (set 31. maj 2023)
- Departementet for Sociale Anliggender, Familier og Justitsområdet (2020). *Status på boligmassen på ældreområdet 2020*.
- Departementet for Familie, Kultur, Kirke og Ligestilling (2012). *Ældre i fremtidens Grønland. Naalakkersuisuts ældrestrategi 2012-2015*.
- Glasdam, Stinne, & Bente Appel Esbensen (red.) (2018). *Gerontologi. Livet som ældre i det moderne samfund*. København: Munksgaard.
- Glotworthy, Amy (2018). ‘Hjemmearbejde’ – om hvordan hverdagsrehabilering i hjemmet påvirker ældre borgere. Side 418-33 i S. Glasdam & F. F. Jacobsen (red.): *Gerontologi. Ældre menneskers liv*. København: Gads Forlag.

- Grønlands Statistik (2019). *Befolkningsfremskrivningen 2018-2028 (2050)*.
[https://stat.gl/publ/da/BE/201804/pdf/Befolkningsfremskrivningen%202018-2028%20\(2050\).pdf](https://stat.gl/publ/da/BE/201804/pdf/Befolkningsfremskrivningen%202018-2028%20(2050).pdf) (set 31. maj 2023)
- Grønlands Statistik. Faldende folketal med aldrende befolkning.
<https://stat.gl/dialog/main.asp?lang=da&version=201903&sc=BE&subtheme-code=o2&colcode=O> (set 31. maj 2023).
- Hastrup, Kirsten, Rubow, Cecilie, & Tine Tjørnhøj-Thomsen (2011). *Kulturanalyse – kort fortalt*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Holm, Stine (2000). *Anvendelse og betydning af byens parker og grønne områder* (Forest & Landscape Research, 28). Ph.d.-afhandling, Miljø- og Energiministeriet, Forskningscentret for Skov & Landskab.
https://sl.ku.dk/rapporter/forest-landscape-research/FLR_28_2000.pdf (set 1. juni 2023)
- Kommuneqarfik Sermersooq (2015). *Sektorplan for ældreområdet 2015-2024*.
- Kommuneqarfik Sermersooq (2016). *Ældrepolitik 2016-2026. Et væsentligt og aktivt liv*.
- Kommuneqarfik Sermersooq. 2020. *Trafikplan. Del 1: Vej- og stinet, Nuuk*.
https://kommuneqarfiga.sermersooq.gl/uploads/977d918f-9bb5-4210-bf41-b10da27a8a17/project_file/file/4be572d9-56b4-4672-9081-e81c84f6b48e/Trafikplan__Del_1__Vej_og_stinet__Nuuk_DK.pdf (set 1. juni 2023)
- Kvale, Steinar, & Svend Brinkmann (2015). *Interview - En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. 2. udg. København: Reitzel.
- Landstingsforordning nr. 11 af 30. oktober 1998 om ældreinstitutioner mv.*
- Larsen, Christina V. L., Hansen, Charlotte B., Ingemann, Christine, m.fl. (2019). *Befolkningsundersøgelsen i Grønland 2018 – Levevilkår, livsstil og helbred. Oversigt over indikatorer for folkesundheden* (Grønlandsskrifter nr. 30). Statens Institut for Folkesundhed.
https://www.sdu.dk/da/sif/rapporter/2019/befolkningsundersogelsen_i_groenland (set 1. juni 2023)
- Lauritzen, Lise (1998). Livskvalitet – den subjektive dimension. I H. Kirk & M. Schroll (red.): *Viden om aldring – veje til handling*. København: Munksgaard.
- Lundtorp, Svend, & Torben L. Hansen (1993). *Ældrepolitik – det er nu*. I B. R. Andersen m.fl. (red.): *Fremtidens Ældrepolitik*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.

- Mahler, Marianne, & Anneli Sarvimäki (2012). Fear of falling from a daily life perspective; narratives from later life. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 26 (1), 38-44. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1471-6712.2011.00901.x> (set 1. juni 2023)
- Menec, Verena, & Cara Brown (2022). Facilitators and Barriers to Becoming Age-Friendly: A Review, *Journal of Aging & Social Policy* 34 (2), 175-97 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08959420.2018.1528116> (set 1. juni 2023)
- Nielsen, Christian Woetmann (1999). Boligers tilgængelighed. Hvordan boliger, boligbebyggelser og udearealer skal indrettes, så de er tilgængelige for beboere med nedsatte funktionsevner. (SBI-anvisning, 195). Hørsholm: Statens byggeforskningsinstitut. <https://build.dk/anvisninger/Pages/195-Boligers-tilgaengelighed-1.aspx> (set 1. juni 2023)
- Nuup Kommunea (2005). *Kommuneplan 2005-2016*.
- Nørtoft, Kamilla, Bjerregaard, Peter, Hounsgaard, Lise, m.fl. (2019). *Ældre menneskers liv og helbred i Grønland. En rapport fra forsknings- og udviklingsprojektet Arktisk Aldring* (Grønlandsskrifter, 31). Statens Institut for Folkesundhed, SDU. https://www.sdu.dk/da/sif/rapporter/2019/aeldre_menneskers_liv_og_helbred_i_groenland (set 1. juni 2023)
- Nørtoft, Kamilla, Eriksen, Birthe, & Tenna Jensen (2022). *Den kommunale ældrepleje i Grønland. Ledere, medarbejdere og beboeres opfattelse af plejeforhold på landets plejehjem*. Statens Institut for Folkesundhed, SDU. https://www.sdu.dk/sif/-/media/images/sif/udgivelser/2022/den_kommunale_aeldrepleje_i_groenland.pdf (set 1. juni 2023)
- Næss, Siri (2001). Livskvalitet som psykisk velvære (NOVA Rapport, 3). Oslo: Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. <https://oda.oslomet.no/oda-xmlui/handle/20.500.12199/5152> (set 1. juni 2023)
- Pantelaki, Evangelia, Maggi, Elena Maggi, & Daniele Crotti (2021). Mobility impact and well-being in later life: A multidisciplinary systematic review, *Research in Transportation Economics* 86, 100975 <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2020.100975> (set 1. juni 2023)
- Poppel, Birger (red.) (2015). SLiCA: Arctic Living Conditions. Living conditions and quality of life among Inuit, Saami and indigenous peoples of Chukotka and the Kola Peninsula (TemaNord 2015, 501). Nordic Council of Ministers. <https://www.norden.org/da/node/58386> (set 1. juni 2023)

- Ranten, Karen, & Finn Vedel-Petersen (1985). *God bolig for ældre. En huskeliste* (SBI Anvisning, 144). Hørsholm: Statens byggeforskningsinstitut.
<https://build.dk/anvisninger/Pages/144-God-bolig-for-aeldre-1.aspx> (set 1. juni 2023)
- Roessler, Kirsten K. (2015). Arkitektur og Psykologi – en dialog. Side 5-9 i K. K. Roessler (red.): *Arkitektur og Psykologi. Casestudier i sygehuse, arbejdspladser og byrum*. Syddansk Universitet: Institut for Psykologi.
https://www.sdu.dk/-/media/files/om_sdu/centre/c_isc/movements/2015/movements2015nr2.pdf (set 1. juni 2023)
- Sand, Anne-Lene (2014). *Matrikelløse rum – en undersøgelse af selvorganiserede måder at bruge byen på*. Ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet: Institut for Kulturvidenskaber.
- Schlütter, Mette M. (2019). At rejse for at leve: En etnografisk skildring af ældres rejse for at få behandling i det grønlandske sundhedsvæsen. *Omsorg. Nordisk tidsskrift for palliativ medicin* 36 (3), 18-23.
- Schlütter, Mette M., & Lise Hounsgaard (2020). Når helbredet svigter i alderdommen – ældres møde med uvished i behandlingsforløb i det grønlandske sundhedsvæsen. Side 263-83 i T. Aagaard & L. Hounsgaard: *Menneske sundhed, samfund og kultur*. Aarhus: Klim.
- Schlütter, Mette Mørup, & Tenna Jensen (2023). Striving to belong. Everyday Enactments of belonging among older adults in Greenland. *Anthropology & Aging* 44 (1).
- Simonsen, Thorben, & Holger Højlund (2018). Rummets grammatik: Helende arkitektur i psykiatrien. *Politik* 21 (2), 22-42.
<https://tidsskrift.dk/politik/article/view/111411/160439> (set 1. juni 2023)
- Skatte- og Velfærdskommissionens betænkning (2011). *Vores velstand og velfærd – kræver handling nu*. Naalakkersuisut.
https://naalakkersuisut.gl/-/media/publikationer/finans/2011/skatte_og_velfaerdskommissionens_betaenkning.zip?la=da (set 1. juni 2023)
- Skatte- og Velfærdskommissionen (2011). *Boligsubsidier i Grønland. Baggrundsrapport*.
- Steenholdt, Naja Carina (2021). Subjective Well-Being and the Importance of Nature in Greenland. *Arctic Anthropology* 58 (1), 66-79.
<https://doi.org/10.3368/aa.58.1.66> (set 1. juni 2023)

- Torku, Alex, Chan, Albert Ping Chuen, & Esther Hiu Kwan Yung (2021). Age-friendly cities and communities: A review and future directions. *Ageing & Society* 41 (10), 2242-79.
<https://doi.org/10.1017/S0144686X20000239> (set 31. maj 2023)
- van Leeuwen, Karen M., van Loon Miriam S., van Nes, Fenna A., m.fl. (2019). What does quality of life mean to older adults? A thematic synthesis. *PLoS ONE* 14 (3), e0213263.
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0213263> (set 1. juni 2023)
- Wagner, Lis (1998). Egenomsorg – en model for handlemuligheder. I H. Kirk & M. Schroll (red.): *Viden om aldring – veje til handling*. København: Munksgaard.
- WHO (2006a). The WHO Age-friendly Cities Framework.
<https://extranet.who.int/agefriendlyworld/age-friendly-cities-framework/>
(set 1. juni 2023)
- WHO (2006b). Outdoor Spaces and Buildings.
<https://extranet.who.int/agefriendlyworld/age-friendly-practices/outdoor-spaces-and-buildings/> (set 2. juni 2023)

Envisioning an ecological systems theoretical approach to sexual and reproductive health programs in Greenland

MALORY PETERSON, GITTE ADLER REIMER, ELIZABETH RINK

Abstract

People in Greenland experience disparate sexual and reproductive health (SRH) outcomes relative to populations in other circumpolar countries and Denmark. SRH in Greenland is intrinsically linked to multiple levels of an individual's life, including family, partner relationship, healthcare access, and unique sociocultural factors. In this article we advocate for the use of ecological systems theory to design SRH programs in Greenland that incorporate the many interrelated systems that affect individual health outcomes. We introduce key concepts and strengths of ecological systems models for SRH programs, and we elucidate specific constructs of ecological systems theory that complement the existing Greenlandic health environment. We suggest that ecological systems theory is culturally congruent with how people in Greenland understand the interconnectedness of individuals, families, communities, and the natural and built environment. Incorporating ecological systems theory in SRH program design may promote interorganizational collaboration of SRH services, and integrate SRH education across family, school, and healthcare settings.

Interconnected determinants of sexual and reproductive health

Sexual and reproductive health and wellness is a critical component of individual health across the lifespan and underlies many other indicators of population health. Sexual and reproductive health (SRH) is bidirectionally linked to mental health, maternal and infant health outcomes, infectious disease epidemiology, population dynamics, gender equity, and is inherently connected to

individual rights (McGranahan et al. 2021; WHO 2010). In recent years, public health researchers have called for increased use of theoretical frameworks, integrated throughout healthcare systems, to holistically and comprehensively address the structural determinants of sexual and reproductive health within unique communities and environments (Agurs-Collins et al. 2019; George et al. 2020; Jessen et al. 2016). Cultural practices, gender norms, and community power dynamics heavily influence individual SRH behaviors, and must be accounted for in the design of interventions, policies, and programs to improve population wide SRH outcomes (Levy et al. 2020; McGranahan et al. 2021). Despite the importance of SRH to human wellness, in many nations effective SRH policies and programs have been under-researched or underfunded for political, cultural, economic, and discriminatory reasons (George et al. 2020; Sully et al. 2020).

Historically, western SRH programs have primarily focused on individual factors that are antecedents to sexual risk behaviors, such as condom use self-efficacy, exposure to SRH education, impulsivity, depression, and substance use (DiClemente et al. 2007). Contemporary research engaging circumpolar populations, including Indigenous communities, has advocated for the use of comprehensive, holistic frameworks to design SRH programs that reflect the complex sociocultural and economic realities of the target population (Baroudi et al. 2021; Jessen et al. 2016; Lys et al. 2019; Rink et al. 2013; Rink & Reimer 2018). Holistic and multi-level frameworks for sexual and reproductive healthcare can unite expertise across multiple sectors to support an individual's overall sexual wellness, including through school systems, clinics and hospitals, and social services (Agurs-Collins et al. 2019; Rink & Reimer 2018; Steenbeek 2004). Multi-level SRH programs engage national and local governments, private institutions, and international development partners to promote vertical and horizontal knowledge transmission and program sustainability (Braddock et al. 2020; Levy et al. 2020).

Sexual and reproductive health epidemiologic profile in Greenland

People living in Greenland experience poor SRH outcomes relative to other circumpolar populations (Berntsen et al. 2017; Bjerregaard & Larsen 2016; Curtis et al. 2002; Homøe et al. 2015; Rink et al. 2021). SRH research in Greenland has typically used population health surveys to collect individual-level data to

document health inequities (Knudsen et al. 2015; Terkelsen et al. 2017; Weihe et al. 2016). Under the welfare model of healthcare provision in Greenland, SRH services are provided at no cost to the patient. Contraceptives, condoms, and treatment of sexually transmitted infections (STIs) are free and accessible in healthcare settings. Despite prevention resources, Greenland has high rates of STIs relative to other Arctic countries and Denmark. Over a ten-year period, the incidence of gonorrhea in Greenland increased from 25.2 cases per 1,000 population in 2012 to 46.7 cases per 1,000 population in 2022, despite increased research into underlying drivers of transmission (Berntsen et al. 2017; StatBank Greenland 2022b; Johansen et al. 2017; Kenyon et al. 2020). Since 2010 Greenland has experienced an epidemic of syphilis, reporting 0 cases of syphilis in 2009, with transmission steadily increasing to 143 cases of syphilis in 2020 (Albertsen et al. 2015; StatBank Greenland 2022b). Rates of perinatal mortality and infant mortality are higher in Greenland than in Iceland, Alaska, and Denmark (Bjerregaard & Larsen 2016; Naalakkersuisut 2013). While the Greenlandic government has created explicit policies to reduce the incidence of traumatic births and infant death since the early 2000s, the experience of pregnancy and birth in Greenland is often complicated by cultural incompatibility in the healthcare system (Montgomery-Andersen et al. 2013; Montgomery-Andersen et al. 2010). Greenland has one of the highest abortion rates in the world, reaching 78.8 abortions per 1,000 women aged 15 to 49 years in 2018 (StatBank Greenland 2022a). Given the epidemiologic profile of SRH in Greenland, there is a demonstrated need for improved collaboration across local and national health authorities, researchers, and community partners to intervene upon SRH disparities using evidence-based, theoretically grounded frameworks.

Overview of sexual and reproductive health programs in Greenland

While ample research in Greenland has monitored SRH disparities, the body of research into effective intervention strategies is narrow. Existing SRH programs and interventions in Greenland have primarily focused on improving adolescent health through sexuality education initiatives and a national strategy to prevent sexual abuse and assault. PAARISA, the Office of Health and Preventative Measures in Greenland, has implemented several sexuality education programs in the country. *The Sex Pilots* was a peer-to-peer edu-

cation program implemented in Aasiaat in the mid-1990s, but the program was not rigorously evaluated for effectiveness in improving SRH outcomes for Greenlandic youth (Berntsen et al. 2017; Homøe et al. 2015). PAARISA began implementing the *Doll Project* in 2006, a sexuality education program based on a Danish model that uses computer-controlled baby simulators to discourage pregnancy for youth aged 13-18 via realistic parental ambitions (Wistoft 2014; Christiansen et al. 2023). The *Doll Project* was adopted by Naalakkersuisut (the Government of Greenland) as a continuous school education program in 2012 (Wistoft 2013). Evaluations of the *Doll Project* were completed in 2014 and 2023, recommending increased parental and health services involvement to improve program delivery, as well as increased incorporation of culturally-grounded content (Wistoft 2013, 2014; Christiansen et al. 2023). The *SexInuk* program was implemented in Nuuk beginning in 2012, whereby nursing students educate adolescents about sexual health topics (Homøe et al. 2015). The *Doll Project*, *SexInuk*, and the *Sex Pilots* primarily focused on intervening upon adolescent beliefs and behaviors at the individual level. The program *Inuulluataarneq* (Having the Good Life) was implemented from 2009-2012 in Paamiut and Ummannaq and used an ecological systems framework to deliver sexuality education to youth and their parent/guardians (Rink et al. 2014; Rink et al. 2015; Rink et al. 2013). *Inuulluataarneq* emphasized the benefits of engaging multiple levels of a child's life (school, parents/guardians, and healthcare systems) to improve sexual and reproductive wellness (Rink et al. 2015). The public health strategy *Inuuneritta*, which began in 2007, is the most notable national strategy that specifically addresses sexual health. *Inuuneritta* (2007) included sexual health as a focus area to improve national public health, but encountered limitations to effective implementation (Lents et al. 2019). *Inuuneritta II* (2013-2019) did not list sexual health as a specific focus area (Naalakkersuisut 2013). The most recently implemented strategy, *Inuuneritta III* (2020-2030), specifically addresses improved sexual health outcomes as a national initiative (Naalakkersuisut 2020). The program proposes to achieve this through *Killiliisa*, Nalaakkersuisut's strategy against sexual assault (2018-2022), and through continued peer-to-peer and doll-based sexuality education programs organized by PAARISA (Naalakkersuisut 2020). While *Inuuneritta III* indicates a clear movement towards culturally grounded health promotion in Greenland, there exists a need for a comprehensive framework

for SRH programs to address all interacting systems that influence individual sexual health outcomes for adolescents and adults (Ingemann et al. 2018; Lents et al. 2019).

Ecological systems theory to guide holistic sexual health programs in Greenland

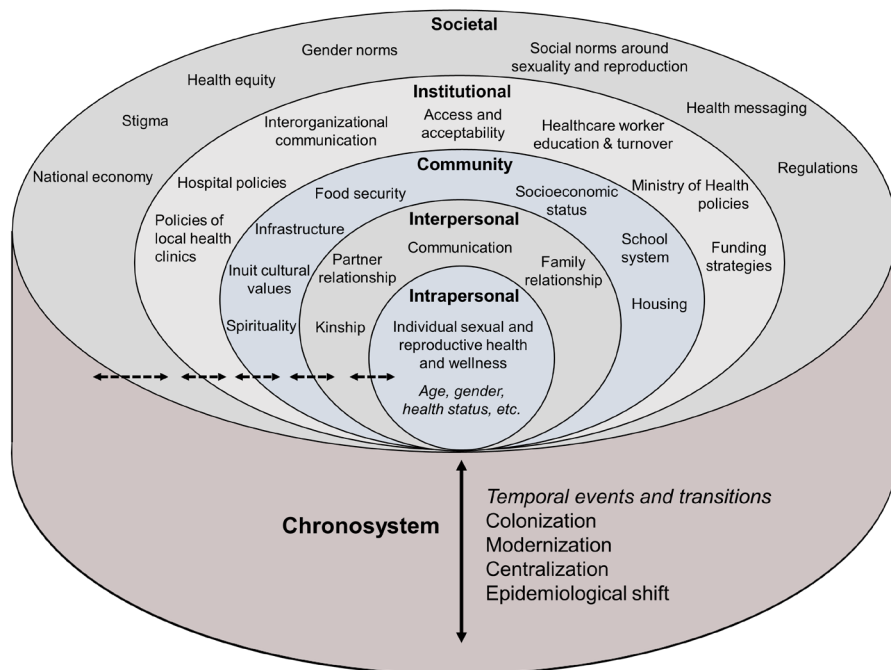
In this article, we advocate for the use of ecological systems theory to inform holistic, multi-level SRH programs to improve individual health outcomes in Greenland. We describe the key constructs of ecological systems theory, and outline how they complement existing components of the Greenlandic health system and cultural landscape. An ecological systems approach to SRH programs allows practitioners to address the unique cultural, economic, historical, and geographic factors that contribute to SRH disparities in Greenland. People in Greenland benefit from SRH programs that are designed to proactively intervene upon STI transmission and poor pregnancy outcomes through improved sexuality education for individuals, families, healthcare providers, and community leaders (Gesink et al. 2010; Rink et al. 2014; Rink et al. 2021; Rink et al. 2022). We assert that use of an ecological systems framework will align with a contemporary movement towards strengths-based public health programs that capitalize upon kinship networks, connection to land, and other core components of Greenlandic life (Berliner et al. 2012; Cueva et al. 2021; Rink & Adler Reimer 2020; Rink et al. 2021).

Overview of ecological systems theory in health programming

Building upon fundamental principles of ecology, an ecological systems model of SRH addresses the biological and behavioral SRH conditions of individuals within their social and physical environment (Bronfenbrenner 1995; DiClemente et al. 2005). While ecological models of human health and development date back to the 1800s, Bronfenbrenner's ecological systems theory has been the most widely utilized and cited ecological model to conceptualize issues of human health (Hayden 2014; Neal & Neal 2013). Bronfenbrenner's ecological systems theory proposed that human development occurs through a series of reciprocal interactions between an active human subject and the persons and objects in their immediate environment (Bronfenbrenner 1999). The variation and frequency of the reciprocal interactions between subject and environment affect the outcome of the subject (Bronfenbrenner 1995, 1999). From a health

perspective, ecological systems theory poses that intervening on a subject's social or physical environment will influence the subject's health behaviors and outcomes (DiClemente et al. 2005; Salazar et al. 2010).

Visually represented as concentric systems, the ecological systems model differentiates proximate and remote levels of the environment that affect individual behavior and outcomes within temporal and spatial contexts (Bronfenbrenner 1995). The innermost circle, the intrapersonal level, includes the characteristics of the individual subject (age, health status, race/ethnicity, knowledge, attitudes, beliefs, personality traits, skills, perceptions, self-efficacy, exposure to trauma, and history; Hayden 2014; McLeroy et al. 1988). The interpersonal level includes the influential family, partner, kin, and peer relationships that provide social identity, support systems, and roles within a social structure (Hayden 2014). The community level includes localized contextual factors that influence health behaviors and outcomes, such as cultural values, spirituality, median socioeconomic status, public safety, local politics,

Example of an ecological systems model including determinants of sexual and reproductive health that are specific to the Greenlandic sociocultural, physical, and historical context.

social services, food security, and the school environment (Bronfenbrenner 1995; Hayden 2014). The institutional level represents the broader factors that constrain or promote individual health outcomes, including government systems and policies (Hayden 2014). The societal level includes media influence, gender norms, economy, and social norms, especially as they relate to race/ethnicity and gender (DiClemente et al. 2007; DiClemente et al. 2005; Hayden 2014; Salazar et al. 2010). Finally, the chronosystem represents the sociohistorical conditions and temporal influences that underly individual life experiences and related health outcomes, such as the advent of a vaccine, occurrence of a disaster, or cumulative historical traumas (Campbell et al. 2009). While there are many adaptations of ecological models for health research, studies examining ecological systems related to SRH typically include the intrapersonal, interpersonal, familial, community, institutional, and societal systems (Campbell et al. 2009; DiClemente et al. 2007; Rink et al. 2020; Salazar et al. 2010). Above, we provide an example of how an ecological systems model can be constructed to identify and organize key determinants of SRH that are specific to the Greenlandic sociocultural, physical, and historical context (Rink et al. 2021; Rink et al. 2022).

Strengths of the ecological systems model in sexual and reproductive health programs

Ecological systems models can serve as conceptual tools to retrospectively explain SRH phenomena and to prospectively identify intervention points to improve SRH outcomes for a population (Rink et al. 2022; Salazar et al. 2010; Stokols 1996). An ecological systems approach to health poses that incremental health behavior change is dependent on the nature of interaction between the individual and the proximate systems in their environment (Bronfenbrenner 1999). As opposed to interventions that improve environmental quality (passive intervention) or directly modify individual behavior (active intervention), an ecological systems approach blends active and passive intervention across the individual, relational, institutional, and community levels (Stokols 1996). Ecological models offer opportunities for multiple levels of analysis, drawing conclusions across different systems to inform a variety of health promotion strategies (Rink et al. 2022). Individual factors (depression, sensation seeking) or relational factors (partner communication, relationship dynamics, parental

monitoring) may not independently predict sexual risk (Salazar et al. 2010). An ecological framework for SRH programs allows for the examination of multiple individual and ecological variables that preclude a specific SRH outcome. SRH interventions based in ecological systems theory allow practitioners and researchers to identify cultural characteristics of a target population that may serve as indicators of SRH outcomes or intervention points for health promotion. For example, in the study Inuulluataarnej seasonal patterns of hunting, fishing, community celebrations, and family gatherings needed to be incorporated into program design so that parents/guardians could be engaged in sexuality education alongside their adolescent children. To do this, Inuulluataarnej delivered a single 2-hour sexuality education session for parents, as opposed to organizing a multi-session curriculum. In this example, an SRH program designed with an ecological systems approach endogenously accounted for the temporal, physical, and cultural realities of the target population. Previous studies of SRH in Greenland have called for programs that incorporate Greenlandic cultural values, realistically match the healthcare environment of outer settlements, reflect collectivism over individualism, and aim to holistically address SRH as a component of overall wellness (Gesink et al. 2010; Homøe et al. 2015; Ingemann et al. 2018; Montgomery-Andersen et al. 2010; Montgomery-Andersen et al. 2013; Rink et al. 2013; Rink et al. 2015; Rink et al. 2021; Rink et al. 2022). Use of an ecological systems framework in Greenlandic SRH programs may effectively address these areas.

In support of an ecological systems approach to SRH in Greenland

Envisioning an ecological systems approach to SRH policies and programs in Greenland will build upon and strengthen existing components of effective preventative health strategies in the country that are culturally centered.

The chronosystem: Temporal and spatial events affect SRH in Greenland

SRH programs and interventions exist within the sociohistorical, temporal, and spatial characteristics of the ecosystem of the target population. Using an ecological systems lens, we may identify key factors of the chronosystem that influence SRH outcomes in Greenland, including the history of colonization and geographic redistribution of humans related to centralization and modernization.

Inuit life in Greenland was radically transformed by contact with European missionaries beginning in 1721 (Bjerregaard & Larsen 2016; Grydehøj 2020). Missionaries established residence and relationships in Greenland to promote Christianity and trade. The Christianization of Greenland disrupted traditional social structure, introducing concepts of gender, gender roles, racial hierarchy, monogamous marriage, and sexuality rooted in Christian morality (Arnfred & Pedersen 2015; Grydehøj 2020). Social structure and traditional conflict resolution practices were removed as shamanism was deemed demonic (Rud 2017a). Trade introduced market economics and spatial reorganization of human settlement, merging families that had been independent into central locations with hundreds of people (Grydehøj 2020). Western political organization and bureaucratic institutions were developed to organize communities and support the Danish colonial project (Grydehøj 2020). Epidemics of disease were documented for the first time (Bjerregaard & Larsen 2016). Throughout the 19th and 20th century wage labor and changing climactic conditions continued to reconstruct social aspects of Greenlandic life. Greenlanders were encouraged to adapt to market trends, transitioning between sealing, fishing, and mining (Rud 2017b). In the 20th century the Danish colonial government promoted centralization and settlement relocation to support commercial fisheries by concentrating development in productive centers and cutting off access to critical resources in outer settlements, like stores and health centers (Petersen 1986). With every market adaptation and imposed colonial interest, so marks the introduction of change in social identity, gender roles, and other characteristics proximate to SRH biology and behavior (Arnfred & Pedersen 2015; Hamilton & Rasmussen 2010; Rud 2017b).

Present day Greenland is on a path towards economic and political autonomy from Denmark, and in 2009 the Self-Government system was adopted to establish a clear path toward independence (Grydehøj 2020). Danish policy dominates many systems in Greenland, as healthcare, education, and bureaucracy are highly dependent on Danish labor and financial support (Grydehøj 2020). In recent years paradiplomacy of the Government of Greenland has been characterized by interest in capitalizing on certain effects of climate change to advance industrial and economic growth (Grydehøj 2020; Hansen et al. 2016). Forecasted socio-cultural and economic change related to climate adaptation in Greenland offers opportunities to design health programs that

account for shifting population dynamics (Anastario et al. 2021; Timlin et al. 2021).

Within an ecological systems model of SRH in Greenland, the conceptualization of colonization, epidemic, modernization, and centralization as significant factors within the chronosystem should not be reduced as linear, causal precedents to a specific SRH outcome. Rather, they are viewed as foundational to the processes between the different ecological levels that ultimately affect the SRH outcomes of the individual. The spatial and temporal elements of colonization and modernization in Greenland give rise to conditions that immediately affect institutional, societal, cultural, and interpersonal levels of the model. For example, historically a Greenlandic family was collectively involved in decisions about pregnancy, childbirth, abortion, and adoption, as children were viewed as the regeneration of a family or community (Trøndheim 2010a). By contrast, western approaches to pregnancy, childbirth, and abortion typically value individual rights, choice, and responsibility. The introduction and predominance of western and colonial ideology (temporal chronosystem factor) in the Greenlandic health system (individualism) informs health policies and mandates (institutional level) that may remove a pregnant Greenlandic woman from the traditional cultural values that inform SRH decision-making (collectivism) or may physically remove her from an outer settlement to seek childbirth or abortion services (spatial chronosystem factor, effect of centralization; Montgomery-Andersen et al., 2013; Montgomery-Andersen et al., 2010; Rink et al. 2021). The policy of referring women from outer towns and settlements to centralized locations for childbirth was implemented to improve poor perinatal mortality in Greenland. The policy reinforces the reliance on outside healthcare workers and institutions to support childbearing, though there are emerging opportunities to successfully integrate traditional midwifery to support women birthing in their home community (Houd et al. 2022). Accounting for these unique chronosystem factors that affect SRH in Greenland, health programs rooted in ecological systems theory might integrate traditional Greenlandic cultural values that influence pregnancy outcomes by incorporating family members into clinical decisions and including family members in patient education (Ingemann et al. 2018; Rink et al. 2021). Chronosystem factors may also be considered when designing SRH programs that fit within existing structural challenges of providing quality healthcare to

remote villages, for example, by increasing the development of health infrastructure in geographically isolated communities as opposed to encouraging patient travel to urban centers (Rink et al. 2021). Ecologically and culturally informed SRH programs can benefit from identifying and evaluating aspects of the Greenlandic chronosystem.

The institutional system and the cultural system: Health programs rooted in Greenlandic realities

Structural limitations of the existing Greenlandic healthcare system are connected to adverse SRH outcomes (Montgomery-Andersen & Borup 2013; Montgomery-Andersen et al. 2013; Montgomery-Andersen et al. 2010; Rink et al. 2013). An ecological approach to future SRH policy and program design can account for existing limitations at the institutional level and incorporate aspects of Greenlandic healthcare that work well. While most of Greenland's population lives in urban centers, the country contains over 60 small settlements ranging from 50 to 500 inhabitants. Remoteness, transportation limitations, socioeconomic circumstances, and infrastructure of the outer settlements contribute to a disparity in availability of quality healthcare resources (Huot et al. 2019; Ingemann et al. 2018; Montgomery-Andersen et al. 2010). Individuals from outer settlements must travel to urban centers to receive specialized SRH care, including for some prenatal care, childbirth, and lactation consultation (Nordic Co-operation 2022). Healthcare services in Greenlandic urban centers are modeled after the Danish healthcare system and primarily employ workers from outside of Greenland. This creates numerous cultural differences that affect the provision of health services and the experience of Greenlandic patients. Healthcare staff shortages and high staff turnover disrupt sustainable transmission of cultural knowledge, practices, values, and attitudes that affect the caregiver-patient relationship (Huot et al. 2019; Montgomery-Andersen et al. 2013; Montgomery-Andersen et al. 2010). Language barriers can impede patient education and communication and may discourage collaboration in interorganizational networks that bridge community healthcare workers with higher levels of municipal and national health centers (Ingemann et al. 2018). Disparate living standards, incomes, and education levels between non-Greenlandic healthcare workers and Greenlandic patients further constrain the accessibility and acceptability of SRH programs,

as there may be perceived or realized class and race-based misconceptions (Huot et al. 2019; Ingemann et al. 2018). Taken as a whole, reciprocal interactions between institutional systems and cultural systems limit or facilitate the provision of quality SRH care in Greenland. SRH programs designed with ecological systems theory may better account for such interactions and identify intervention points to improve the delivery of SRH care that fits the existing cultural needs, practices, and values of Greenlanders.

An ecological systems approach to SRH promotes the integration of goals and practices across multiple institutions to create a holistic, long-term, sustainable health system. An evaluation of the implementation of *Inuuneritta II*, the integrated public health strategy in Greenland, found a direct need for improved coordination across organizational structures (Ingemann et al. 2018). Political turnover and siloed funding streams constrained the effective implementation of *Inuuneritta II* (Ingemann et al. 2018). The Greenlandic adolescent public health strategy for 2020-2030, *Inuuneritta III*, explicitly states improved partnerships across municipalities, ministries, the health service, the Greenland Police, and other organizations as a goal of the program (Naalackersuisut 2020). This exemplifies the opportunity for an ecological systems approach to strengthen interorganizational collaboration and coordination of SRH services in Greenland. Using an ecological systems framework, key stakeholders are invited to take ownership of health promotion through the process of co-production of knowledge, operationalizing the goals of *Inuuneritta III* (Ingemann et al. 2018; Naalackersuisut 2020). Furthermore, an ecological systems approach complements existing goals to eliminate the undermining of different health policies by adopting a whole-of-government approach to program implementation (Ingemann et al. 2018).

Ecological systems design complements Kalaallit ways of knowing

Individual sexual and reproductive choices occur within the interconnectedness of family, place, and community in Kalaallit culture (Montgomery-Anderesen et al. 2010; Rink et al. 2021). Kalaallit cultural collectivism emphasizes the importance of individual accountability, trust, and responsibility to support the whole group (Nuttall 1994; Rink et al. 2021). Relationality is central to Inuit worldview, and the concept of self is connected to land, animals, and kin that sustain human life (Anastario et al. 2021; Trøndheim 2010b). In this worldview,

sexual decision making is promoted by social, familial, cultural, environmental, and structural layers of a person's life (Rink et al. 2021). Ecological systems thinking resonates with Inuit epistemology (how we know truth) and ontology (what is truth). An Indigenous epistemology holds that the relationship between things – concepts, ideas, objects, persons – and the formation of the relationship is key to building knowledge (Wilson 2008). Ecological systems theory hinges on the interaction of different systems, the forming of relationship (*process*), the nature of the relationship, and the context of the relationship (Bronfenbrenner 1995).

The study *Population Dynamics Greenland* (2014-2019) revealed examples of the epistemological fit between ecological systems theory and Greenlandic life. Rooted in ecological systems theory, the study examined the dynamics of contraception, pregnancy, and parenting decisions in the settlement of Kullorsuaq. Within Kalaallit understanding of relatedness, sexually intimate partnerships are connected to place, environment, community, and family (Rink et al. 2021; Rink et al. 2022). In turn, decision-making about contraception use, pregnancy, and abortion is not isolated only to the needs of the individual or partnership as is common in western culture of individualism. In Kullorsuaq, SRH choices are based in collectivism such that individual wellness and personal responsibility are nested within the wellness of the group (Rink et al. 2021). *Population Dynamics Greenland* found that relatedness and emphasis on whole-group caring influenced people's behavior, from sharing of food and materials, to understanding family as beyond strictly biological connections (Rink et al. 2021). To understand SRH at the individual level or to design programs to improve individual SRH outcomes, an ecological systems approach inherently appeals to existing Kalaallit knowledge systems connecting the individual within interpersonal, familial, environmental, and spiritual relations (Rink et al. 2021).

SRH education for children, parents, and healthcare professionals

Preventing the transmission of STIs and improving reproductive health outcomes in Greenland require more than mass STI screening efforts and the provision of condoms. Education is a critical component of improving SRH outcomes. The Greenland Sexual Health Study (2007-2009) and the subsequent study, *Inuulluataarneq* (2009-2013), demonstrated the merits of comprehensive sexuality education for parents as well as adolescents (Rink et al.

2014). Parents involved in *Inuulluataarneq* specifically requested improved collaborative partnerships between education and health systems to help them connect with their children about topics of sexual health, emotional wellness, and substance use (Rink et al. 2014; Rink et al. 2015). Both studies found that parent-child communication about sex is limited by parental knowledge about sexual health and discomfort talking about sex (Rink et al., 2014). Greenlanders have identified a need for sexuality education not just within the school system, but also in healthcare settings (Rink et al. 2014). Successful sexuality education programs in Greenland have included cultural values and culturally congruent modes of education that engage community members, such as through workshops and within the family (Homøe et al. 2015; Rink et al. 2014). This body of research supports the need for integration of sexuality education for families within the healthcare system, schools, and community organizations. An ecological systems framework to improve sexuality education at the familial and community level might provide after-school or evening programs for parents/families and a component of culturally relevant health education for healthcare professionals (Rink et al. 2014).

Conclusion

The status of SRH and overall health and wellness in Greenland is influenced by many complex factors. To improve population-level SRH outcomes, policymakers, healthcare providers, researchers, and educators must intentionally address the interacting ecological levels that shape an individual's life. Using ecological systems theory and/or multi-level ecological systems frameworks to design SRH programs in Greenland may support the recognized need to improve interorganizational collaboration, incorporate existing cultural values and worldviews into effective program design, and account for the unique sociohistorical environment in which Greenlanders live. In opposition to programs that are not theoretically grounded or are designed to intervene upon individual SRH behaviors, using ecological systems theory to inform SRH programs in Greenland will build upon existing cultural strengths of interconnectedness and will help to answer the circumpolar call for holistic models for health promotion.

References

- Agurs-Collins, T., Persky, S., Paskett, E.D., Barkin, S.L., Meissner, H.I., Nansel, T.R., Arteaga, S.S., Zhang, X., Das, R., & Farhat, T. (2019). Designing and Assessing Multilevel Interventions to Improve Minority Health and Reduce Health Disparities. *American Journal of Public Health* 109 (S1), S86-S93. <https://doi.org/10.2105/ajph.2018.304730>
- Albertsen, N., Mulvad, G., & Pedersen, M.L. (2015). Incidence of syphilis in Greenland 2010–2014: The beginning of a new epidemic? *International Journal of Circumpolar Health* 74 (1), 28378. <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.28378>
- Anastario, M., Rink, E., Reimer, G.A., & Peterson, M. (2021). More-Than-Human Intimacies and Traditional Knowledge among Hunting Families in Northwest Greenland. *Arctic Anthropology*, 58 (1), 54-65. <https://doi.org/10.3368/aa.58.1.54>
- Arnfred, S., & Pedersen, K.B. (2015). From female shamans to Danish housewives: Colonial constructions of gender in Greenland, 1721 to ca. 1970. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 23 (4), 282-302. <https://doi.org/10.1080/08038740.2015.1094128>
- Baroudi, M., Stoor, J.P., Blåhed, H., Edin, K., & Hurtig, A.K. (2021). Men and sexual and reproductive healthcare in the Nordic countries: a scoping review. *BMJ Open*, 11 (9), e052600. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2021-052600>
- Berliner, P., Larsen, L.N., & De Casas Soberón, E. (2012). Case Study: Promoting Community Resilience with Local Values – Greenland’s Paamiut Asasara. Pages 387-397 in: M. Ungar (ed.), *The Social Ecology of Resilience*. New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-0586-3_30
- Berntsen, S., Karlsen, A.P.H., Pedersen, M. L., & Mulvad, G. (2017). Gonorrhoea in Greenland, incidence and previous preventive measures: a review to improve future strategies. *International Journal of Circumpolar Health*, 76 (1), 1350092. <https://doi.org/10.1080/22423982.2017.1350092>
- Bjerregaard, P., & Larsen, C.V.L. (2016). Health aspects of colonization and the Post-Colonial period in Greenland 1721 to 2014. *Journal of Northern Studies* 10 (2), 85-106. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-135766>
- Braddock, M., Dattler, R., MacDonald, S., & Allison, M. (2020). *Private sector engagement in sexual and reproductive health: A look at modalities of donor support*. Countdown 2030 Europe. [179](https://countdown2030eu-</p></div><div data-bbox=)

rope.org/resources/private-sector-engagement-sexual-and-reproductive-health-look-modalities-donor-support

Bronfenbrenner, U. (1995). Developmental ecology through space and time: A future perspective. Pages 619-647 in: P. Moen, G.H. Elder jr. & K. Lüscher (eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development*. American Psychological Association.
<https://doi.org/10.1037/10176-018>

Bronfenbrenner, U. (1999). Environments in developmental perspective: Theoretical and operational models. Pages 3-28 in: S.L. Friedman & T.D. Wachs (eds.), *Measuring environment across the life span: Emerging methods and concepts*. American Psychological Association.
<https://doi.org/10.1037/10317-001>

Campbell, R., Dworkin, E., & Cabral, G. (2009). An ecological model of the impact of sexual assault on women's mental health. *Trauma, Violence, & Abuse* 10 (3), 225-246.

Christiansen, M., Steenholdt, N.C., Olesen, I., Ingemann, C., Beck, A., & Larsen, C.V.L. (2023). *Dukkeprojektet i Grønland. Evaluering af brugen af babysimulatorer i seksualundervisningen i den grønlandske folkeskole* [The Doll Project in Greenland: Evaluation of the use of baby simulators in sex education in the Greenlandic primary school]. Copenhagen: Statens Institut for Folkesundhed.

https://www.sdu.dk/da/sif/rapporter/2023/dukkeprojektet_i_groenland

Cueva, K., Rink, E., Lavoie, J. G., Stoor, J.P.A., Healey Akearok, G., Gladun, E., & Larsen, C. V. L. (2021). Diving below the surface: A framework for arctic health research to support thriving communities. *Scandinavian Journal of Public Health*, 140349482110076. <https://doi.org/10.1177/14034948211007694>

Curtis, T., Larsen, F.B., Helweg-Larsen, K., & Bjerregaard, P. (2002). Violence, sexual abuse and health in Greenland. *International Journal of Circumpolar Health* 61 (2), 110-122. <https://doi.org/10.3402/ijch.v61i2.17443>

DiClemente, R.J., Salazar, L.F., & Crosby, R.A. (2007). A review of STD/HIV preventive interventions for adolescents: sustaining effects using an ecological approach. *Journal of Pediatric Psychology* 32 (8), 888-906.
<https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsm056>

DiClemente, R.J., Salazar, L.F., Crosby, R.A., & Rosenthal, S.L. (2005). Prevention and control of sexually transmitted infections among adolescents: the im-

- portance of a socio-ecological perspective—a commentary. *Public Health* 119 (9), 825-836. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.puhe.2004.10.015>
- George, A.S., Amin, A., De Abreu Lopes, C.M., & Ravindran, T.K.S. (2020). Structural determinants of gender inequality: why they matter for adolescent girls' sexual and reproductive health. *British Medical Journal* 368, 16985. <https://doi.org/10.1136/bmj.16985>
- Gesink, D., Rink, E., Montgomery-Andersen, R., Mulvad, G., & Koch, A. (2010). Developing a culturally competent and socially relevant sexual health survey with an urban arctic community. *International Journal of Circumpolar Health* 69 (1), 25-37. <https://doi.org/10.3402/ijch.v69i1.17423>
- Grydehøj, A. (2020). Government, policies, and priorities in Kalaallit Nunaat (Greenland): Roads to independence. Pages 217-231 in: K.S. Coates & C. Holroyd (eds.), *The Palgrave Handbook of Arctic Policy and Politics*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-20557-7_14
- Hamilton, L.C., & Rasmussen, R.O. (2010). Population, Sex Ratios and Development in Greenland. *ARCTIC* 63 (1), 43-52. <https://doi.org/10.14430/arctic645>
- Hansen, A. M., Vanclay, F., Croal, P., & Skjervedal, A.S.H. (2016). Managing the social impacts of the rapidly-expanding extractive industries in Greenland. *The Extractive Industries and Society* 3 (1), 25-33. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.exis.2015.11.013>
- Hayden, J. (2014). *Introduction to Health Behavior Theory* (second ed.). Jones & Bartlett Learning.
- Homøe, A.S., Knudsen, A.K.S., Nielsen, S.B., & Grynnerup, A.G.A. (2015). Sexual and reproductive health in Greenland: evaluation of implementing sexual peer-to-peer education in Greenland (the SexInuk project). *International Journal of Circumpolar Health* 74 (1). <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.27941>
- Houd, S., Sørensen, H. C. F., Clausen, J. A., & Maimburg, R. D. (2022). Giving birth in rural Arctic Greenland results from an Eastern Greenlandic birth cohort. *International Journal of Circumpolar Health* 81 (1). <https://doi.org/10.1080/22423982.2022.2091214>
- Huot, S., Ho, H., Ko, A., Lam, S., Tactay, P., MacLachlan, J., & Raanaas, R.K. (2019). Identifying barriers to healthcare delivery and access in the Circumpolar North: important insights for health professionals. *International Journal of Circumpolar Health* 78 (1), 1571385. <https://doi.org/10.1080/22423982.2019.1571385>

- Ingemann, C., Regeer, B.J., & Larsen, C.V.L. (2018). Determinants of an integrated public health approach: the implementation process of Greenland's second public health program. *BMC Public Health* 18 (1), 1353. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-6253-4>
- Jessen, C., Leston, J., Simons, B., & Rink, E. (2016). What is missing? Addressing the complex issues surrounding sexual and reproductive health in the circumpolar north. *International Journal of Circumpolar Health* 75 (1), 34287. <https://doi.org/10.3402/ijch.v75.34287>
- Johansen, M. B., Koch, A., Wohlfahrt, J., Kamper-Jørgensen, M., Hoffmann, S., & Soborg, B. (2017). Increased incidence of gonorrhoea and chlamydia in Greenland 1990–2012. *International Journal of Circumpolar Health* 76 (1), 1324748. <https://doi.org/10.1080/22423982.2017.1324748>
- Kenyon, C., Laumen, J., & Van Dijck, C. (2020). Could Intensive Screening for Gonorrhoea/Chlamydia in Preexposure Prophylaxis Cohorts Select for Resistance? Historical Lessons From a Mass Treatment Campaign in Greenland. *Sexually Transmitted Diseases* 47 (1). https://journals.lww.com/stdjournal/Fulltext/2020/01000/Could_Intensive_Screening_for_Gonorrhoea_Chlamydia.7.aspx
- Knudsen, A.K.S., Long, M., Pedersen, H., & Bonefeld-Jørgensen, E. (2015). Lifestyle, reproductive factors and food intake in Greenlandic pregnant women: The ACCEPT – sub-study. *International Journal of Circumpolar Health* 74, 29469. <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.29469>
- Lentz, P.S., Olesen, A.F., Hansen, M.H., & Petersen, K.S. (2019). *Seksuel sundhed i Grønland: Forebyggelse og implementering* [Sexual health in Greenland: Prevention and implementation]. Master's thesis, Aalborg University. https://projekter.aau.dk/projekter/files/306093928/Speciale_folkesundhedsvidenskab_2019.pdf
- Levy, J.K., Darmstadt, G.L., Ashby, C., Quandt, M., Halsey, E., Nagar, A., & Greene, M.E. (2020). Characteristics of successful programmes targeting gender inequality and restrictive gender norms for the health and wellbeing of children, adolescents, and young adults: a systematic review. *The Lancet Global Health* 8 (2), e225-e236. [https://doi.org/10.1016/s2214-109x\(19\)30495-4](https://doi.org/10.1016/s2214-109x(19)30495-4)
- Logie, C.H., Lys, C.L., Mackay, K., MacNeill, N., Pauchulo, A., & Yasseen, A.S. (2019). Syndemic Factors Associated with Safer Sex Efficacy Among North-

- ern and Indigenous Adolescents in Arctic Canada. *International Journal of Behavioral Medicine* 26 (4), 449-453.
<https://doi.org/10.1007/s12529-019-09797-0>
- Lys, C., Gesink, D., Strike, C., & Larkin, J. (2019). Social Ecological Factors of Sexual Subjectivity and Contraceptive Use and Access Among Young Women in the Northwest Territories, Canada. *The Journal of Sex Research* 56 (8), 999-1008. <https://doi.org/10.1080/00224499.2018.1544604>
- McGranahan, M., Nakyeyune, J., Baguma, C., Musisi, N. N., Nsibirwa, D., Sekalala, S., & Oyebode, O. (2021). Rights based approaches to sexual and reproductive health in low and middle-income countries: A systematic review. *PLOS ONE* 16 (4), e0250976. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0250976>
- McLeroy, K.R., Bibeau, D., Steckler, A., & Glanz, K. (1988). An ecological perspective on health promotion programs. *Health Education & Behavior* 15 (4), 351-377. <https://doi.org/10.1177/109019818801500401>
- Montgomery-Andersen, R., & Borup, I.K. (2013). Songlines and Touchstones: A study of perinatal health and culture in Greenland. *AlterNative: An International Journal of Indigenous Peoples* 9 (1), 87-101.
<https://doi.org/10.1177/117718011300900107>
- Montgomery-Andersen, R., Douglas, V., & Borup, I. (2013). Literature review: the 'logics' of birth settings in Arctic Greenland. *Midwifery* 29 (11), e79-88.
<https://doi.org/10.1016/j.midw.2013.06.014>
- Montgomery-Andersen, R. A., Willén, H., & Borup, I. (2010). 'There was no other way things could have been.' Greenlandic women's experiences of referral and transfer during pregnancy. *Anthropology & Medicine* 17 (3), 301-313.
<https://doi.org/10.1080/13648470.2010.526696>
- Naalakkersuisut (2013). *Inuuneritta II: Naalakkersuisuts strategier og målsætninger for folkesundheden 2013-2019* [Naalakkersuisut's strategies and objectives for public health 2013-2019]. Government of Greenland. https://paarisa.gl/materialer/film_og_udgivelser/inuuneritta/inuuneritta-iii?sc_lang=da
- Naalakkersuisut (2020). *Inuuneritta III: Naalakkersuisuts strategi for samarbejdet om det gode børneliv 2020-2030* [Naalakkersuisut's strategy for cooperation on the good life of children 2020-2030]. Government of Greenland.
https://paarisa.gl/materialer/film_og_udgivelser/inuuneritta/inuuneritta-iii?sc_lang=da

- Neal, J.W., & Neal, Z.P. (2013). Nested or networked? Future directions for Ecological Systems Theory. *Social Development* 22 (4), 722-737.
<https://doi.org/10.1111/sode.12018>
- Nordic Co-operation. (2022). The health service in Greenland.
<https://www.norden.org/en/info-norden/health-service-greenland>
- Nuttall, M. (1994). The name never dies: Greenland Inuit ideas of the person. Pages 123-135 in: M. Antonia & S. Richard (eds.), *Amerindian Rebirth: Reincarnation Belief Among North American Indians and Inuit*. University of Toronto Press. <https://doi.org/doi:10.3138/9781442670761-011>
- Petersen, M.L.D. (1986). The impact of public planning on ethnic culture: Aspects of Danish resettlement policies in Greenland after World War II. *Arctic Anthropology* 23 (1/2), 271-280. <http://www.jstor.org/stable/40316115>
- Rink, E., & Adler Reimer, G. (2020). Community-based participatory research methodology in Greenland: A case study of Population Dynamics in Greenland. Pages 373-389 in: T. Aagaard, L. Hounsgaard & A. Øgaard (eds.), *Menneske: sundhed, samfund og kultur*. Aarhus: Klim.
- Rink, E., Anastario, M., Johnson, O., GrowingThunder, R., Firemoon, P., Ricker, A., Cox, G., & Holder, S. (2020). The development and testing of a multi-level, multi-component pilot intervention to reduce sexual and reproductive health disparities in a tribal community. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work* 30 (1-2), 138-148.
<https://doi.org/10.1080/15313204.2020.1770655>
- Rink, E., Montgomery-Andersen, R., & Anastario, M. (2014). "Today we are not good at talking about these things": A mixed methods study of Inuit parent/guardian-youth sexual health communication in Greenland. *International Journal of Indigenous Health* 10, 2014-2083.
<https://doi.org/10.18357/ijih.101201513197>
- Rink, E., Montgomery-Andersen, R., & Anastario, M. (2015). The effectiveness of an education intervention to prevent chlamydia infection among Greenlandic youth. *International Journal of STD & AIDS* 26 (2), 98-106.
<https://doi.org/10.1177/0956462414531240>
- Rink, E., Montgomery-Andersen, R., Koch, A., Mulvad, G., & Gesink, D. (2013). Ethical challenges and lessons learned from *Inuulluataarnek* – "Having the Good Life" study: A community-based participatory research project in

- Greenland. *Journal of Empirical Research on Human Research Ethics* 8 (2), 110-118. <https://doi.org/10.1525/jer.2013.8.2.110>
- Rink, E., & Reimer, G.A. (2018). Populationsdynamikker i Grønland: Et flersidigt og multimetodisk studie af graviditetsdynamik i Grønland. Sammenfatning af endelige anbefalinger [Population Dynamics in Greenland: A multifaceted and multimethodological study of pregnancy dynamics in Greenland: Summary of final recommendations]. Montana State University and Ilisimatuseq, University of Greenland. <https://uk.uni.gl/media/2gdnbulw/dynamics-1.pdf>
- Rink, E., Reimer, G.A., Anastario, M., & Watson, Z. (2021). The influence of kinship networks and family relationships on pregnancy dynamics in North Greenland. *Elementa: Science of the Anthropocene* 9 (1), 00162. <https://doi.org/10.1525/elementa.2020.00162>
- Rink, E., Anastario, M., Reimer, G.A., & Peterson, M. (2022). An ecological approach to understanding women's reproductive health and pregnancy decision making in Greenland. *Health & Place* 77, 102868. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2022.102868>
- Rud, S. (2017a). Ethnography, Time, and the Idealization of Tradition. Pages 9-31 in: S. Rud, *Colonialism in Greenland: Tradition, governance, and legacy*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-46158-8_2
- Rud, S. (2017b). Toward a Postcolonial Greenland: Culture, Identity, and Colonial Legacy. Pages 119-144 in: S. Rud, *Colonialism in Greenland: Tradition, governance, and legacy*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-46158-8_7
- Salazar, L. F., Bradley, E.L.P., Younge, S.N., Daluga, N.A., Crosby, R.A., Lang, D.L., & Diclemente, R.J. (2010). Applying ecological perspectives to adolescent sexual health in the United States: Rhetoric or reality? *Health Education Research* 25 (4), 552-562. <https://doi.org/10.1093/her/cyp065>
- Steenbeek, A. (2004). Empowering health promotion: a holistic approach in preventing sexually transmitted infections among first nations and inuit adolescents in Canada. *Journal of Holistic Nursing* 22 (3), 254-266. <https://doi.org/10.1177/0898010104266714>

- StatBank Greenland (2022a). Abortions by age and mean population, 1993-2019. National Board of Health. https://bank.stat.gl/pxweb/en/Greenland/Greenland__SU__SU01__SU0110/SUXA2.px/table/tableViewLayout1/
- StatBank Greenland (2022b). Sexually transmitted diseases by disease, sex, age and time 2009-2019. National Board of Health. https://bank.stat.gl/pxweb/en/Greenland/Greenland__SU__SU01__SU0120/SUXLSKSI.px/table/tableViewLayout1/
- Stokols, D. (1996). Translating Social Ecological Theory into guidelines for community health promotion. *American Journal of Health Promotion* 10 (4), 282-298. <https://doi.org/10.4278/0890-1171-10.4.282>
- Sully, E.A., Biddlecom, A., Darroch, J.E., Riley, T., Ashford, L.S., Lince-Deroche, N., Firestien, L., & Murro, R. (2020). *Adding it up: Investing in sexual and reproductive health 2019*. Guttmacher Institute. https://www.guttmacher.org/sites/default/files/report_pdf/adding-it-up-investing-in-sexual-reproductive-health-2019.pdf
- Terkelsen, A.S., Long, M., Hounsgaard, L., & Bonefeld-Jørgensen, E.C. (2017). Reproductive factors, lifestyle and dietary habits among pregnant women in Greenland: The ACCEPT sub-study 2013–2015. *Scandinavian Journal of Public Health* 46 (2), 252-261. <https://doi.org/10.1177/1403494817714188>
- Timlin, U., Ingimundarson, J.H., Jungsborg, L., Kauppila, S., Larsen, J.N., Nordström, T., Scheer, J., Schweitzer, P., & Rautio, A. (2021). Living conditions and mental wellness in a changing climate and environment: focus on community voices and perceived environmental and adaptation factors in Greenland. *Heliyon* 7 (4), e06862. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e06862>
- Trøndheim, G. (2010a). Adoption in Greenland: A historical overview (2008-2009). *Cultural and Social Research in Greenland. Selected essays 1992-2010*. Ilisimatusarfik/Forlaget Atuagkat.
- Trøndheim, G. (2010b). Kinship in Greenland – Emotions of Relatedness. *Acta Borealia* 27 (2), 208-220. <https://doi.org/10.1080/08003831.2010.527536>
- Weihe, P., Bjerregaard, P., Bonefeld-Jørgensen, E., Dudarev, A., Halling, J., Hansen, S., Muckle, G., Nøst, T., Odland, J.Ø., Petersen, M.S., Rautio, A., Veyhe, A.S., Wennberg, M., & Bergdahl, I. (2016). Overview of ongoing cohort and dietary studies in the Arctic. *International Journal of Circumpolar Health* 75, 33803-33803. <https://doi.org/10.3402/ijch.v75.33803>

- World Health Organization (WHO) (2010). Social determinants of sexual and reproductive health: Informing future research and programme implementation. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/44344>
- Wilson, S. (2008). *Research is ceremony: indigenous research methods*. Fernwood Publishing.
- Wistoft, K. (2013). Evaluation conclusions the Real Care Doll Project in Greenland. Aarhus University. https://pure.au.dk/portal/files/53696360/Conclusions_Evaluation_Real_Care_Dolls_English.pdf
- Wistoft, K. (2014). Evaluation of the Doll Project in Greenland. Aarhus University. <https://www.slideserve.com/cicily/evaluation-of-the-doll-project>

Om forfatterne

THERESE LIND BENHARDT

E-mail: telb@uni.gl

Adjunkt med ph.d.-forløb. Forsker i grønlandsk juridisk terminologi og underviser i oversættelse mellem grønlandsk og dansk. Uddannet fra Grønlandske og Arktiske Studier med tilvalg i lingvistik (Københavns Universitet).

AVIAQ FLEISCHER

E-mail: avfl@uni.gl

Adjunkt med ph.d.-forløb med fokus på de tidligste kulturelle tv-udsendelser fra Grønlands public service-radio- og tv-station Kalaallit Nunaata Radioa i perioden fra 1982. Hun forventer at afslutte sit ph. d. forløb i 2024.

KLAUS GEORG HANSEN

E-mail: kgh@kgh.gl

Selvstændig konsulent og filmproducer, ph.d. Tidligere institutleder og chef for Groenlandica og Sisimiut Museum, vicedirektør og seniorforsker ved Nordregio. Har forsket i begrebshistorie, kolonihistorie, samfundsudvikling, stor-skalaindustri, demografi, urbanisering samt politisk og demokratisk udvikling i Grønland og i Arktis.

ANNEMETTE HEJLSTED

E-mail: annhe@uni.gl

Lektor, ph.d. Underviser i litteraturvidenskab og forsker i postmodernisme, kriminallitteratur og nordisk litteratur. Blandt hendes publikationer er *Fortællingen* (2007), *Fiktionens genrer* (2012) og *Novellen* (2016). Hovedredaktør på sllitteraturleksikon.dk.

TENNA JENSEN

E-mail: tenj@sdu.dk; teje@uni.gl

Ph.d., leder af Center for Arktisk Velfærd, Ilisimatusarfik, og seniorforsker ved Center for Folkesundhed i Grønland, Statens Institut for Folkesundhed, Syddansk Universitet. Forsker i velfærd i Grønland før og nu; sundhedsopfattelser og -adfærd samt forholdet mellem borger og stat i det moderne velfærdssamfund.

RANDI SØRENSEN JOHANSEN

E-mail: randi.s@outlook.dk

Cand. mag. i Kultur & Samfundshistorie fra Ilisimatusarfik med specialeafhandlingen *Længst muligt i eget hjem – et gerontologisk forskningsstudie* (2021).

ANNEMETTE NYBORG LAURITSEN

E-mail: anla@uni.gl

Instituttleder, lektor, ph.d. Forsker indenfor kriminologi, sociologi og socialantropologi med primært fokus på frihedsberøvelse i Grønland, menneskerettigheder og *access to justice*. Medlem af Rådet for Grønlands Retsvæsen.

MALORY PETERSON

E-mail: malorykpeterson@gmail.com

Predoctoral candidate from Montana State University with 12 years of experience in culturally adapted sexuality education and STI/HIV epidemiology. Her research interests include community driven climate adaptation research and using mixed methods to holistically address socio-ecological challenges.

GITTE ADLER REIMER

E-mail: gittr@uni.gl

PhD, rector of Ilisimatusarfik. Her areas of specialization include cultural and social anthropology, cultural identity, kinship and gender in the urban Arctic, population dynamics in Greenlandic settlements, and anthropological methodology.

ELIZABETH RINK

E-mail: elizabeth.rink@montana.edu

PhD, professor at Montana State University. She has practiced community-centered research in Kalaallit Nunaat for 18 years. Her research interests include examination of the social, cultural, psychological influences of sexual and reproductive health among indigenous populations, community based participatory research, and ethics.

JETTE RYGAARD

E-mail: jery@uni.gl

Lektor emerita, ph.d. Tilknyttet Ilisimatusarfik siden 1993. Forsker og underviser i litteratur, litteraturteori, medievidenskab, metode, kulturstudier og visuel antropologi.

METTE RØMER

E-mail: romer@socsci.aau.dk

Ph.d., lektor ved Institut for sociologi og socialt arbejde, Aalborg Universitet. Hendes forskningsinteresse er internationalt socialt arbejde med fokus på lighed, rettigheder og social retfærdighed blandt borgere som lever et transnationalt liv på tværs af landegrænser.

LENE SEIBÆK

E-mail: leneseib@rm.dk

Ph.d., professor ved Institut for Sundhed & Natur, Ilisimatusarfik, og Institut for Klinisk Medicin, samt tilknyttet Center for Forskning i Patientinvolvering ved Aarhus Universitet. Forskningsinteresser: sygepleje og patientinddragelse.